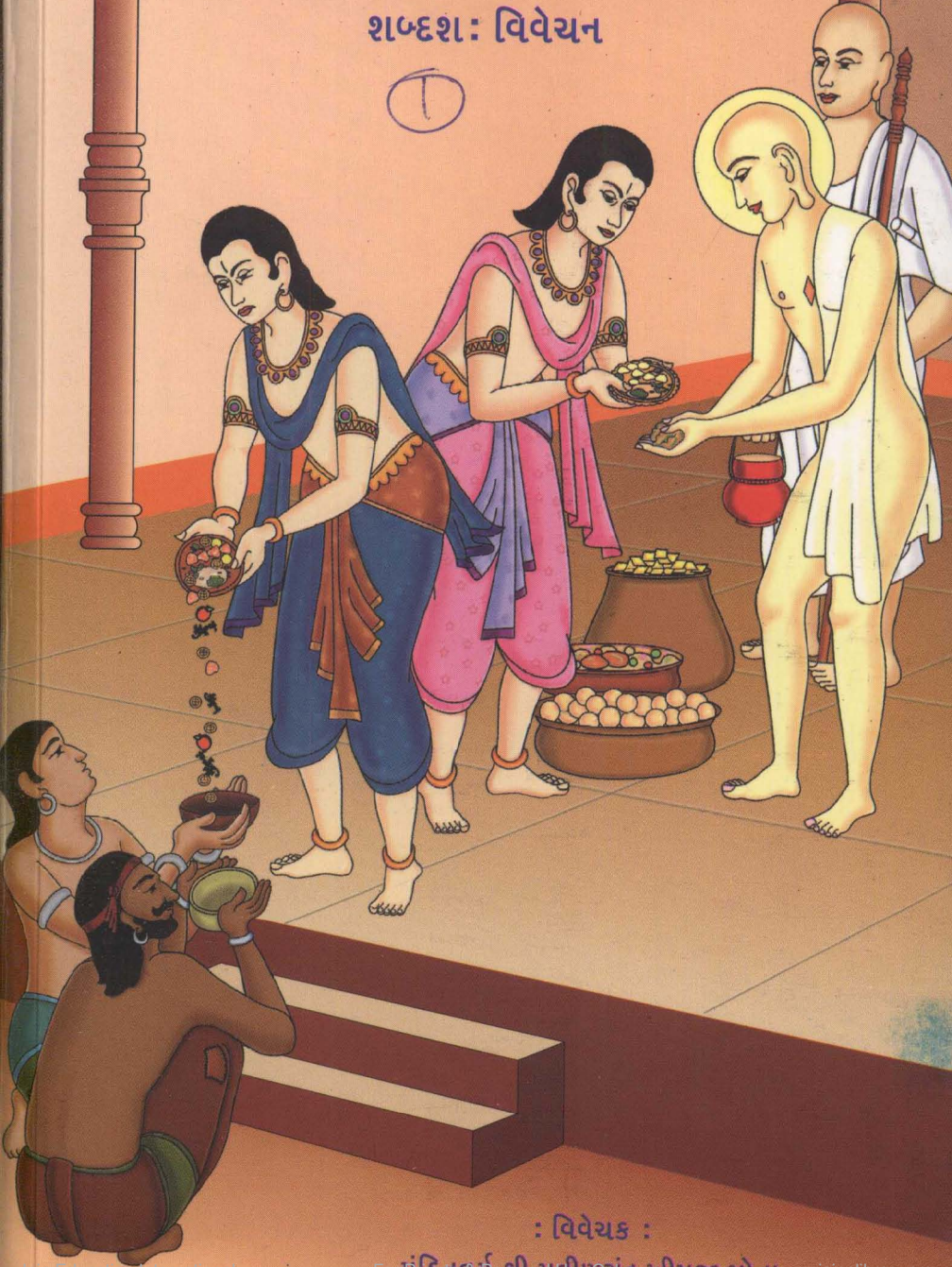

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજા વિરચિત

દાન દ્વાશ્રિંશિકા

શબ્દશઃ વિવેચન

: વિવેચક :

ॐ ऐं नमः ॥
ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।
ॐ ह्रीं श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।

महामहोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयशु महाराज विरचित
द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका अंतर्गत

॥ दानद्वात्रिंशिका ॥

शण्टशः विवेचन

◆ आशीर्वाददाता ◆

परमपूज्य व्याख्यानवाचस्पति, शासनप्रभावक आचार्यदेवेश
श्रीमद् विजय रामचंद्रसूरीश्वरशु महाराज तथा
षड्दर्शनवेत्ता प्राच्यनिक प्रतिभाधारक स्व. परमपूज्य
मुनिप्रवर श्री मोहजितविजयशु महाराज तथा
वर्तमान श्रुतमर्मज्ञाता विद्वान गणिवर्य
परमपूज्य श्री युगभूषणविजयशु महाराज

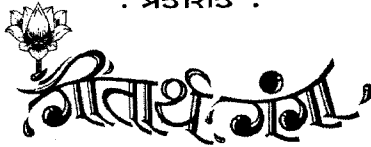
✦ विवेचक ✦

पंडितवर्यश्री प्रवीणचंद्र जीमशु मोता

⊙ संकलन-संशोधनकारिका ⊙

प. पू. लक्ष्मिसूरीश्वरशु महाराजना समुदायना प्रशांतमूर्ति
गच्छाधिपति प. पू. प्रेमसूरीश्वरशु महाराजनां आज्ञावर्तिनी
साध्वीशु सुरेन्द्रश्रीशु महाराजनां शिष्या साध्वीशु जोधिरत्नाश्रीशु

: प्रकाशक :

प, जैन मर्थन्ट सोसायटी, स्तोडपुरा रोड, पालडी, अमदावाह-७.

દાનદ્વારિંશિકા

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્યશ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૧ ❖ વિ. સં. ૨૦૬૧

આવૃત્તિ : પ્રથમ ❖ નકલ : ૫૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૩૦-૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

ઘાનેરા નિવાસી

ચંદનબેન કનૈયાલાલ પાનસોવોરા

: મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

ગીતાર્થગંગા

૪૩

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

* મુદ્રક *

મુદ્રેશ પુરોહિત

સૂર્યા ઓફસેટ, આંબલીગામ, સેટેલાઈટ-બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮

卐 : પ્રાપ્તિસ્થાન : 卐

* અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,

ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭

☎ (૦૭૯)-૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૦૯૧૧૪૭૧

શ્રી નટવરભાઈ એમ. શાહ (આફીકાવાળા)

૯, પરિશ્રમ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટી,

વિજયનગર કોર્સીંગ પાસે,

અમદાવાદ-૧૩

☎ (૦૭૯)-૨૭૪૭૯૫૧૨

* મુંબઈ *

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી

વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળ,

ગરવારે પેવેલીયનની સામે,

ડી-રોડ, ચર્યગેટ, મુંબઈ-૨૦

☎ (૦૨૨)-૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી ચીમનભાઈ ખીમજી મોતા

૯/૧, ગજાનન કોલોની, જવાહરનગર,

ગોરેગાંવ (વે), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૨

☎ (૦૨૨)-૨૮૭૩૪૫૩૦

શ્રી લલિતભાઈ ધરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,

જવાહરલાલ નહેરુ રોડ,

સર્વોદય પાર્શ્વનાથ નગર,

જૈન દેરાસર પાછળ, મુલુંડ (વે), મુંબઈ-૮૦

☎ (૦૨૨)-૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

* પૂના *

Shri Maheshbhai C. Patwa

1/14, Vrindavan Society,

B/h. Mira Society,

Nr. Anand Marg,

Off. Shankar Sheth Road,

Pune-411037

☎ (020)-26436265

* સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,

બાબુ નિવાસની ગલી,

ટીમલીયાવાડ, સુરત.

☎ (૦૨૬૧)-૩૦૧૩૨૪૪

* રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાજ્ઞા”, ૨૭, કરશપરા,

રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

☎ (૦૨૮૧)-૨૨૩૩૧૨૦

* બેંગલોર :

Shri Vimalchandji

C/o. J. NEMKUMAR & COMPANY

Kundan Market, D. S. Lane,

Chickpet Cross, Bangalore-53.

☎ (080)-(O) 22875262, (R) 22259925

* જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્કસ

C-૭, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,

જામનગર.

☎ (૦૨૮૮)-૨૬૭૯૫૧૩

પ્રકાશકીય

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા., પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મ. સા. આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિક્ષેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે. ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે. શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમ્યાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પૂ. મુનિરાજશ્રી મોહજિતવિજયજી મ. સા. તથા પૂ. ગણિવર્યશ્રી યુગભૂષણવિજયજી મ. સા. નાં અપાયેલાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોના વિષયો અંગેનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મૂળ લક્ષથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ., જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

गीतार्थ गंगा द्वारा प्रकाशित व्याख्यानना ग्रंथो

गुजराती

व्याख्यानकार :- प. पू. मुनिराज श्री मोहजितविजयजु (मोटा पंडित म. सा.)

१. आश्रव अने अनुबंध २. पुद्गल वोसिराववानी क्रिया ३. यात्रिभायार

व्याख्यानकार :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजु (नाना पंडित म. सा.)

१. चालो, मोक्षनुं सायुं स्वरूप समजुये	२. चित्तवृत्ति
३. शासन स्थापना	४. कर्मवाद कर्णिका
५. भागवती प्रव्रजया पट्टियय	६. प्रश्नोत्तरी
७. दर्शनायार	८. सद्गति तभारा हाथमां
९. योगदृष्टि समुच्चय	१०. अनेकांतवाद
११. मनोविजय अने आत्मशुद्धि	१२. भावधर्म भाग-१ (प्रणिधान)
१३. भावधर्म भाग-२	१४. लोकोत्तर दानधर्म “अनुकंपा”
- (प्रवृत्ति, विघ्नजय, सिद्धि, विनियोग)

प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजु (नाना पंडित म. सा.) संपादित

१. श्रावकनां भारप्रतौना विकल्पो

हिन्दी

व्याख्यानकार :- प. पू. गणिवर्यश्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित म. सा.)

१. जैनशासन स्थापना २. चित्तवृत्ति ३. श्रावक के बारह व्रत एवं विकल्प
४. प्रश्नोत्तरी

संपादक :- प. पू. गणिवर्यश्री अरिहंतसागरजी महाराज साहब

१. पाक्षिक अतिचार

गीतार्थ गंगा द्वारा प्रकाशित विवेचनना ग्रंथो

गुजराती

विवेचनकार :- पंडितवर्य श्री प्रवीणचंद्र भीमजु मोता

१. योगविंशिका शण्डशः विवेचन (अप्राप्य)
२. अध्यात्मउपनिषत् प्रकरणा शण्डशः विवेचन
३. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-१
४. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-२
५. अध्यात्ममतपरीक्षा शण्डशः विवेचन भाग-३
६. विंशतिविंशिका शण्डशः विवेचन पूर्वार्ध
७. विंशतिविंशिका शण्डशः विवेचन उत्तरार्ध
८. आराधक विराधक यतुर्भगी शण्डशः विवेचन
९. सम्भङ्गत्वं षट्स्थान उक्तिषु शण्डशः विवेचन
१०. अध्यात्मसाह शण्डशः विवेचन भाग-१
११. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-१
१२. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-२
१३. कूपट्टैः विशदीकरणा शण्डशः विवेचन
१४. पंचसूत्र शण्डशः विवेचन भाग-१ (सूत्र १-२)
१५. सूत्रना पट्टिणामदर्शक यत्नलेश भाग-१
१६. पंचसूत्र शण्डशः विवेचन भाग-२
१७. सामाचार्यी प्रकरणा शण्डशः विवेचन भाग-१
१८. सामाचार्यी प्रकरणा शण्डशः विवेचन भाग-२
१९. प्रतिभाशतक शण्डशः विवेचन भाग-३

गीतार्थ गंगा अंतर्गत गंगोत्री ग्रंथमाला
द्वारा प्रकाशित ग्रंथो

१. धर्मतीर्थ भाग-१

‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથની દાનદ્વાત્રિંશિકાના
શબ્દશઃ વિવેચનના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ પ્રાસ્તાવિક

ઉપકારીઓના ઉપકારનું સ્મરણ :-

-: येन ज्ञानप्रदीपेन निरस्याभ्यंतरतमः । ममात्मा निर्मलीचक्रे तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ :-

‘સ્વાન્તઃ સુખાવ’ - આરંભ કરેલ, ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દયશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા સ્વોપજ્ઞ ટીકાયુક્ત ‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથની પ્રથમ દાનદ્વાત્રિંશિકા જ્યારે ‘ગીતાર્થ ગંગા’ સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થઈ રહી છે, ત્યારે તેના પાયામાં મારા જીવનમાં જેમની દિવ્ય કૃપાવૃષ્ટિ થઈ છે તેઓની યાદ, તેઓનું સ્મરણ સતત ધબકતું હોવાથી આપોઆપ તેઓશ્રીની સ્મૃતિ હૃદય સમક્ષ તરવરે છે.

અજ્ઞાનપંકમાં મગ્ન, અગૃહીતસંકેતા કરતાં પણ મંદ બુદ્ધિવાળી છતાં સંયમ ગ્રહણ કરવાનાં સ્વપ્ન સેવી રહેલી એવી મને યોગમાર્ગનો બોધ કરાવવામાં મારા માટે ધર્મબોધકર, શ્રુતનિધાન, પરહિતદષ્ટા, વિદ્વદ્ વિભૂષણ, નિઃસ્પૃહી, યોગમાર્ગ મર્મજ્ઞ, પંડિત બિરુદને ગૃહસ્થપણામાં જ ધરાવતા પં. મહેન્દ્રભાઈની પ્રથમ કૃપા મને મારા ગૃહસ્થપણામાં પ્રાપ્ત થઈ. ભાવનગરની સંસ્કૃત પાઠશાળના પંડિતવર્ય શ્રી ચંદ્રશેખર જા પાસે મહેન્દ્રભાઈ ગૃહસ્થપણામાં ‘ન્યાયખંડખાદ’ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરતા હતા. અભ્યાસ દરમ્યાન પંડિતજી પાસેથી મહેન્દ્રભાઈની બુદ્ધિપ્રતિભા, તર્કશક્તિ અને પ્રકાંડ વિદ્વતાની પ્રશંસા સાંભળી હતી અને પ્રત્યક્ષ મુલાકાત થતાં પણ તેવો જ આનંદ અનુભવ્યો હતો. ધર્મની સન્નુપ લઈ જઈ સંયમનું ઘડતર કરનાર પરમોપકારી પૂ. ચારિત્રશ્રીજી મહારાજનાં શિષ્યરત્ના પૂ. હેમલતાશ્રીજી મહારાજ અને તેમનાં શિષ્યરત્ના પ. પૂ. નયપ્રજ્ઞાશ્રીજી મહારાજ તથા મને સંયમમાર્ગનું ખેંચાણ કરાવનાર સહાધ્યાયી પૂ. ભક્તિધરાશ્રીજી મહારાજના અનુગ્રહથી કોઈક પુણ્યઘડીએ જાણે ‘ઘેર બેઠાં ગંગા આવી’ હોય તેમ પં. મહેન્દ્રભાઈ પાસે ‘મુક્તાવલી’નો અભ્યાસ કરવાનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો. એટલું જ નહીં સાથે સાથે યોગગ્રંથો, અધ્યાત્મગ્રંથો, ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા, દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા, અધ્યાત્મસાર, જ્ઞાનસાર, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં ૧૨૫, ૧૫૦ અને ૩૫૦ ગાથાનાં સ્તવનો અને શિરમોર ગ્રંથરત્ન શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્યના અધ્યયનની પણ સુવર્ણ તક મળી. કોણ જાણે તેમણે મારામાં કાંઈક ઉત્થાનરૂપ ભાવિયોગ્યતા નિરખી હશે કે જેથી તેઓ પરોપકારપરાયણતાના સ્વભાવે નિઃસ્વાર્થભાવે પ્રદાન કરતા ગયા, અને હું જૈનશાસનનાં અનુપમ તત્ત્વોનો રસાસ્વાદ માણતી જ ગઈ. એમણે મને પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા, દુર્ગતિને હરનાર, મહાનિધાન એવા જિનમતનું દર્શન કરાવ્યું અને મારે માટે આંતરિક અંધકારથી વ્યાપ્ત અને નહીં દેખાતા

અપ્રગટ મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશિત કર્યો. વિચક્ષણ અને કુશાગ્ર પ્રજ્ઞાના ધારક એવા તેમના શબ્દે શબ્દમાં મને જિનવચનોનો અતિ આદર જણાતો રહ્યો અને મારા સંયમ લેવાના કોડમાં પ્રાણ પુરાયા, એ મારા જીવનની શ્રેષ્ઠ, ધન્યતમ ક્ષણો હતી. શિલ્પી મૂર્તિને આકાર આપવામાં અને ચિત્રકાર રેખાઓને ઉપસાવવામાં જે મહેનત કરે, તેના કરતાં પણ કંઈ ગણી અધિક મહેનત કરી તેમણે મને સન્માર્ગ બતાવ્યો અને જ્ઞાનયોગની સાધનાની રુચિ જગાડી, જેથી મારા જીવનમાં turning point - વળાંક આવ્યો અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રત્યેનો જીવંત પક્ષપાત નિત્ય રહ્યા કર્યો; પણ જ્યાં દોઢ વર્ષ સુધી જિનવચનામૃતનો રસાસ્વાદ કર્યો ત્યાં તો મહેન્દ્રભાઈએ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી સાધનાના પંથે પ્રયાણ કર્યું અને પં. મહેન્દ્રભાઈ શ્રીશ્રમણસંઘના વિરલ, તેજસ્વી તારકપૂ. મુનિરાજશ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ (પૂ. મોટા પંડિત મહારાજ) બન્યા અને પછી પણ તેમની વિશેષ ઉપકારવર્ષા ચાલુ રહી. ખરેખર !

‘અજ્ઞાનપંકમગ્નાયા મોહજિતગુરુવર્ય ! ત્વમેવ મન્દભાગ્યાયા મમોત્તારણવત્સલ: ।।’

જાગૃત કરેલી જિજ્ઞાસાની પૂર્તિ માટે પૂજ્યશ્રીએ જિનવચનમર્મજ્ઞ, સદૈવ સ્વાધ્યાયમગ્ન તેમના જ વડીલબંધુ સુશ્રાવક પંડિત શ્રી પ્રવીણભાઈનો મને સંપર્ક કરાવ્યો હતો, જેથી મારી દીક્ષાની પૂર્વે પં. પ્રવીણભાઈ પાસે મારું અધ્યયન કાર્ય ચાલુ રહ્યું અને તેમણે મને પ્રસંગોપાત પાલીતાણા, પાટણ ઈત્યાદિ સ્થળે અભ્યાસ માટે સામેથી બોલાવી, તો ક્વચિત્ ભાવનગર સ્થિરતા કરીને પણ કંઈ ક્યાશ રાખ્યા વિના સર્વ સમયનો ભોગ આપી સતત યોગગ્રંથોનું અધ્યયન કરાવી મારા પર અનન્ય ઉપકાર કર્યો.

જ્ઞાનયોગની સાધનાના કોડથી સંયમમાર્ગે પ્રયાણ અર્થે ગુરુની શોધ કરતાં સર્કિયાભિરુચિ પ. પૂ. ભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમુદાયનાં સરણસ્વભાવી પ. પૂ. હેમશ્રીજી મહારાજનાં શિષ્યા જ્ઞાનરુચિ, સદૈવ જ્ઞાનાધ્યયનસંગી પ. પૂ. સુરેન્દ્રશ્રીજી મ. નો સંપર્ક થતાં તેમના ચરણે જીવન સમર્પણ કર્યું અને તેમણે પણ અવસરે અવસરે પ્રવીણભાઈ પાસે પાલીતાણા, સુરેન્દ્રનગર, અમદાવાદ ઈત્યાદિ સ્થળે જ્ઞાનપ્રાપ્તિને યોગ્ય સંયોગો અનુકૂળતા મુજબ ગોઠવી આપી મારા પર અસીમ કૃપા વરસાવી.

‘ગીતાર્થ ગંગા’ સંસ્થાનું સ્થાપન થયાના સમાચાર મળતાં પૂજ્યશ્રી પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનશક્તિનું યત્કિંચિત્ યોગદાન આપી જ્ઞાનભક્તિ કરવાની ઈચ્છા જાગૃત થતાં અમદાવાદ આવવાનું થયું, અને પુનઃ જ્યારે પ્રવીણભાઈ પાસે પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોનું કોડીંગ કરવા અધ્યયન ચાલુ થયું, ત્યારે ભૂતકાળમાં પણ જેનો પરિચય અને વિદ્વતાની પ્રસાદી મળી હતી તેવા સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞાસંપન્ન પ્રવચનપ્રભાવક વિદ્વદ્વરેણ્ય ગણિવર્ય પૂ. યુગભૂષણવિજયજી મહારાજનો નિકટથી પરિચય થયો. પૂજ્યશ્રીની વિચક્ષણતા એવી કે જેની જે શક્તિ હોય તેને તે રીતે જ્ઞાનના આ

કાર્યમાં જોડી પ્રવર્તાવે. કોડીગનું અમારાથી શક્ય ગ્રંથોનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં થોડું પ્રૂફ અંગેનું કાર્ય કર્યા બાદ આ બધા ગ્રંથોમાં આવતા પદાર્થોના ભેદ-પ્રભેદોને છૂટા પાડી 'ટ્રી' રૂપે બનાવવાનું કાર્ય તેઓશ્રીએ સોંપ્યું, સિસ્ટમ બતાવી, જ્યાં જ્યાં નહોતું સમજાતું ત્યાં ત્યાં અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી એવો અનન્ય ઉપકાર કર્યો કે જેથી શાસ્ત્રોનો બોધ કાંઈક ઊંડાણથી થયો અને ઘણા ગ્રંથોનું પરિશીલન થયું.

તે સમય દરમ્યાન જંઘાબળ ક્ષીણ થતાં મારે અમદાવાદ મુકામે સ્થિરવાસ કરવાનું બન્યું અને જ્ઞાનધન, સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞાસંપન્ન સુશ્રાવક પં. પ્રવીણભાઈ પાસે યોગવિષયક અને અધ્યાત્મવિષયક સંવેગવર્ધક ગ્રંથોના અભ્યાસનો સુંદર સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. અધ્યયન કરતાં કરતાં તેમની સતત પ્રેરણા અને કૃપાથી તે તે ગ્રંથોનું લેખન કાર્ય પણ સાથે જ ચાલુ રહ્યું, જેના ફળસ્વરૂપે સૌ પ્રથમ 'સૂત્રના પરિણામદર્શક યત્નલેશ' પુસ્તક પ્રકાશન થયું. ત્યારબાદ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કૃત 'સામાચારી પ્રકરણ' ભાગ-૧ અને ભાગ-૨નું પ્રકાશન થયું અને પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કૃત 'યોગશતક' ગ્રંથનું શબ્દશ: વિવરણ સંકલન થઈ ચૂક્યું છે, જે અવસરે પ્રકાશિત થશે. હમણાં 'દ્વાત્રિશદ્દ્વાત્રિશિકા' ગ્રંથનું લેખનકાર્ય ચાલે છે, જેમાંથી આ પ્રથમ 'દાનદ્વાત્રિશિકા'નું સંકલન ગુરુવર્યોની સતત વરસતી અસીમ કૃપાથી પૂર્ણ થયું છે.

વસ્તુત: તો યોગમાર્ગજ્ઞ, સમ્યગ્જ્ઞાનના નિરંતર વહેતા ઝરણા જેવા પં. પ્રવીણભાઈએ જે જૈનશાસનના જ્ઞાનનિધિને અજવાળવાનું કામ ચાલુ કર્યું અને યોગગ્રંથોમાં જે યોગમાર્ગ બતાવ્યો છે તેને જગત સમક્ષ વહેતો મૂક્યો, તેની સંકલના કરવારૂપે હું તો માત્ર નિમિત્ત જ બની છું. એટલું જ નહીં, આવા મહાઉપકારક યોગગ્રંથોની સંકલનાની પ્રવૃત્તિથી મારી નાદુરસ્ત તબિયતમાં સતત પ્રસન્નતા જળવાઈ રહી, સંવેગની વૃદ્ધિ થઈ અને અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદયમાં ઊભા થતા શારીરિક પ્રશ્નોમાં આર્તધ્યાનથી બચી શકી અને સ્વાધ્યાયમાં મનને સતત સ્થિર રાખી સંવેગના માધુર્યનો રસાસ્વાદ માણી શકી છું. મારા જીવનમાં ચિત્તની પ્રસન્નતા માટે સ્વાધ્યાયરૂપ સંજીવનીએ ઔષધનું કાર્ય કરેલ છે. લેખન કાર્ય કરતાં પણ સતત તે પદાર્થો ગુંજન થતાં આનંદ અનુભવ્યો છે અને શ્રુતભક્તિનો યત્કિંચિત્ લાભ મળતાં ધન્યતા અનુભવી છે. ખરેખર, યોગમાર્ગ પામવો તો બહુ દુષ્કર છે, પણ તેનો બોધ કરવા માટે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી આજ સુધી જે જીવંત ચેતના રહી તેના પાયામાં આ સર્વ ગુરુવર્યોનું પીઠબળ છે. તેના જ કારણે આ પ્રયાસ સફળ થયો છે. આવા લોકોત્તર કલ્યાણકારી તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ગુરુવર્યોને કોટી કોટી વંદન.

‘ભવદીયં ભવદ્ભ્યઃ સમર્પયામિ ।

પ્રીયન્તામ્ ગુરવઃ’ ।

ગ્રંથકાર મહોપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમની કૃતિનો યત્કિંચિત્ પરિચય :-

આજથી લગભગ ૩૫૦ વર્ષો પૂર્વે યશોદેહે થયેલા, ઈતર ધર્મના પંડિતો પાસે જૈનશાસનની વિજયપતાકા સ્થાપિત કરવાના કારણે કાશીના ધુરંધર વિદ્વાનો દ્વારા ‘ન્યાયવિશારદ’ અને ‘ન્યાયાચાર્ય’નું માનવંતું બિરુદ પામેલા, ગંગાને કિનારે ‘જૈ’કારના જાપથી સરસ્વતીને પ્રસન્ન કરીને ‘સરસ્વતીપુત્ર’ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયેલા, ગૌરવવંતા જૈન ઈતિહાસમાં ‘લઘુહરિભદ્ર’ના ઉપનામથી બિરદાવાયેલા, સ્વપરદર્શનનિષ્ણાત, પ્રકાંડ વિદ્વાન, સમર્થ સાહિત્યસર્જક, મહાજ્ઞાનનિધાન મહાપુરુષ એટલે મહામહોપાધ્યાય ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ. જેમણે પોતાની નાનકડી જિંદગીની પળેપળ સાર્થક કરીને સચોટ, સ્પષ્ટ અને સંદેહમુક્ત, વિસ્તૃત, વિપુલ જૈન સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે અને આપણને આગમોને ઓળખાવ્યાં છે, જે આખી જિંદગી આપણે અભ્યાસ કરીએ તોપણ વાંચી ન શકીએ. એટલું જ નહીં, પોતાના ઘણા ગ્રંથો ઉપર ગ્રંથમાં નિહિત પદાર્થ અને પરમાર્થને પ્રગટ કરતી સ્વોપજ ટીકાઓ પણ તેમણે રચી છે. તેમના ગ્રંથોના મુખ્ય વિષયો - (૧) ન્યાય, (૨) આગમ, (૩) યોગ, (૪) ભક્તિ અને (૫) આચાર છે : જેને અનુલક્ષીને તેમણે અનેક નાના-મોટા ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું. આટલું અદ્ભુત શાસ્ત્રજ્ઞાન ધરાવનાર તેમના પછી કોઈ થયા નથી, એવા તેઓ અપ્રતિમ બુદ્ધિશાળી હોવાથી તેમનું વચન ટંકશાળી અને સર્વમાન્ય ગણાય છે.

પૂર્વધરોનું જ્ઞાન કેવું હોય તેની ઝાંખી કરાવનાર આ કાળમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ છે. આગમનું એટલું પાન કરી, વાગોળીને આગમોને ઉથલાવી ગયા ને પરિશીલન કરી, દોહન કરી, સાહિત્યનું સર્જન કર્યું. હજારો શાસ્ત્રો તેઓ ક્યારે ભણ્યા, ક્યારે પરિશીલન કર્યું અને ક્યારે સર્જન કર્યું, તેની કલ્પના પણ આપણને ન થાય; અને વિશ્વાસપૂર્વક તેઓ પોતે જ કહી શક્યા કે ‘વાણી વાચક જસ તણી, કોઈ નયે ન અધૂરી રે.’ વળી સરળ ગુજરાતીમાં પણ સીધાં શાસ્ત્રોનાં ક્વોટેશનો બનાવી પ્રદાન કર્યું તે પણ આપણાં અહોભાગ્ય છે.

પરંતુ આપણું કમભાગ્ય છે કે પૂજ્યશ્રીના ઘણા ગ્રંથો માત્ર ૩૫૦ વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં લુપ્તપ્રાય: થઈ ગયા; આમ છતાં જે પણ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે પણ સત્ય રાહ બતાવવામાં મહાન ઉપકારક છે. જીવન ટૂંકું અને કાર્ય ઘણું કરવાનું હોવાથી જાણે પૂજ્યશ્રીએ સંક્ષિપ્ત વાક્યોમાં ઘણું રહસ્ય ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દીધું છે. નવ્ય ન્યાયની શૈલી તેમના ગ્રંથોમાં ગૂંથાયેલી છે. તેથી લગભગ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓમાં કે સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોમાં આ ગ્રંથોનું વાંચન ઓછું થાય છે, તોપણ આનંદની વાત છે કે યોગમાર્ગના અર્થી જ્ઞાનરુચિ જીવો આવા ઉચ્ચ કોટીના ગ્રંથોનું ઘણા પરિશ્રમથી પરિશીલન કરી સ્પષ્ટ સચોટ માર્ગને પામી સાધના કરે છે અને કરાવે છે.

‘દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકા’ : દાનદ્વારિશિકા :-

સર્વનયમય વાણી વહાવનાર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની ૫૦૫૦ શ્લોક પ્રમાણ અદ્ભુત, અર્થગંભીર અને અધ્યયનીય ‘તત્ત્વાર્થદીપિકા’ નામની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિથી સમલંકૃત એક અદ્ભુત અને અમર કૃતિરૂપે આ ‘દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકા’ ગ્રંથરત્ન છે. પૂજ્યશ્રીએ શ્રુતસાગરની અગાધ જલરાશિને વલોવીને નિષ્પન્ન અમૃતને ગ્રંથગાગરમાં આપણને પીરસ્યું છે. પૂજ્યશ્રીની એક એક કૃતિ master piece - નમૂનારૂપ છે, જે તેમના ઊંચા બૌદ્ધિક સ્તરનાં દર્શન કરાવે છે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરતાં અદ્ભુત પદાર્થોનું યુક્તિસભર નિરૂપણ જોઈ ગ્રંથકારશ્રી ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજની તર્કશક્તિને, તીવ્ર મેધાશક્તિને બિરદાવ્યા વિના રહી શકાતું નથી.

આ ગ્રંથ સીધો આગમગ્રંથ નથી, પરંતુ આગમનાં રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરે તેવો સરળ અર્થબોધક ગ્રંથ છે. માટે જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પણ માત્ર દુર્ગમ અને દુર્બોધ શબ્દોનું જ ટીકામાં સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે. ‘દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકા ગ્રંથ’ સમ્યગ્જ્ઞાનનો દરિયો છે. તેમાં આગમના ગંભીર પદાર્થો, યોગમાર્ગના અતીન્દ્રિય ભાવો, દર્શનિક પદાર્થો અને આચારસંહિતા પણ ગૂંધાયેલી છે. એટલું જ નહીં, આ સર્વ પદાર્થોનું સંકલન અને વિશદીકરણ પણ આ ગ્રંથરત્નમાં કરવામાં આવ્યું છે. જેમ પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વરચિત ગ્રંથો ષોડશક પ્રકરણ, અષ્ટક પ્રકરણ, વિંશતિ વિશિકા આદિનાં નામાભિધાન, તેના તેના વિવિધ શ્લોકસમૂહને આશ્રયીને આપેલ છે, તેમ અહીં વિવિધ વિષયોને નિરૂપણ કરતાં ચોક્કસ અંકસંલગ્ન ૩૨ પ્રકરણને રચ્યાં અને એક એકમાં ૩૨-૩૨ શ્લોકોનાં ઝૂમખાં મૂકવા દ્વારા મુખ્ય ૩૨ વિષયોની સંક્ષિપ્ત છતાં સાંગોપાંગ અને અર્થગંભીર વિશદ છણાવટ કરેલ છે, એવો આ મહાન ગ્રંથ છે. તેથી મૌલિક સ્વરૂપે આ ગ્રંથ અતિ ભવ્ય છે. ટૂંકમાં પ્રસ્તુત કૃતિ ‘દ્વાત્રિશદ્વાત્રિશિકા’ યોગ, આગમ અને ન્યાયના શિરમહોર સમાન એક અણમોલ, અનુપમ અને અદ્ભુત મહાન ગ્રંથ છે. ખરે જ, આ શાસ્ત્રોનો વારસો આ કલિકાળમાં આપણને પ્રાપ્ત ન થયો હોત તો આપણે આત્મકલ્યાણ સાધી ન શકત. વર્તમાનમાં તત્ત્વ કે સાર પામવા માટે આલંબનરૂપ આ શાસ્ત્રો અમૂલ્ય ખજાનો છે.

આ ગ્રંથનું આ પ્રથમ પ્રકરણ ‘દાનદ્વારિશિકા’ છે, જેમાં મુખ્યત્વે દાનધર્મનું વર્ણન કરેલું છે. દાન ક્યારે અપાય ? ક્યારે ન અપાય ? ઉત્સર્ગથી-અપવાદથી, વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી દાન કયું ? લૌકિક દાન-લોકોત્તર દાનનું સ્વરૂપ ઈત્યાદિ વિવેચન ખૂબ ઊંડાણથી કરેલ છે.

પૂજ્યશ્રીના દરેક ગ્રંથની શરૂઆત સરસ્વતીના બીજમંત્રરૂપ શબ્દથી હોય છે અને દરેક બત્રીશીના અંતમાં ‘પરમાનન્દ’ શબ્દ જોવા મળે છે, તે એક વિશેષતા છે.

હાલમાં પણ 'દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા' ગ્રંથની અન્ય દ્વાત્રિંશિકાઓનું શબ્દશઃ વિવેચન લખાઈ રહ્યું છે, જે અવસરે અવસરે ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત થશે.

આ ગ્રંથના પ્રુફ સંશોધનના કાર્યમાં શ્રુતોપાસક, શ્રુતભક્તિકારક, સુશ્રાવક શાંતિભાઈનો સુંદર સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની અને વાંચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતાની લાગણી અનુભવેલ છે. સહાધ્યાયી જ્ઞાનપિપાસુ પ. પૂ. સા. ચંદનબાળાશ્રીજી મહારાજે ગ્રંથમાં થયેલી સ્મલનાઓ દૂર કરી ગ્રંથને સુબદ્ધ બનાવવા સુંદર સહયોગ આપેલ છે. સાધ્વીજી દૃષ્ટિરત્નાશ્રીનો તથા સાધ્વીજી આર્જવરત્નાશ્રીનો આ ગ્રંથના સર્જનમાં સુંદર સહાયકભાવ પ્રાપ્ત થયો છે.

ગુરુકૃપા, શાસ્ત્રકૃપા અને ગ્રંથકારની કૃપાથી ગ્રંથરચનાનો આ પ્રયાસ સફળ થયો છે. આ ગ્રંથના વિવરણમાં કે સંકલન-સંશોધનાદિ કાર્યમાં સર્વજ્ઞકથિત પદાર્થોનું ક્યાંય અવમૂલ્યન ન થઈ જાય તે માટે પૂરો પ્રયત્ન કરેલ હોવા છતાં છન્નસ્થતાને કારણે કોઈ ત્રુટિ રહી હોય અગર તરણતારણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારના આશયવિરુદ્ધ અનાભોગપણે ક્યાંય પદાર્થનું નિરૂપણ થયેલ હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' માંગું છું અને શ્રુતવિવેકી જનો તેનું પરિમાર્જન કરે એમ ઈચ્છું છું.

પ્રાંતે સ્વઅધ્યાત્મની નિર્મળતા માટે કરાયેલ આ પ્રયાસ સ્વપર ઉપકારક બને અને આ લેખન અનુભવમાં પલટાય કે જેથી હું આત્મગુણોની અનુભૂતિમાં રમણતા કરું, ભવ્ય મુમુક્ષુ સાધકો આ ગ્રંથના પઠન-પાઠન-શ્રવણ-ચિંતન-મનન-નિદિધ્યાસનના બળથી વહેલી તકે પરમ અને ચરમ શાશ્વત વિશ્રાંતિસ્થાનને પામે અને હું પણ બોધિબીજને પ્રાપ્ત કરું એ જ અભ્યર્થના.

◆ 'કલ્યાણમસ્તુ સર્વજીવાનામ્' ◆

ચૈત્ર સુદ-૧, વિ. સં. ૨૦૬૦,
તા. ૨૧-૩-૨૦૦૪
૩૦૨, વિમલવિહાર,
સરસ્વતી સોસાયટી, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

વૈરાગ્યવારિધિ પ. પૂ. ભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
પટ્ટાલંકાર ગચ્છાધિપતિ પ. પૂ. પ્રેમસૂરીશ્વરજી
મહારાજાના આજ્ઞાવર્તિની સાધ્વીજી જય-લાવણ્ય-
હેમશ્રીજી મ. સા. ના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના
સ્વાધ્યાયપ્રિયા પ. પૂ. સા. સુરેન્દ્રશ્રીજી મ. સા.
ના શિષ્યા સાધ્વીશ્રી બોધિરત્નાશ્રીજી

: 'દ્વાત્રિશદ્દ્વાત્રિશિકા' ગ્રંથની પ્રથમ 'દાનદ્વાત્રિશિકા'ના પદાર્થોની સંકલના :

અનંત ઉપકારી, અનંત જ્ઞાની, અનંત કરુણાના ભંડાર શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓએ જગતના જીવોના ઉદ્ધાર માટે દાન-શીલ-તપ અને ભાવ : એ ચાર પ્રકારના ધર્મની પ્રરૂપણા કરી. આ ચારે પ્રકારના ધર્મ મોક્ષનું કારણ છે, તેથી પરમ મંગલરૂપ છે. આ ચાર ધર્મોમાં દાનધર્મ પ્રથમ છે અને અન્ય ત્રણ ધર્મો કરતાં દાનધર્મ સુકર છે. વળી દાનધર્મથી ધર્મનો પ્રારંભ થાય છે, તેથી ભગવાને પ્રથમ દાનધર્મ બતાવેલ છે.

આ દાનધર્મ બે પ્રકારનો છે :-

(૧) અનુકંપાદાન

(૨) સુપાત્રદાન

(૧) અનુકંપાદાન :-

અનુકંપાદાનમાં અન્ય જીવોનાં દુઃખોને દૂર કરવાનો અધ્યવસાય છે, તેથી તેને 'એન્દ્રશર્મપ્રદં' અર્થાત્ ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું કહ્યું છે અને તે અનુકંપાદાન પણ પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે.

જો અનુકંપાદાન મોક્ષનું કારણ ન હોય તો જિનપૂજામાં શ્રાવકને જે પ્રકારની અનુકંપા બતાવી છે, તે પણ મોક્ષનું કારણ નથી તેમ માનવાનો પ્રસંગ આવે. એટલું જ નહીં પણ ભગવાને રંકને દેવદૂષ્ય વસ્ત્રનું જે દાન આપ્યું અને આર્યસુહસ્તિ મહારાજે પણ જે અનુકંપાદાન કર્યું, તે મોક્ષનું કારણ નથી, તેમ માનવાનો પ્રસંગ આવે. વળી દાનને પરમ મંગલ કહ્યું, એ બતાવે છે કે પરમ કલ્યાણનું કારણ દાનધર્મ છે, અને તેના બે ભેદો છે. તેથી જો અનુકંપાદાન મોક્ષનું કારણ ન હોય તો તેને પરમ મંગલ પણ કહી શકાય નહીં.

અહીં જે દાનમાં ભાવઅનુકંપા નથી, તે દાનને અનુકંપાદાન તરીકે સ્વીકારેલ નથી; કેમ કે તેવી અનુકંપામાં ઘણા જીવોની હિંસા છે અને અલ્પજીવોને સુખ થાય છે. આથી ઈષ્ટકર્મમાં અને પૂર્તકર્મમાં અનુકંપા નથી, તેમ કહેલ છે; અને પૂર્તકર્મમાં દાનશાળાનો સમાવેશ થાય છે, તેથી દાનશાળામાં પણ અનુકંપા નથી, છતાં કારણિક દાનશાળા ઘણા જીવોને ધર્મની પ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી

તેમાં અનુકંપા સ્વીકારેલ છે. તેથી અર્થથી એ ફલિત થાય કે જે અનુકંપાદાનથી યોગ્ય જીવોને બીજાદાન થાય તેવું હોય, અથવા જે અનુકંપાદાન ન કરવામાં આવે તો શાસનનું માલિન્ય થાય કે જેથી ઘણા જીવોનું અહિત થાય તેમ હોય, તેવા સમયે ભગવાને અનુકંપાદાનનો નિષેધ કરેલ નથી. જેમ કોઈ અનુકંપાના નિમિત્તે ધનસંચયનો પ્રયત્ન લોકમાં થતો હોય, અને શ્રાવક કહે કે ‘આવી અનુકંપા અમે કરતા નથી’ તો શિષ્ટ લોકને પણ લાગે કે ‘આ ધર્મ બીજા જીવોની પીડાને પણ જોનાર નથી, તેથી દુઃખી જીવોનાં દુઃખને દૂર કરવા માટે પણ દાન આપવાનો નિષેધ કરે છે’ અને તે સમયે લોકોમાં આ ધર્મની હીનતા દેખાય તો કોઈક જીવને ધર્મની અપ્રાપ્તિનું કારણ બને કે દુર્લભબોધિનું કારણ બને. તેના નિવારણ અર્થે વિવેકી શ્રાવક તે અનુકંપાના કાર્યમાં પણ શક્ય સહાયક બને, કે જેથી લોકોને લાગે કે આ ભગવાનનું શાસન બીજા જીવોના દુઃખના નિવારણ માટે પણ યત્નવાળું છે; અને આને સામે રાખીને ભગવાને ક્યાંય અનુકંપાનો નિષેધ કર્યો નથી, એ પ્રકારનું વચન છે. તેથી આવા સ્થાનમાં શાસનના માલિન્યના પરિહાર અર્થે પણ અનુકંપાદાન કરવાનો વિધિ છે. આથી કોઈને બીજાદાન થાય તેવું જણાય ત્યારે સાધુ પણ અપવાદથી અનુકંપાદાન કરે છે, માટે ભગવાને પણ બ્રાહ્મણને બીજાદાન અર્થે અપવાદિક અનુકંપાદાન કર્યું છે.

(૨) સુપાત્રદાન :-

ગુણવાન પાત્રને ગુણવાનરૂપે જાણીને તેમની ભક્તિના આશયથી સુપાત્રદાન કરવામાં આવે છે. તેથી સુપાત્રદાન સાક્ષાત્ ગુણનિષ્પત્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ છે.

આ સુપાત્રદાન પણ ઉત્સર્ગથી સાધુને નિર્દોષ આહારાદિના દાનરૂપ છે અને અપવાદથી સંયમવૃદ્ધિના અર્થે વિવેકપૂર્વક આપવામાં આવે તો અશુદ્ધ આહારાદિના દાનરૂપ પણ છે.

મુગ્ધ જીવો ક્યારે શુદ્ધ દાન આપવું અને ક્યારે અશુદ્ધ દાન આપવું તેવા વિવેકવાળા નથી, તોપણ ‘ગુણવાનની ભક્તિ કરીને હું મારા આત્માનું હિત સાધું’ - તેવા નિર્મળ અધ્યવસાયવાળા છે. તેઓનું સુપાત્રને અશુદ્ધ દાન પણ

ઘણી નિર્જરાનું કારણ બને છે અને અલ્પ કર્મબંધનું કારણ બને છે.

જેઓ ભગવાનના શાસન પ્રમાણે તત્ત્વને જાણવા પ્રત્યે અનાદરવાળા છે અને સુસાધુને પણ અશુદ્ધ દાન આપે છે, તેવા અભિનિવિષ્ટનું સંયમીને અપાયેલું અશુદ્ધ દાન દુર્ગતિનું કારણ બને છે.

અસંયતને સુસંયતની બુદ્ધિથી અપાયેલ દાન એકાંતે કર્મબંધનું કારણ છે; આમ છતાં, અસંયમીને પણ અનુકંપાબુદ્ધિથી અપાતા દાનનો ભગવાને નિષેધ કર્યો નથી. છતાં જો અસંયમીના અસંયમની પુષ્ટિ થતી હોય તો અનુકંપાબુદ્ધિથી પણ દાન આપવાનો નિષેધ છે; કેમ કે જે દાન સામી વ્યક્તિના ઘણા અહિતનું કારણ હોય ત્યાં પરમાર્થથી અનુકંપા નથી. જેમ કોઈ માંદો માણસ અપથ્ય પદાર્થ ખાવાની ઈચ્છા કરે અને કોઈ અનુકંપાથી તેને અપથ્ય પદાર્થ ખાવા માટે આપે, તો સ્થૂલથી ‘એ માણસ માંગે છે તો મારે આપવું જોઈએ’ એવી અનુકંપા છે, પણ પરમાર્થથી તે માંદાનુ અહિત કરે તેવી પ્રવૃત્તિ હોવાથી અનુકંપાદાન નથી. તેથી વિવેકીએ અનુકંપાદાન પણ તેવું કરવું જોઈએ કે જેથી સામેની વ્યક્તિના પારમાર્થિક હિતની ઉપેક્ષા થાય નહીં.

તેથી એ ફલિત થાય કે, પોતાના આર્થિક સંયોગાદિની મર્યાદા પ્રમાણે વિવેકપૂર્વક સુપાત્રને અપાયેલું દાન સુપાત્રના ગુણોની અનુમોદના દ્વારા મોક્ષનું કારણ છે.

વળી, સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ ક્રિયામાં આરંભ હોવાથી કોઈને શંકા થાય કે ‘ગમે તેવો શુભાશય હોવા છતાં જે પ્રવૃત્તિમાં આરંભ-સમારંભ છે, તે પ્રવૃત્તિના આરંભ અંશને આશ્રયીને તો કર્મબંધ થવો જોઈએ.’ તેનું નિરાકરણ કરવા માટે ગ્રંથકારે શ્લોક-૩૧માં સ્પષ્ટતા કરી કે ‘શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ગુણવાનની ભક્તિના અધ્યવસાયથી યુક્ત અને યતનાપૂર્વક, સાધર્મિકવાત્સલ્ય જે શ્રાવક કરતો હોય તેમાં થતી વિરાધના લેશ પણ કર્મબંધનું કારણ નથી. એટલું જ નહીં, વ્યવહારનયથી સાધર્મિકવાત્સલ્યની ક્રિયામાં થતી તે વિરાધના પણ નિર્જરાનું કારણ છે’; કેમ કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ અર્થે કરાતી ક્રિયાથી “હું આ ગુણવાનોની ભક્તિ કરીને સંસારસાગરથી તરું” એ અધ્યવસાય પુષ્ટ બને છે અને પુષ્ટ થયેલો તે અધ્યવસાય ઘણી નિર્જરા કરીને સંયમપ્રાપ્તિનું

પ્રબળ કારણ બને છે.

નિશ્ચયનયથી તો સાધર્મિકવાત્સલ્યકાળમાં વર્તતો : (૧) શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ઉચિત યત્ન, (૨) ગુણવાનની ભક્તિ કરવાનો અધ્યવસાય અને (૩) યતનાનો પરિણામ નિર્જરાનું કારણ છે, બાહ્ય ક્રિયાઓ નહીં; તોપણ વ્યવહારનયથી તે બાહ્યક્રિયા શુભ અધ્યવસાયના પ્રકર્ષમાં કારણ પણ છે. આથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં યતનાના પરિણામપૂર્વક થતી વિરાધનાને નિર્જરાનું કારણ કહી છે.

આ ગ્રંથમાં બતાવેલ દાનવિધિના રહસ્યને જાણીને તે વિધિ અનુસાર ઉચિત ભાવોને કરવામાં ધીર પુરુષ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનુકંપાદાન કરે કે સુપાત્રદાન આપે તો અવશ્ય પરમાનંદ પદને=મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

છન્નસ્થતાને કારણે આ ગ્રંથના વિવેચનમાં વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશય વિરુદ્ધ અજાણતાં કંઈ પણ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' માંગુ છું.

વિ. સં. ૨૦૬૦, ફાગણ વદ-૧,
તા. ૭-૩-૨૦૦૪,
૩૦૨, વિમલવિહાર,
સરસ્વતી સોસાયટી, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

- પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

❀ અનુક્રમણિકા ❀

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
	મંગલાચરણ	૧
૧. (i)	દાનના બે ભેદ : (૧) અનુકંપાદાન (૨) સુપાત્રદાન.	
	(ii) અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાનનું ફળ.	૨-૫
૨.	અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાન કરવાનાં સ્થાનો.	૫-૧૩
	અનુકંપાદાન :	
૩.	અનુકંપાદાનનું સ્વરૂપ	૧૩-૧૮
૪. (i)	જ્યાં થોડા જીવોને ઉપકાર અને ઘણા જીવોનો આરંભ ત્યાં અનુકંપા અમાન્ય.	૧૮-૧૯
	(ii) ઇષ્ટાપૂર્ત કર્મનું સ્વરૂપ.	૨૦-૨૨
૫-૬.	(i) પુષ્ટાલંબનને આશ્રયી દાનશાળાદિ કૃત્યમાં અનુકંપા.	૨૩-૩૦
૭.	(i) વ્યવહારનયથી પાત્રના ભેદથી ફળભેદ.	
	(ii) નિશ્ચયનયથી ભાવના ભેદથી ફળભેદ.	૩૧-૩૩
૮.	યોગ્ય કાળે અલ્પદાનની પણ ઉપકારિતા.	૩૩-૩૫
૯.	અવસરાનુસાર અનુકંપાદાનના પ્રાધાન્યનું ભગવાનના વાર્ષિક દાનના દૃષ્ટાંતથી સમર્થન.	૩૫-૩૮
૧૦.	સાધુને પુષ્ટાલંબનને આશ્રયી સુપાત્રદાન ઇષ્ટ છે. તેનું આર્યસુહસ્તિ મહારાજાના દૃષ્ટાંતથી સમર્થન.	૩૯-૪૧
૧૧.	સાધુને કારણિકદાનમાં અધિકરણનો અભાવ.	૪૧-૪૪
૧૨. (i)	ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચનો ઉત્સર્ગથી નિષેધ.	
	(ii) ઉત્સર્ગથી નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ અપવાદે કરણીય.	૪૫-૪૬
૧૩.	દાન વિષે વિરોધી જણાતા 'સૂયગડાંગ સૂત્ર'ના વચનનું તાત્પર્ય.	૪૭-૫૦

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૧૪.	(i) અનુકંપાદાનજન્ય પુણ્યબંધ સાધુને ઇષ્ટ નથી. (ii) સાધુને પ્રચ્છન્ન ભોજનનું રહસ્ય.	૫૦-૫૧
૧૫.	સાધુને પ્રચ્છન્ન ભોજનનાં કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ.	૫૧-૫૪
૧૬.	સાધુને અનુકંપાદાન અનિષ્ટ-પૂર્વપક્ષ.	૫૪-૫૬
૧૭.	શાસ્ત્રાનુસારી અનુકંપાદાનથી થતું પુણ્ય કલ્યાણનું કારણ.	૫૬-૬૧
૧૮.	અપવાદિક અનુકંપાદાનથી બંધાતું પુણ્ય વિવેકની પ્રાપ્તિનું કારણ.	૬૧-૬૪
૧૯.	આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજનો સંવિગ્નપાક્ષિકરૂપે સ્વીકાર.	૬૪-૬૭
સુપાત્રદાન :		
૨૦.	(i) ભક્તિપૂર્વકના સુપાત્રદાનનું ફળ. (ii) ભક્તિનું લક્ષણ. (iii) ભક્તિનું અન્ય પ્રકારે લક્ષણ.	૬૭-૭૦ ૬૭-૬૮ ૬૯
૨૧.	દાનવિષયક ચતુર્ભંગી.	૭૦-૭૩
૨૨.	સાધુને અપાતા શુદ્ધ દાનનું ફળ.	૭૩-૭૪
૨૩.	કારણે સંયતને અશુદ્ધ દાનથી ગૃહિત્ અને દાતૃ બંનેને લાભ.	૭૫-૭૭
૨૪.	અશુદ્ધ દાનથી થતા નિર્જરારૂપ ફળમાં પક્ષાંતર.	૭૮-૮૦
૨૫.	અશુદ્ધ દાનને વિષે 'ઠાણાંગ સૂત્ર'ની વિચારણા.	૮૧-૮૪
૨૬.	સુસાધુને બાહ્ય શુદ્ધ-અશુદ્ધ દાનના ભેદથી ફળભેદનો અસ્વીકાર.	૮૪-૯૨
૨૭.	ચતુર્ભંગીના અંતિમ અનિષ્ટ ફળવાળા બે ભાંગાની સ્પષ્ટતા.	૯૨-૯૩

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૨૮.	શિથિલ સાધુના દોષોનું પોષણ થાય તેમ હોય તો અનુકંપાથી પણ દાન આપવાનો નિષેધ.	૯૪-૯૬
૨૯.	સુપાત્રદાનમાં પાત્રની પરીક્ષાની વિધિ.	૯૬-૯૭
૩૦.	(i) સુપાત્રદાનમાં અપેક્ષિત વિવેક. (ii) સર્વસંપત્કર દાનનું સ્વરૂપ.	૯૮-૯૯
૩૧.	વિવેકપૂર્વકના સુપાત્રદાનમાં બાહ્ય હિંસા હોવા છતાં લેશ પણ કર્મબંધનો અભાવ.	૯૯-૧૧૮
૩૨.	મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનાર શ્રાવકનું સ્વરૂપ.	૧૧૮-૧૧૯

ૐ એં નમઃ ।

ૐ હી અર્હ નમઃ ।

ૐ હીં શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમઃ ।

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયાચાર્ય-શ્રીમદ્ યશોવિજયોપાધ્યાયવિરચિતા

દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા

અંતર્ગત

॥ દાનદ્વાત્રિંશિકા ॥૧॥

મંગલાચરણ :-

એન્દ્રવૃન્દવિનતાંઘ્રિયામલં યામલં જિનપતિં સમાશ્રિતામ્ ।

યોગિનોઽપિ વિનમન્તિ ભારતીં ભારતી મમ દદાતુ સા સદા ॥૧॥

અર્થ :-

ઈન્દ્રોના સમુદાયથી નમાયેલા ચરણયુગલવાળા જિનપતિને સમાશ્રિત એવી જેણીને યોગીઓ પણ અત્યંત નમે છે, તે ભારતી=ભગવાનની વાણી, સદા મને ભારતીને આપો=ભગવાનના વચનના સમ્યક્ પરિણમનરૂપ શ્રુત-ચારિત્રની પરિણતિને આપો. ॥૧॥

* 'યોગિનોઽપિ' અહીં 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે ભગવાનની વાણીને ઈન્દ્રો-રાજાઓ-મહારાજાઓ વગેરે તો નમે છે, પરંતુ યોગીઓ પણ નમે છે.

અવતરણિકા :-

શ્રેયોભૂતાનેકશાસ્ત્રાર્થસંગ્રહં મનસિકૃત્ય દ્વાત્રિંશિકાપ્રકરણમારભમાણો ગ્રન્થકારો દાનધર્મસ્ય પ્રાથમ્યેન પરમમહાગ્નરૂપત્વાદાદૌ તદ્દ્વાત્રિંશિકામાહ -

અવતરણિકાર્થ :-

શ્રેયોભૂત એવા અનેક શાસ્ત્રના અર્થના સંગ્રહને મનમાં કરીને, બત્રીશ

પ્રકરણને આરંભ કરનાર ગ્રંથકાર, દાનધર્મનું પ્રથમપણાણપે પરમ મંગલરૂપપણું હોવાથી, આદિમાં='દ્વાત્રિશિકાપ્રકરણ'ની આદિમાં, તેની દ્વાત્રિશિકાને=દાનની દ્વાત્રિશિકાને, કહે છે -

ભાવાર્થ :-

સંસારનાં અન્ય મંગલો કરતાં ચાર પ્રકારનો ધર્મ પરમ મંગલ છે; કેમ કે ચારે પ્રકારનો ધર્મ ભાવમંગલરૂપ છે, અને ચારે પ્રકારના ધર્મમાં દાનધર્મ પ્રથમ હોવાને કારણે ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત બત્રીશીઓમાં પ્રથમ બત્રીશી દાનધર્મથી પ્રારંભ કરેલ છે; અને આ ગ્રંથની રચના કરતી વખતે ગ્રંથકારે આત્મકલ્યાણના કારણીભૂત અનેક શાસ્ત્રોના અર્થના સંગ્રહને મનમાં રાખેલ છે, તેથી આ ગ્રંથના અધ્યયનથી કલ્યાણના કારણીભૂત અનેક શાસ્ત્રોના અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તેમ છે, તે વાત ઘોષિત થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ : એ ચારે પ્રકારના ધર્મોમાં પૂર્વ પૂર્વ કરતાં ઉત્તર ઉત્તરનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી આ ચારે ધર્મો કરતાં દાનધર્મ પ્રથમ હોવાને કારણે પરમ મંગલ છે એમ કહી શકાય નહીં; કેમ કે તેમ કહીએ તો એવો અર્થ ફલિત થાય કે ચારે પ્રકારના ધર્મમાં પરમ કલ્યાણનું કારણ દાનધર્મ છે, અને શીલાદિ ધર્મો તેના કરતાં ઓછા કલ્યાણના કારણ છે. વસ્તુતઃ દાનધર્મ કરતાં શીલધર્મ અધિક કલ્યાણનું કારણ છે, તે રીતે શીલ કરતાં પણ તપ અને તપ કરતાં પણ ભાવધર્મ અધિક કલ્યાણનું કારણ છે; તોપણ અન્ય સર્વ દ્રવ્ય મંગલો કરતાં આ ચારે પ્રકારનો ધર્મ પરમ મંગલરૂપ છે અને તેમાં દાનધર્મ પ્રથમપણાણપે પરમ મંગલ છે. તેથી ગ્રંથકારે અહીં દાનબત્રીશી પ્રથમ કહેલ છે. અહીં 'પ્રાથમ્યેન' શબ્દ સ્વરૂપ અર્થમાં તૃતીયા છે, હેતુ અર્થમાં નથી.

શ્લોક :-

ऐन्द्रशर्मप्रदं दानमनुकम्पासमन्वितम् ।

भक्त्या सुपात्रदानं तु मोक्षदं देशितं जिनैः ॥११॥

અન્વયાર્થ :-

જિનૈઃ=ભગવાન વડે, અનુકમ્પાસમન્વિતં=અનુકંપાપૂર્વકનું દાનં=દાન એન્દ્રશર્મપ્રદં= ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું, ભક્ત્યા તુ=વળી ભક્તિથી અપાયેલું સુપાત્રદાનં= સુપાત્રદાન મોક્ષદં=મોક્ષને આપનારું દેશિતં=કહેવાયું છે. ॥૧॥

શ્લોકાર્થ :-

ભગવાન વડે, અનુકંપાથી સમન્વિત દાન ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું, વળી ભક્તિથી અપાયેલું સુપાત્રદાન મોક્ષને આપનારું કહેવાયું છે. ॥૧॥

ટીકા :-

એન્દ્રેતિ - અનુકમ્પાસમન્વિતમ્=અનુકમ્પાપૂર્વકં, દાનમ્ । ઇન્દ્રસ્ય સમ્બન્ધ્યૈન્દ્રં યચ્છર્મ તત્પ્રદમ્ । સાંસારિકસુખાન્તરપ્રદાનોપલક્ષણમેતત્ સ્વેષ્ટબીજપ્રણિધાનાર્થં ચેત્યમુપન્યાસઃ । ભક્ત્યા સુપાત્રદાનં તુ જિનૈઃ=ભગવદ્ભિઃ, મોક્ષદં દેશિતં, તસ્ય બોધિપ્રાપ્તિદ્વારા ભગવત્યાં મોક્ષફલકત્વાભિધાનાત્ ॥૧॥

ટીકાર્થ :-

અનુકમ્પા મોક્ષફલકત્વાભિધાનાત્ ॥૧॥ અનુકંપાથી સમન્વિત= અનુકંપાપૂર્વકનું દાન, ઈન્દ્ર=ઈન્દ્ર સંબંધી, જે સુખ તેને દેનારું છે. આ=ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને દેનારું છે એ કથન, સાંસારિક અન્ય સુખને આપવાનું ઉપલક્ષણ છે અને પોતાના ઈષ્ટબીજના=ગ્રંથકારને ઈષ્ટ 'એ' કારરૂપ સરસ્વતીના બીજના, પ્રણિધાન માટે=ઉપસ્થિતિ માટે, આ રીતે='એન્દ્રશર્મપ્રદં' એ રીતે, ઉપન્યાસ કરેલ છે. વળી ભક્તિથી સુપાત્રદાન જિનેશ્વરો વડે મોક્ષને આપનારું કહેવાયેલું છે; કેમ કે તેનું=ભક્તિથી કરાયેલ સુપાત્રદાનનું, ભગવતીસૂત્રમાં બોધિની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષફળપાણાનું કથન છે. ॥૧॥

ભાવાર્થ :-

આ શ્લોકમાં દાનનાં બે ભેદ બતાવ્યા :

(૧) સુપાત્રદાન :- ભક્તિથી કરાયેલ સુપાત્રદાન મોક્ષને આપનારું છે.

(૨) અનુકંપાદાન :- અનુકંપાપૂર્વકનું દાન ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું છે.

અહીં 'અનુકમ્પાસમન્વિતં' નો અર્થ અનુકંપાયુક્ત કરવાનો નથી, પરંતુ અનુકંપાપૂર્વક કરવાનો છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જીવમાં અનુકંપાનો અધ્યવસાય થયો હોય અને તેના પૂર્વક અપાયેલું દાન તે ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું છે, અન્ય અધ્યવસાયપૂર્વકનું નહીં, અર્થાત્ કીર્તિ આદિની આશંસાથી કે અન્ય આશંસાથી અપાયેલું દાન ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું નથી.

અહીં અનુકંપાપૂર્વકનું દાન ઈન્દ્ર સંબંધી સુખને આપનારું છે, એ કથન, સાંસારિક સુખાંતરના પ્રદાનનું ઉપલક્ષણ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનુકંપાથી યુક્ત દાન સંસારનાં સર્વ સુખોને આપનારું છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે, 'સાંસારિકશર્મપ્રદં' એમ ન કહેતાં 'એન્દ્રશર્મપ્રદં' કેમ કહ્યું ? તેથી કહે છે -

પોતાને ઈષ્ટ એવું સરસ્વતીનું બીજ 'એ' છે, તેના પ્રણિધાન માટે=તેની ઉપસ્થિતિ માટે, 'એન્દ્રશર્મપ્રદં' એ રીતે ઉપન્યાસ કરેલ છે, પરંતુ સાંસારિકશર્મપ્રદં એમ ઉપન્યાસ કરેલ નથી.

વળી ભક્તિથી કરાયેલું સુપાત્રદાન મોક્ષને દેનારું કહેવાયેલું છે. અહીં 'ભક્તિથી' કહેવાથી એ ફલિત થાય કે સુપાત્રમાં વર્તતા ગુણો પ્રત્યેની ભક્તિથી જો સુપાત્રદાન થયું હોય તો તે મોક્ષનું કારણ છે, પરંતુ સુપાત્રમાં વર્તતા ગુણોની ઉપસ્થિતિપૂર્વક ભક્તિ ઉલ્લસિત થઈ ન હોય અને માત્ર સુપાત્રને દાન અપાયું હોય તો તે દાન મોક્ષનું કારણ નથી. સુપાત્રદાન મોક્ષનું કારણ કેમ છે ? તેમાં યુક્તિ આપે છે -

ભક્તિથી કરાયેલું સુપાત્રદાન બોધિની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષફળવાળું છે, એમ ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે. તેથી એ ફલિત થાય કે ગુણવાન એવા સુપાત્રને ગુણવાનરૂપે ઉપસ્થિત કરીને કરાયેલી ભક્તિથી પોતાને બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જો બોધિની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય તો જન્માંતરમાં તેની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે, અને જો ક્ષાયિકભાવની બોધિની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય તો નૈશ્ચયિક બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેના દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ સુપાત્રદાન બને છે. આથી ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ ભક્તિથી સુપાત્રદાન કરે તો તે

સુપાત્રદાન નિશ્ચયનયને માન્ય એવી અપ્રમત્ત મુનિભાવરૂપ બોધિની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ બને.

અહીં વિશેષ એ છે કે ભગવાને કહેલું અનુકંપાદાન પણ ભગવાનના વચનાનુસાર હોવાથી પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે અને સુપાત્રદાન પણ બોધિની પ્રાપ્તિ દ્વારા પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે; તોપણ જે દાનમાં બીજા પ્રત્યેનો અનુકંપાનો ભાવ છે, તે ભાવ ભૌતિક સુખની પ્રાપ્તિનું પ્રબળ કારણ છે અને ભગવાનના વચનાનુસારી હોવાથી પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે; અને સુપાત્રદાનમાં સાક્ષાત્ ગુણવાનના ગુણો પ્રત્યે ભક્તિનો પક્ષપાત છે, તેથી સુપાત્રદાન કરવાથી ગુણોની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક કર્મોનું વિગમન દાતારને મુખ્યતયા થાય છે, તેથી સુપાત્રદાનને સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ કહેલ છે. ॥૧૧॥

અવતરણિકાર્થ :-

પૂર્વગાથામાં દાનના બે ભેદો બતાવ્યા અને તેનું ફળ બતાવ્યું. હવે તે બે દાનમાંથી અનુકંપાદાન ક્યાં કરવાનું છે ? અને સુપાત્રદાન ક્યાં કરવાનું છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે -

શ્લોક :-

અનુકમ્પાઽનુકમ્યે સ્યાદ્ ભક્તિઃ પાત્રે તુ સદ્ગતા ।

અન્યથાધીસ્તુ દાતૃણામતિચારપ્રસજ્જિકા ॥૨॥

અન્યથાર્થ :-

અનુકમ્પાઽનુકમ્યે=અનુકંપ્યમાં અનુકંપા, પાત્રે તુ ભક્તિઃ=વળી પાત્રમાં ભક્તિ, સદ્ગતા સ્યાત્=સંગત થાય=ઉચિત ફળને આપનારી થાય. અન્યથાધીસ્તુ=વળી અન્યથાબુદ્ધિ=અનુકંપ્યમાં સુપાત્રબુદ્ધિ અને સુપાત્રમાં અનુકંપ્યબુદ્ધિ, દાતૃણામ્=દાતારને અતિચારપ્રસજ્જિકા=અતિચારની પ્રસંજ્જિકા છે=સમ્યક્ત્વના અતિચારને પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. ॥૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અનુકંપ્યમાં અનુકંપા, વળી પાત્રમાં ભક્તિ, સંગત=ઉચિત ફળને

આપનારી થાય. વળી અન્યથાબુદ્ધિ, દાતાને સમ્યક્ત્વના અતિચારને પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. ॥૨॥

ટીકા :-

અનુકમ્પેતિ-અનુકમ્પાઽનુકમ્યે વિષયે । ભક્તિસ્તુ પાત્રે સાધ્વાદૌ સદ્ગતા સ્યાત્= સમુચિતફલદા સ્યાત્ । અન્યથાધીસ્તુ=અનુકમ્યે સુપાત્રત્વસ્ય સુપાત્રે ચાનુકમ્યત્વસ્ય બુદ્ધિસ્તુ, દાતૃણામતિચારપ્રસજ્જિકા=અતિચારાપાદિકા । અત્ર યદ્યપિ સુપાત્રત્વધિયોઽનુકમ્યેઽસંયતાદૌ મિથ્યારૂપતયાઽતિચારાપાદકત્વં યુજ્યતે, સુપાત્રેઽનુકમ્યત્વધિયસ્તુ ન કથજ્ચિત્, તત્ર ગ્લાનત્વાદિદશાયામન્યદાઽપિ ચ સ્વેષ્ટોદ્ધારપ્રતિયોગિદુઃખાશ્રયત્વરૂપાનુકમ્યત્વધિયઃ પ્રમાત્વાત્, તથાપિ સ્વાપેક્ષયા હીનત્વે સતિ સ્વેષ્ટોદ્ધારપ્રતિયોગિદુઃખાશ્રયત્વરૂપમનુકમ્યત્વં તત્રાપ્રામાણિકમેવેતિ ન દોષઃ ।

ટીકાર્થ :-

અનુકમ્પાઽનુકમ્યે ન દોષઃ । અનુકંપા અનુકંપ્ય વિષયમાં, વળી સાધુ આદિ પાત્રમાં ભક્તિસંગત છે=સમુચિત ફળને દેનાર છે. વળી અન્યથાબુદ્ધિ= અનુકંપ્યમાં સુપાત્રની અને સુપાત્રમાં અનુકંપાની બુદ્ધિ દાતાને અતિચાર આપાદક છે=સમ્યક્ત્વના અતિચારને આપનારી છે.

અહીં જોકે અનુકંપ્ય એવા અસંયતાદિમાં સુપાત્રબુદ્ધિનું મિથ્યારૂપપણું હોવાને કારણે અતિચાર આપાદકપણું ઘટે છે, પરંતુ સુપાત્રમાં અનુકંપ્યબુદ્ધિનું કોઈક રીતે અતિચાર આપાદકપણું ઘટતું નથી; કેમ કે તેમાં=સુપાત્રમાં, ગ્લાનત્વાદિ દશા સમયે કે અન્યદા પણ=દુષ્કાળ આદિ સમયે પણ, સ્વેષ્ટોદ્ધાર= અનુકંપા કરનાર અનુકંપકને ઈષ્ટ એવો જે ઉદ્ધાર=અનુકંપકને ઈષ્ટ એવો જે દુઃખનો ઉદ્ધાર, ('યસ્ય ઉદ્ધારઃ સ પ્રતિયોગિ' એ વ્યાયથી) તેનો પ્રતિયોગી જે સામી વ્યક્તિમાં રહેલ=અનુકંપ્ય વ્યક્તિમાં રહેલ દુઃખ, તેનો આશ્રય સામેની વ્યક્તિ, તે વ્યક્તિમાં રહેલ દુઃખઆશ્રયત્વરૂપ ધર્મ અનુકંપ્યત્વ, તે અનુકંપ્યત્વ ધર્મમાં અનુકંપ્યત્વબુદ્ધિનું પ્રમાણું છે=પ્રમાણિકપણું છે. તેથી સુપાત્રમાં અનુકંપ્યબુદ્ધિનું કોઈક રીતે અતિચાર આપાદકપણું નથી.

એમ અવ્યય છે. તોપણ સ્વઅપેક્ષાએ=અનુકંપક વ્યક્તિની અપેક્ષાએ, હીનપણું હોતે છતે=અનુકંપકની બુદ્ધિમાં અનુકંપ્યનું હીનપણું હોતે છતે, સ્વઈષ્ટ ઉદ્ધાર પ્રતિયોગી દુઃખઆશ્રયત્વરૂપ અનુકંપ્યપણું ત્યાં=સુપાત્રમાં, અપ્રામાણિક જ છે. એથી સુપાત્રમાં અનુકંપ્યત્વ બુદ્ધિ અતિચાર આપાદિકા છે, એમ જે ગાથામાં કહ્યું એ દોષરૂપ નથી.

❖ 'સાધ્વાદૌ' અહીં 'આદિ' થી શ્રાવક અને સમ્યગ્દષ્ટિનું ગ્રહણ કરવું.

❖ 'અસંયતાદૌ' અહીં 'અસંયત' શબ્દથી સાધુવેશમાં રહેલા પાસત્યાદિ કે અન્યદર્શનના લિંગધારીઓને ગ્રહણ કરવાના છે અને 'આદિ' થી ભિખારી આદિ માંગનારાઓને ગ્રહણ કરવા.

❖ 'ગ્લાનત્વાદિ' અહીં 'આદિ' થી ઉપસર્ગાદિ થતા હોય તેનું ગ્રહણ કરવું.

❖ 'અન્યદાડપિ' અહીં 'અન્યદાડપિ'=દુષ્કાળ આદિમાં પણ, એમ અર્થ કરવો અને 'અપિ' થી ગ્લાનત્વાદિનો સમુચ્ચય છે.

ભાવાર્થ :-

અનુકંપ્યમાં અનુકંપા અને સુપાત્રમાં ભક્તિ કરવામાં આવે તો સમુચિત ફળને આપનારી થાય; પરંતુ અનુકંપ્ય=અનુકંપાને યોગ્ય, એવા જીવોમાં સુપાત્રબુદ્ધિ અને સુપાત્રમાં અનુકંપ્યબુદ્ધિ અતિચારને પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. આશય એ છે કે અસંયત જીવો ભક્તિપાત્ર નથી, પરંતુ અનુકંપાપાત્ર છે. તેથી તેઓમાં સુપાત્રબુદ્ધિ કરવામાં આવે તો વિપરિત બુદ્ધિ હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર લાગે. આમ છતાં આદિધાર્મિક જીવો સર્વ સંન્યાસીઓને સુપાત્રબુદ્ધિથી દાન આપે, તેને અતિચારરૂપ અહીં કહેલ નથી, પરંતુ તે ભૂમિકામાં તે દાન તેઓ માટે ઉચિત છે એમ યોગબિંદુમાં કહેલ છે.

સુપાત્રમાં અનુકંપાબુદ્ધિ કોઈક સ્થાનને આશ્રયીને સમ્યક્ત્વના અતિચારને આપાદન કરનાર છે અને કોઈક સ્થાનને આશ્રયીને સમ્યક્ત્વના અતિચારને આપાદન કરનાર નથી. તે આ પ્રમાણે -

કોઈ સાધુ ગ્લાન હોય અથવા તો કોઈ સાધુને ઉપસર્ગાદિ થતા હોય ત્યારે તે સાધુને વર્તતી દુઃખવાળી અવસ્થાને જોઈને 'હું તેમના દુઃખને દૂર કરું', તેવી બુદ્ધિ થાય તો તે દોષરૂપ નથી; કેમ કે દયાળુ હૈયું કોઈનાં પણ, દુઃખ દૂર કરવા

પ્રયત્ન કરે છે, તો અહીં ગુણવાન એવા સાધુના પણ દુઃખને દૂર કરવાનો પરિણામ થાય તો તે અનુચિત નથી. પરંતુ જ્યારે 'આ સાધુઓ મારાથી હીન છે,' તેવી બુદ્ધિપૂર્વક સાધુઓના દુઃખને દૂર કરવાનો પરિણામ કરે તો તે દોષરૂપ છે; કેમ કે ગુણવાન એવા સુપાત્રમાં પોતાનાથી હીનપણાની બુદ્ધિ તે મિથ્યારૂપ છે, માટે તેવી બુદ્ધિ સમ્યક્ત્વમાં અતિચારનું આપાદન કરે છે; અને પ્રસ્તુત ગાથામાં પોતાની અપેક્ષાએ હીનબુદ્ધિપૂર્વક સુપાત્રમાં અનુકંપાબુદ્ધિને ગ્રહણ કરીને, દાતાને અતિચાર આપાદક કહેલ છે, માટે કોઈ દોષ નથી.

'પ્રતિયોગી' શબ્દ ષષ્ઠી વિભક્તિના અર્થમાં વપરાય છે; કેમ કે 'ષષ્ઠ્યર્થ પ્રતિયોગિત્વં' - એ પ્રમાણેનું વચન છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે 'જેનો ઉદ્ધાર તે પ્રતિયોગી.' જેમ પ્રસ્તુતમાં ગ્લાનાદિ સાધુમાં રહેલ જે દુઃખ છે, તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો પરિણામ થાય છે, ત્યારે તે દુઃખ પોતાને ઈષ્ટ ઉદ્ધારનું પ્રતિયોગી બને છે; અને તે દુઃખનો આશ્રય તે ગ્લાન સાધુ છે અને તે સાધુમાં રહેલ દુઃખાશ્રયત્વરૂપ ધર્મ અનુકંપ્યત્વ ધર્મ છે, અને તેવા ધર્મને આશ્રયીને કોઈ વ્યક્તિને અનુકંપાબુદ્ધિ થાય તો તે દોષરૂપ નથી, એ પ્રકારનો ભાવ છે. પરંતુ ક્યારેક કોઈક વ્યક્તિને એવો પરિણામ પણ થાય કે, 'હું આ બધા સાધુઓની સંભાળ કરનાર છું, હું આ બધા સાધુઓનું પાલન કરનાર છું, તેથી હું અધિક છું અને તેઓ મારા આશ્રિત છે, મારા ઉપર જીવે છે,' એવી બુદ્ધિપૂર્વક સાધુઓ પ્રત્યે અનુકંપાબુદ્ધિ થાય તો તે દોષરૂપ છે; કેમ કે વસ્તુતઃ ગુણવાન એવા સાધુ ગુણથી પોતાનાથી અધિક છે. વળી તે સાધુઓ મહાસાત્ત્વિક છે, જ્યારે પોતે તો સંયમમાં યત્ન કરી શકતો નથી, તેથી તેઓથી હીન છે. માટે તેમના પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ હણાય નહીં તે રીતે તેમના દુઃખને જોઈને દુઃખ દૂર કરવાનો અભિલાષ કરે તો સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર લાગે નહીં.

ટીકા :-

અપરે ત્વાહુઃ - તત્ર પ્રાગુક્તં નિર્વિશેષણમનુકમ્પ્યત્વં પ્રતીયમાનં સાહચર્યાદિદોષેણ યદા હીનત્વબુદ્ધિં જનયતિ તદૈવાતિચારાપાદકં નાન્યદા, અન્યથાધિયો હીનોત્કૃષ્ટયો-
રુત્કર્ષાપકર્ષબુદ્ધ્યાધાનદ્વારૈવ દોષત્વાત્ ।

ટીકાર્થ :-

અપરે ત્વાહુઃ - તત્ર દોષત્વાત્ । બીજા વળી કહે છે - ત્યાં=સુપાત્રમાં, પૂર્વમાં કહેલ નિર્વિશેષણ એવું અનુકંપ્યત્વ='હીનત્વે સતિ' વિશેષણથી રહિત 'સ્વેષ્ટોદ્ધારપ્રતિયોગિદુઃખાશ્રયત્વરૂપાનુકમ્પ્યત્વં,' પ્રતીયમાન=પ્રતીત થતું, સાહચર્યાદિ દોષથી=માગનારા આદિમાં વર્તતા હીનપણાના સાહચર્યાદિ દોષથી, જ્યારે હીનત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે=સુપાત્રમાં હીનપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે જ અતિચાર આપાદક છે. અન્યદા=સુપાત્રમાં હીનપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન ન કરે ત્યારે ન=અતિચાર આપાદક નથી; કેમ કે અન્યથાબુદ્ધિના=અનુકંપ્યમાં સુપાત્રની બુદ્ધિના કે સુપાત્રમાં અનુકંપ્યત્વની બુદ્ધિના, હીનમાં ઉત્કર્ષની બુદ્ધિના અને ઉત્કૃષ્ટમાં અપકર્ષની બુદ્ધિના આધાન દ્વારા જ દોષપણું છે.

ભાવાર્થ :-

બીજાના મત પ્રમાણે કોઈના પણ દુઃખના ઉદ્ધારનો પરિણામ તે અનુકંપા છે અને તે અનુકંપા હીનપણાના સાહચર્યાદિ દોષને કારણે હીનબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા સમ્યક્ત્વના અતિચારને ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ દોષને કારણે હીનત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન ન થાય તો સુપાત્રમાં પણ અનુકંપાની બુદ્ધિ દોષરૂપ નથી; કેમ કે અનુકંપ્યમાં સુપાત્રબુદ્ધિ હીનમાં ઉત્કર્ષની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા દોષરૂપ છે અને સુપાત્રમાં અનુકંપ્યત્વની બુદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ એવા સુપાત્રમાં અપકર્ષની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા દોષરૂપ છે.

આશય એ છે કે સુપાત્રમાં અનુકંપ્યત્વની બુદ્ધિ તે અન્યથાબુદ્ધિ છે, તોપણ જે વ્યક્તિને માગનારા સાથે સાધુઓનું સાહચર્ય છે અર્થાત્ જેમ માગનારાઓ માગવા માટે આવે છે, તેમ સાધુઓ પણ યાચના કરવા માટે આવે છે એ રૂપ સાહચર્ય છે, એ પ્રકારની બુદ્ધિ ન થાય, અને સાધુઓના મલિન વસ્ત્રને કારણે તેઓમાં હીનત્વબુદ્ધિ ન થાય અને માત્ર તેમના દુઃખને દૂર કરવાનો પરિણામ થાય તો તે દોષરૂપ નથી. પરંતુ જ્યારે કોઈક શ્રાવકને સાધુના ગ્લાનાદિ ભાવો જોઈને અનુકંપાબુદ્ધિ થાય અને તે અનુકંપાબુદ્ધિથી એવી બુદ્ધિ થાય કે 'માગનારા બધાનું હું પાલન કરનારો છું અને આ ગ્લાનાદિ સાધુ પણ યાચના કરનાર છે, માટે હું તેમનું પણ પાલન કરનારો છું, માટે મારે તેમના પાલન માટે યત્ન

કરવો જોઈએ' અર્થાત્ 'તેઓ મારા કરતાં હીન છે અને હું પાલનકર્તા છું' - આવી હીનત્વબુદ્ધિ અતિચારને પેદા કરાવનારી છે. પરંતુ સાધુઓ પ્રત્યે જેને હૈયામાં પૂજ્યભાવ છે અને સાધુઓનાં મલિન વસ્ત્રને જોઈને પણ તેઓ ત્યાગી છે, તપસ્વી છે માટે પૂજનીય છે, તેવી બુદ્ધિ હૈયામાં વર્તતી હોય; આમ છતાં જ્યારે ગ્લાનત્વાદિના કારણે કે ઉપસર્ગાદિના કારણે તેઓના આવેલા દુઃખને જોઈને હૈયામાં અનુકંપા થાય=તેઓનું દુઃખ દૂર કરવાનો પરિણામ થાય, તે પરિણામ દોષરૂપ નથી અર્થાત્ અતિચાર આપાદક નથી. પરંતુ પૂર્વમાં કહ્યું તે રીતે 'એન્દ્રશર્મ' દેનાર છે=સાંસારિક સુખ દેનાર છે.

પ્રથમ અને દ્વિતીય પક્ષ વચ્ચેનો તફાવત :-

(૧) પ્રથમ પક્ષ પ્રમાણે સુપાત્રમાં અનુકંપા :-

(૧) પ્રથમ પક્ષ પ્રમાણે સુપાત્રમાં અનુકંપા થાય છે, તેના બે ભેદ છે :

(i) **સ્વઅપેક્ષાએ હીનત્વબુદ્ધિથી યુક્ત :-** સ્વઅપેક્ષાએ હીનપણાની બુદ્ધિથી વિશિષ્ટ સામેની વ્યક્તિના દુઃખને દૂર કરવાનો પરિણામ કે જે સમ્યક્ત્વના અતિચારરૂપ છે. (ii) **સ્વઅપેક્ષાએ હીનત્વબુદ્ધિ રહિત :-** સ્વઅપેક્ષાએ હીનપણાની બુદ્ધિ વિના માત્ર સાધુમાં રહેલ દુઃખોને દૂર કરવાનો અધ્યવસાય. આ અધ્યવસાય સુપાત્રમાં અનુકંપારૂપ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વમાં અતિચારરૂપ નથી, પરંતુ સાંસારિક સુખ આપનાર છે.

(૨) દ્વિતીય પક્ષ પ્રમાણે સુપાત્રમાં અન્યથાબુદ્ધિ :- સુપાત્રમાં થયેલી અનુકંપાબુદ્ધિ અન્યથાબુદ્ધિ હોવાથી અતિચારને પેદા કરનાર છે, પરંતુ તે બુદ્ધિ સાક્ષાત્ અતિચારને પેદા કરતી નથી, પણ સુપાત્રમાં હીનત્વબુદ્ધિ પેદા કરવા દ્વારા અતિચાર પેદા કરે છે.

જેમ સંસારની ભોગાદિની પ્રવૃત્તિ ચિત્તના માલિન્યને પેદા કરવા દ્વારા કર્મબંધનું કારણ થાય છે; તેમ સુપાત્રમાં અનુકંપાબુદ્ધિ હીનત્વબુદ્ધિ પેદા કરવા દ્વારા કર્મબંધનું કારણ થાય છે. તેથી જેમ ભોગાદિની ક્રિયા વિવેકીને વર્જ્ય છે, તેમ સુપાત્રમાં અનુકંપાબુદ્ધિ પણ વર્જ્ય છે. આમ છતાં જેને સુપાત્રમાં અનુકંપા થઈ છે, તેને હીનત્વબુદ્ધિ ન થાય તો અતિચારરૂપ દોષ લાગે નહીં.

સુપાત્રમાં થયેલી અનુકંપાબુદ્ધિ અન્યથાબુદ્ધિ હોવાથી હીનત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન

કરવારૂપ વ્યાપાર દ્વારા અતિચાર ઉત્પન્ન કરનાર છે. માટે આ બીજા પક્ષ પ્રમાણે સુપાત્રમાં અનુકંપાબુદ્ધિ કરવી ઉચિત નથી, એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય. તેથી ગ્રંથકારને આ મત ઈષ્ટ નથી, તેથી પ્રથમ પોતાનો મત બતાવ્યા પછી 'અપરે તુ' થી આ બીજો મત બતાવેલ છે.

ટીકા :-

અત એવ ન ચાનુકમ્પાદાનં સાધુષુ ન સંભવતિ, “આચરિયઅણુકંપાએ ગચ્છો અણુકમ્પિઓ મહાભાગો” (અષ્ટકપ્રકરણ-૨૭/૩ વૃત્તિ) ઇતિ વચનાદિત્યષ્ટક-વૃત્ત્યનુસારેણાચાર્યાદિષ્વપ્યુત્કૃષ્ટત્વધિયોઽપ્રતિરોધેઽનુકમ્પાઽવ્યાહતેતિ ।

ટીકાર્થ :-

અત એવ ડનુકમ્પાઽવ્યાહતેતિ । આથી જ=પ્રથમપક્ષમાં સ્થાપન કર્યું કે સુપાત્રમાં હીનપણાની બુદ્ધિ ન હોય તો સુપાત્રમાં અનુકંપા અતિચાર આપાદક નથી, પરંતુ હીનપણાની બુદ્ધિ હોય તો સુપાત્રમાં કરાયેલું અનુકંપ્યત્વપણું અપ્રમાણિક છે, તેને આશ્રયીને શ્લોકમાં અન્યથાબુદ્ધિ દાતારને અતિચારપ્રસંજક કહેલ છે, માટે શ્લોકના કથનમાં દોષ નથી, આથી જ, “આચાર્યની અનુકંપા કરાયે છતે મહાભાગ્યશાળી એવો ગચ્છ અનુકંપા કરાયો” - એ પ્રકારનું વચન હોવાથી, સાધુમાં અનુકંપાદાન સંભવતું નથી એમ નહીં; એ પ્રમાણે અષ્ટકવૃત્તિના અનુસારથી આચાર્યાદિમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિના અપ્રતિરોધમાં અનુકંપા અવ્યાહત છે=અનુકંપા સંગત છે. 'ઇતિ' શબ્દ કથનની સમાપ્તિમાં છે.

* 'આચાર્યાદિષ્વપિ' અહીં 'આદિ' થી ઉપાધ્યાય, સાધુ, સંઘ, શ્રાવકનું ગ્રહણ કરવું અને 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે અનુકંપ્યમાં તો અનુકંપા થાય; પરંતુ આચાર્યાદિમાં પણ અનુકંપા થાય છે.

ભાવાર્થ :-

અષ્ટકપ્રકરણની ટીકામાં ટીકાકારે કહ્યું છે કે “આચાર્યની અનુકંપા કરાયે છતે મહાભાગ્યવાન એવો ગચ્છ અનુકંપા કરાયો” - એ પ્રકારનું આગમવચન છે, માટે સાધુમાં અનુકંપા ન જ થાય એવો નિયમ નથી. આ પ્રકારના

ટીકાકારના વચન પ્રમાણે આચાર્યાદિમાં ઉત્કૃષ્ટપણાની બુદ્ધિ હણાય નહીં તો અનુકંપા ઉચિત છે, પરંતુ દોષરૂપ નથી.

ટીકા :-

एतन्नये च सुपात्रदानमपि ग्रहीतदुःखोद्धारोपायत्वेनेष्यमाणमनुकम्पादानमेव, साक्षात्स्वेष्टोपायत्वेनेष्यमाणं चान्यथेति बोध्यम् ॥२॥

ટીકાર્થ :-

एतन्नये च बोध्यम् ॥२॥ आ नयमां=अष्टकवृत्तिना वचनथी स्थापन कर्तुं के अनुकंपादान साधुमां संभवे છે એ નયના મતમાં, સુપાત્રદાન પણ ગ્રહણ કરનારના દુઃખના ઉદ્ધારના ઉપાયપણા વડે કરીને ઈચ્છાતું=આપનાર દ્વારા ઈચ્છાતું, અનુકંપાદાન જ છે; અને સાક્ષાત્ સ્વઈષ્ટ ઉપાયપણારૂપે ઈચ્છાતું એવું દાન=પોતાને ઈષ્ટ એવી જે સુપાત્રદાનથી થતી નિર્જરા તેનો ઉપાય આ સુપાત્રને અપાતું દાન છે તે રૂપે ઈચ્છાતું એવું સુપાત્રમાં અપાતું દાન, અન્યથા છે=પૂર્વમાં કહ્યું કે સુપાત્રને અપાતું દાન પણ અનુકંપા છે તેના કરતાં જુદું છે અર્થાત્ અનુકંપાદાનથી અન્ય એવું સુપાત્રદાન છે, એ પ્રમાણે જાણવું. ॥૨॥

* 'सुपात्रदानमपि' અહીં 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે અનુકંપાદાન તો અનુકંપાદાન છે, પરંતુ ગ્રહણ કરનારના દુઃખના ઉદ્ધારના ઉપાયપણા વડે આપનાર દ્વારા ઈચ્છાતું તેવા પ્રકારનું સુપાત્રદાન પણ અનુકંપાદાન છે.

ભાવાર્થ :-

વ્યવહારનય અનુકંપ્ય એવા અસંયતાદિમાં અપાયેલું દાન અનુકંપાદાન કહે છે અને સુપાત્ર એવા સાધુ આદિમાં અપાયેલું દાન સુપાત્રદાન કહે છે; કેમ કે વ્યવહારનય પાત્રના ભેદથી દાનનો વિભાગ કરે છે.

નિશ્ચયનય દાન આપનારના પરિણામના ભેદથી દાનનો ભેદ કરે છે. તેથી સુપાત્રને આવેલા દુઃખને જોઈને તેમના દુઃખને દૂર કરવાનો અધ્યવસાય થાય તો અનુકંપાદાન કહે છે અને સુપાત્રને જોઈને તેમના પ્રત્યે ભક્તિનો અધ્યવસાય થાય તો સુપાત્રદાન કહે છે.

અહીં 'અષ્ટકપ્રકરણ'ની વૃત્તિ દ્વારા સાધુમાં અનુકંપાદાન સંભવે છે, એમ સ્થાપન કર્યું, એ નિશ્ચયનયનું વચન છે; અને એ નયના મત પ્રમાણે જેમ અનુકંપ્ય વ્યક્તિમાં અનુકંપાદાન સંભવે છે, તેમ સુપાત્રમાં પણ અનુકંપાદાન સંભવે છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે સુપાત્રને તેમનાં દુઃખ દૂર કરવાના આશયથી દાન આપે ત્યારે તે દાન અનુકંપાદાન છે, અને તે અનુકંપાદાન સાક્ષાત્ સાંસારિક સુખ આપનાર છે અને પરંપરાએ મોક્ષને દેનારું છે; અને સુપાત્રને જોઈને “આ સુપાત્ર છે, માટે તેમની ભક્તિ કરીને હું પણ તેમની જેમ સંયમને અનુકૂળ શક્તિ ઉત્પન્ન કરું કે જેથી આ મહાત્માની જેમ હું પણ આ સંસારસાગરથી પાર પામું” - આવા આશયથી દાન કરે તે સુપાત્રદાન છે અને તે દાન સાક્ષાત્ નિર્જરા કરાવીને મોક્ષનું કારણ બને છે. આમ નિશ્ચયનયથી સુપાત્રને અપાતું દાન એક અપેક્ષાએ અનુકંપાદાન અને અન્ય અપેક્ષાએ સુપાત્રદાન છે. ॥૨॥

અવતરણિકાર્થ :-

પ્રથમ શ્લોકમાં અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાનનું ફળ બતાવ્યું. હવે અનુકંપાદાનનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

શ્લોક :-

તત્રાઘા દુઃખિનાં દુઃખોદિધીર્ષાલ્પાસુખશ્રમાત્ ।
પૃથિવ્યાદૌ જિનાર્ચાદૌ યથા તદનુકમ્પિનામ્ ॥૩॥

અન્વયાર્થ :-

તત્ર=ત્યાં=ભક્તિ અને અનુકંપામાં અલ્પાસુખશ્રમાત્=અલ્પજીવોને અસુખ થાય તેવા પ્રકારના શ્રમથી=યત્નથી, દુઃખિનાં=દુઃખીઓનાં, દુઃખોદિધીર્ષા=દુઃખના ઉદ્ધારની ઈચ્છા આઘા=અનુકંપા છે; યથા=જે પ્રમાણે તદનુકમ્પિનામ્=તેના અનુકંપાવાળાઓની=પૃથ્વી આદિ જીવોના અનુકંપાવાળાઓની, પૃથિવ્યાદૌ=પૃથ્વી આદિ વિષયક જિનાર્ચાદૌ=જિનપૂજાદિમાં અનુકંપા છે. ॥૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં=ભક્તિ અને અનુકંપામાં, અલ્પ જીવોને અસુખ થાય તેવા પ્રકારના યત્નથી, દુઃખીઓનાં દુઃખોના ઉદ્ધારની ઈચ્છા આઘા= અનુકંપા

છે; જે પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ જીવોની અનુકંપાવાળાઓની, પૃથ્વી આદિ વિષયક જિનપૂજાદિમાં અનુકંપા છે. ॥૩॥

ટીકા :-

તત્રેતિ-તત્ર=ભક્ત્યનુકમ્પયોર્મધ્યે, આદ્યા=અનુકમ્પા, દુઃખિનાં=દુઃખાર્તાનાં પુંસાં, દુઃખોદ્ધિધીર્ષા=દુઃખોદ્ધારેચ્છા, અલ્પાનામસુખં યસ્માદેતાદૃશો યઃ શ્રમસ્તસ્માત્ । इत्थं च वस्तुगत्या बलवदनिष्टाननुबन्धी यो दुःखिदुःखोद्धारस्तद्विषयिणी स्वस्येच्छाऽनुकम्पेति फलितम् । उदाहरति-यथा जिनार्चादौ कार्ये पृथिव्यादौ विषये तदनुकम्पिनाम् इत्थम्भूतभगवत्पूजाप्रदर्शनादिना प्रतिबुद्धाः सन्तः षट्कायान् रक्षन्त्विति परिणामवता-मित्यर्थः । यद्यपि जिनार्चादिकं भक्त्यनुष्ठानमेव, तथापि तस्य सम्यक्त्वशुद्ध्यर्थत्वा-त्तस्य चानुकम्पालिङ्गकत्वात्तदर्थकत्वमप्यविरुद्धमेवेति पञ्चलिङ्ग्यादावित्थं व्यवस्थिते-रस्माभिरप्येवमुक्तम् ॥३॥

ટીકાર્થ :-

તત્ર=.....ભિરપ્યેવમુક્તમ્ ॥૩॥ ત્યાં=ભક્તિ અને અનુકંપામાં, અલ્પજીવોને અસુખ છે જેનાથી એવા પ્રકારનો જે શ્રમ=યત્ન, તેનાથી=તે યત્નથી, દુઃખીઓના=દુઃખથી પીડિત એવા પુરુષોના, દુઃખોદ્ધિધીર્ષા=દુઃખના ઉદ્ધારની ઈચ્છા, અનુકંપા છે; અને આ રીતે=અલ્પ જીવોને અસુખવાળી પ્રવૃત્તિથી દુઃખીઓના દુઃખના ઉદ્ધારની ઈચ્છા અનુકંપા છે એ રીતે, વસ્તુગતિથી=વસ્તુસ્થિતિથી, “બળવાન-અનિષ્ટ-અનનુબંધી એવો જે દુઃખીઓના દુઃખનો ઉદ્ધાર, તેના વિષયવાળી પોતાની ઈચ્છા અનુકંપા છે,” એ પ્રમાણે ફલિત થયું.

ઉદાહરણ આપે છે=પૂર્વમાં કરાયેલ અનુકંપાના લક્ષણનું ઉદાહરણ આપે છે : જે પ્રમાણે તેના અનુકંપાવાળાઓની=પૃથ્વી આદિની અનુકંપાવાળાઓની, જિનાર્ચાદિ કાર્યમાં પૃથ્વીઆદિવિષયક અનુકંપા છે, એમ અલ્પ છે.

તે અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે -

આવા પ્રકારની ભગવાનની પૂજાના પ્રદર્શનાદિથી=પોતે જે રીતે લોકોત્તમ

વિધિથી ભગવાનની પૂજા કરે છે એવા પ્રકારની ભગવાનની પૂજાના દર્શન આદિથી, પ્રતિબોધ પામેલા છતાં=જિનમત પ્રત્યે રાગવાળા થયા છતાં, છકાયનું રક્ષણ કરનારા થાઓ, એ પ્રકારના પરિણામવાળા એવા શ્રાવકોની જિનાર્યાદિ કાર્યમાં પૃથ્વીઆદિવિષયક અનુકંપા છે, એમ અલ્પ છે.

જોકે જિનાર્યાદિક ભક્તિઅનુષ્ઠાન જ છે, તોપણ તેનું=જિનાર્યાનું, સમ્યક્ત્વ-શુદ્ધિ-અર્થકપણું હોવાથી અને તેનું=સમ્યક્ત્વનું, અનુકંપાલિંગકપણું હોવાથી તદર્થકપણું પણ=અનુકંપાઅર્થકપણું પણ, અવિરુદ્ધ જ છે; એ હેતુથી ‘પંચલિંગી’ આદિમાં, આ રીતે=પૂજા અનુકંપાઅર્થક છે એ રીતે, વ્યવસ્થિત હોવાથી=કથન હોવાથી, અમારા વડે પણ=ગ્રંથકાર વડે પણ, આ પ્રમાણે=પૂજા અનુકંપાઅર્થક છે, એ પ્રમાણે, કહેવાયું. ॥૩॥

✽ ‘જિનાર્યાદૌ’ અહીં ‘આદિ’ થી જિનભવન નિર્માણ, ઉપાશ્રય નિર્માણ વગેરેનું ગ્રહણ કરવું.

✽ ‘પૃથિવ્યાદૌ’, અહીં ‘આદિ’ થી જલાદિ જીવોનું ગ્રહણ કરવું.

✽ ‘પ્રદર્શનાદિના’ અહીં ‘આદિ’ થી સાંભળવાથી પ્રતિબોધ પામેલાનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

✽ ‘તદર્થકત્વમપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે ભગવાનની પૂજાદિ ભક્તિઅર્થક તો છે જ, પરંતુ અનુકંપાઅર્થક પણ અવિરુદ્ધ છે.

✽ ‘પંચલિંગ્યાદૌ’ અહીં ‘આદિ’ આ કથનને કહેનારા અન્ય ગ્રંથોનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

વિવેકવાળી અનુકંપાને અહીં અનુકંપાથી ગ્રહણ કરેલ છે. કોઈનાં પણ દુઃખ દૂર કરવા માટે પોતે યત્ન કરે, તેનાથી થોડા જીવોને અસુખ થાય અને ઘણા જીવોનાં દુઃખ દૂર થાય તેવી અનુકંપા તે વિવેકવાળી અનુકંપા છે.

આ કથનથી એ ફલિત થયું કે બીજાના દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાનો જે પરિણામ છે, તે અનુકંપા છે, અને તે દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રવૃત્તિમાં થોડા જીવોને ઉપકાર થાય અને ઘણાને પીડા થાય, તેવું બળવાન અનિષ્ટરૂપ ફળ ન હોય તેવી અનુકંપા તે વિવેકવાળી અનુકંપા છે.

જેમ ભગવાનની પૂજામાં શ્રાવક વિધિથી યત્ન કરતો હોય ત્યારે તેના હૈયામાં એવો અધ્યવસાય હોય કે, “હું લોકોત્તમ એવા ભગવાનની પૂજા

કરીને એવું કહું કે જેથી મારી પૂજાથી જેમ મારું કલ્યાણ થાય તેમ યોગ્ય જીવોને પણ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થાય અને ભગવાનના શાસનને સ્વીકારીને સંયમ ગ્રહણ કરી છકાયના જીવોનું રક્ષણ કરે.” આ પ્રકારના અધ્યવસાયપૂર્વક શ્રાવક પૂજા કરે છે ત્યારે પુષ્પાદિ જીવોની જે હિંસા થાય છે, તેમાં અલ્પ જીવોને પીડા થાય છે તેના કરતાં ઘણા અધિક જીવોની પીડાનો પરિહાર પણ થાય છે; કેમ કે ભગવાનની પૂજાથી પ્રતિબોધ પામેલા યોગ્ય જીવો જે રીતે છકાયના જીવોનું પાલન કરશે, તેનાથી જે અહિંસાની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થશે, તે સર્વ આ પૂજાની ક્રિયા વિના સંભવિત નથી. વળી પૂજાની ક્રિયા કરતાં પણ જે થોડા જીવોને પીડા થાય છે, એ પણ શ્રાવકને ઈષ્ટ તો નથી જ, તોપણ તે હિંસા બળવાન અનિષ્ટના ફળવાળી નથી; કેમ કે તે જીવોને પીડા થયા સિવાય ભગવાનની પૂજાનો સંભવ નથી, અને ભગવાનની પૂજાની પ્રવૃત્તિથી જે રીતે જગતમાં ભગવાનના શાસનની વૃદ્ધિ થશે અને તેના કારણે ઘણા જીવો આ શાસનને પામીને છકાયનું પાલન કરશે, એ અન્ય રીતે સંભવિત નથી. તેથી પૂજામાં થતી હિંસા બલવદ્-અનિષ્ટ-અનનુબંધી છે અર્થાત્ બળવાન અનિષ્ટ ફળવાળી નથી અને દુઃખી એવા છકાયના જીવોના દુઃખના ઉદ્ધારના વિષયવાળી છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભગવાનની પૂજા તો ભક્તિઅનુષ્ઠાન છે અને પૂજાનો આશય તો ગુણવાન એવા ભગવાનની ભક્તિ કરીને પોતાનામાં ગુણપ્રાપ્તિ કરવાનો છે, તેથી પૂજાના અનુષ્ઠાનને અનુકંપાનું અનુષ્ઠાન કેમ કહ્યું ? તેથી કહે છે -

પૂજાનું અનુષ્ઠાન સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ માટે છે અને અનુકંપા સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે. તેથી અનુકંપાઅર્થક પણ પૂજાનું અનુષ્ઠાન છે.

આશય એ છે કે પૂજાનું અનુષ્ઠાન ભગવાનની ભક્તિ કરીને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરવા અર્થક છે કે જેથી શીઘ્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. વળી પૂજાકાળમાં ભગવાનના ગુણોમાં ઉપયોગ હોવાથી વીતરાગ પ્રત્યેની રુચિ અતિશયિત થાય છે, જે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનું કે શુદ્ધિનું કારણ છે; કેમ કે તત્ત્વને જોવાથી તત્ત્વને દેખાડનાર દૃષ્ટિ નિર્મળ બને છે, અને ભગવાનની પૂજા કરતી વખતે વિવેકીને ભગવાનના પારમાર્થિક સ્વરૂપની ઉપસ્થિતિ હોય છે, જેનાથી

સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે. તેથી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિનો અર્થ જીવ પણ ભગવાનની પૂજા કરે છે.

વળી સમ્યક્ત્વ અનુકંપાલિંગવાળું છે; કેમ કે જીવમાં તત્ત્વને જોવાની દૃષ્ટિ પ્રગટે ત્યારે તેને વિચાર આવે છે કે ‘મનુષ્યભવને પામીને સંયમમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી છકાયના જીવોનું રક્ષણ થાય.’ તેથી પોતાનામાં સંયમનો પરિણામ પ્રગટે, તે માટે પણ શ્રાવક પૂજા કરે છે, જે સંયમનો પરિણામ છકાયના જીવો પ્રત્યેની અનુકંપાના પરિણામવાળો છે. વળી શ્રાવક વિચારે છે કે ‘જો જગતના જીવોને આ લોકોત્તમ શાસન મળે તો તેને પામીને સર્વ યોગ્ય જીવો છકાયના રક્ષક બને. માટે હું તે રીતે ભગવાનની પૂજા કરું કે જેથી મારી પૂજાને જોઈને યોગ્ય જીવોને ભગવાનનું શાસન મળે અને સંયમ ગ્રહણ કરીને છકાયના રક્ષક બને.’ આવા પ્રકારનો અનુકંપાનો પરિણામ સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે. તેથી સમ્યક્ત્વનું અનુકંપા લિંગ છે. માટે પૂજા કરીને સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરવા માટે યત્ન કરાય છે, જે યત્નથી હૈયામાં અનુકંપાનો પરિણામ પણ પ્રકર્ષવાળો બને છે. તેથી જેમ ભગવાનની પૂજા સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ માટે છે, તેમ હૈયામાં અનુકંપા પેદા કરવા અર્થે પણ છે.

આથી વિવેકી શ્રાવક ભગવાનની ભક્તિ કરે છે ત્યારે, ભગવાનની ભક્તિ સમયે વર્તતા ભગવાનના વીતરાગાદિ ભાવોમાં ઉપયોગને કારણે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરે છે, તેમ જગતના જીવોને આ ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થાઓ, તેવો વિવેક પણ ધારણ કરે છે, જેથી તેની વિધિને જોઈને યોગ્ય જીવોને એ અધ્યવસાય થાય કે, ‘આ ભગવાનના શાસનમાં કેવી વિવેકવાળી પ્રવૃત્તિ છે કે જેથી આ શ્રાવક આ રીતે વિવેકપૂર્વક ભગવાનની ભક્તિ કરે છે !’ અને આ રીતે પ્રતિબોધ પામીને તે યોગ્ય જીવો પણ છકાયના રક્ષણવાળા થશે.

ભગવાનની પૂજાની પ્રવૃત્તિ સમયે થતા અધ્યવસાયો :-

- (૧) ભગવાનની ભક્તિનો અધ્યવસાય.
- (૨) સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિનો અધ્યવસાય.
- (૩) ‘યોગ્ય જીવોને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થાઓ’ તેવો અધ્યવસાય અને

(૪) 'યોગ્ય જીવો ભગવાનનું શાસન પામી ખટકાયના રક્ષણ કરનારા થાઓ' તેવો અધ્યવસાય.

આ રીતે અનેક પ્રકારના વિવેકવાળા પરિણામના સમૂહથી ઉપયુક્ત એવો ભગવાનની પૂજાનો અધ્યવસાય છે. ॥૩॥

અવતરણિકા :-

અલ્પાસુખશ્રમાદિત્યસ્ય કૃત્યમાહ -

અવતરણિકાર્થ :-

'અલ્પાસુખશ્રમાદિત્યસ્ય' = પૂર્વ શ્લોક-૩માં અનુકંપાના લક્ષણમાં પંચમી વિભક્તિથી બતાવેલ વિશેષણરૂપ 'અલ્પાસુખશ્રમાત્' એ પ્રકારના, આના = 'અલ્પાસુખશ્રમાત્' એ પંચમ્યન્તપદના, કૃત્યને કહે છે -

ભાવાર્થ :-

પૂર્વ શ્લોકમાં 'અલ્પાસુખશ્રમાત્' એ પદ અનુકંપાના લક્ષણમાં વિશેષણરૂપ છે; કેમ કે "અલ્પ જીવોના અસુખના યત્નથી દુઃખીઓના દુઃખના ઉદ્ધારની જે ઈચ્છા તે અનુકંપા" આવું લક્ષણ છે. તેથી પંચમી વિભક્તિવાળું વિશેષણ તે સિવાયની અન્ય દુઃખીઓના ઉદ્ધારની ઈચ્છાનું વ્યાવર્તન કરે છે, તો તે કોનું વ્યાવર્તન કરે છે, તે બતાવવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

સ્તોકાનામુપકારઃ સ્યાદારમ્ભાઘ્ન ભૂયસામ્ ।

તત્રાનુકમ્પા ન મતા યથેષ્ટાપૂર્તકર્મસુ ॥૪॥

અન્યથાર્થ :-

યત્ર=જેમાં=જે કૃત્યમાં ભૂયસામ્=ઘણાઓના=ઘણા જીવોના આરમ્ભાત્= આરંભથી સ્તોકાનામ્=થોડાઓને=થોડા જીવોને ઉપકારઃ=ઉપકાર થાય તત્ર=ત્યાં અનુકમ્પા=અનુકંપા ન મતા=મનાયેલ નથી યથા=જે પ્રમાણે ઈષ્ટાપૂર્તકર્મસુ= ઈષ્ટાપૂર્તકર્મમાં અનુકંપા મનાયેલ નથી.

શ્લોકાર્થ :-

જે કૃત્યમાં, ઘણા જીવોના આરંભથી થોડા જીવોને ઉપકાર થાય ત્યાં અનુકંપા મનાયેલ નથી, જે પ્રમાણે ઈષ્ટાપૂર્તકર્મમાં અનુકંપા મનાયેલ નથી.

ટીકા :-

સ્તોકાનામિતિ-સ્પષ્ટઃ । નવરમિષ્ટાપૂર્તસ્વરૂપમેતત્ -

“ઋત્વિગ્મિર્મન્ત્રસંસ્કારૈર્બ્રાહ્મણાનાં સમક્ષતઃ ।

અંતર્વેદ્યાં હિ યદ્વત્તમિષ્ટં તદભિધીયતે ॥૧૧ ॥

વાપીકૂપતડાગાનિ દેવતાયતનાનિ ચ ।

અન્નપ્રદાનમેતત્તુ પૂર્તં તત્ત્વવિદો વિદુઃ ॥૨ ॥” ઇતિ ॥૪ ॥

ટીકાર્થ :-

સ્પષ્ટઃ ઇતિ ॥૪ ॥ સ્તોકાનામિતિ સ્પષ્ટઃ=શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. ફક્ત ઈષ્ટાપૂર્તનું સ્વરૂપ આ છે - “યજ્ઞ કરનાર વડે કરણભૂત એવા મંત્રસંસ્કારો દ્વારા બ્રાહ્મણોની સમક્ષ તેનાથી અન્ય બ્રાહ્મણોને અંતર્વેદીમાં જે હિરણ્યાદિ અપાયું, તે ઈષ્ટ કહેવાય છે.”

“વાવ-કૂવા-તળાવ, દેવાયતન=દેવની વસતિનાં સ્થાન, અને અન્નપ્રદાન એતત્ આ=વાવ વગેરે તુ=એવંભૂતં=આવા પ્રકારનું, તત્ત્વના જાણનારાઓ પૂર્ત કહે છે.” (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-શ્લોક-૧૧૬-૧૧૭) ‘ઇતિ’ ઈષ્ટાપૂર્તના સ્વરૂપના ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે. ॥૪ ॥

ભાવાર્થ :-

વાવ-કૂવા-તળાવ વગેરે બનાવવાં, દાનશાળા કે દેવાલયોનાં નિર્માણ કરાવવાં વગેરે કૃત્યોમાં કેવળ થોડા જીવોને ઉપકાર થાય છે અર્થાત્ બાહ્ય રીતે થોડા જીવોને અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઘણા જીવોનો વિનાશ થાય છે, તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં અનુકંપા મનાઈ નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે જે પ્રવૃત્તિથી કોઈ જીવોને બીજાધાનાદિનો સંભવ હોય તેવી લૌકિક ઉપકારની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ, સંયમની પ્રાપ્તિ દ્વારા ઘણા જીવોની

અહિંસાનું કારણ બને છે, અને તેવી લોક ઉપકારાર્થે કરાયેલી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં અનુકંપા મનાયેલી છે. જેમ પૂર્વશ્લોકમાં બતાવ્યું કે ભગવાનની ભક્તિથી ઘણા જીવોની રક્ષા થાય છે તેથી તેમાં અનુકંપા મનાયેલી છે; પરંતુ જે દાનશાળાની પ્રવૃત્તિ, જે દેવાયતનના નિર્માણની પ્રવૃત્તિ આદિ કૃત્યથી ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય તેવું ન હોય ત્યાં અનુકંપા મનાયેલ નથી. એટલું જ નહીં પણ, કદાચ તે પ્રવૃત્તિથી કોઈક જીવને ધર્મનું વલણ થાય તેવું હોય તેવા જિનાયતનની નિર્માણની ક્રિયામાં પણ નિર્માણ કરનારનો એવો આશય ન હોય તો તે જિન-ભવનના નિર્માણની પ્રવૃત્તિમાં અનુકંપા નથી. આ અર્થનો વિચાર કરવા માટે જિજ્ઞાસુએ ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયગ્રંથ’ના શ્લોક-૧૨૧ અને ૧૨૪નું નિરીક્ષણ કરવું.

જેમ ભગવાનની પૂજામાં-અનુષ્ઠાનમાં પૂજા કરનારને અધ્યવસાય હોય છે કે, ‘મારી પૂજાથી પ્રતિબોધ પામેલા જીવો છકાયના રક્ષણ કરનારા બનો’ તેથી તે અધ્યવસાય અનુકંપારૂપ બને; પરંતુ જેઓને જિનમંદિરનિર્માણ વખતે તેવો કોઈ અધ્યવસાય નથી, માત્ર મારે જિનમંદિર બંધાવવું છે એવો અધ્યવસાય છે, અને પોતાના મોભા પ્રમાણે પોતાને આ કૃત્ય કરવું જોઈએ, એટલો અધ્યવસાય છે; તો એ અધ્યવસાયમાં પણ અનુકંપા નથી અને ભક્તિ પણ ન હોઈ શકે, અને એવી જિનભવનનિર્માણની પ્રવૃત્તિ પણ ‘દેવતાઆયતન’ શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે, માટે ત્યાં અનુકંપા નથી પરંતુ આરંભની પ્રવૃત્તિ છે.

ઈષ્ટાપૂર્ત કર્મનું સ્વરૂપ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે ઈષ્ટને જે સાધે તે ઈષ્ટકર્મ કહેવાય. ગોરો વડે મંત્રસંસ્કાર દ્વારા બ્રાહ્મણોની સમક્ષ વેદિકાની અંદર હિરણ્યાદિ અપાયું તે=ગોરો દ્વારા અપાયેલું હિરણ્યાદિ, યજ્ઞ કરાવનાર એવા યજ્ઞના કર્તાના ઈષ્ટને આપનાર છે, એમ વૈદિક વચન કહે છે, તેથી તેને ઈષ્ટકર્મ કહેવાય. તેમ વિવેકીની ભગવાનની પૂજા પણ પૂજકને ઈષ્ટ એવો મોક્ષ અથવા ઈષ્ટ એવી નિર્લેપ દશા અથવા ઈષ્ટ એવી સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે, તેથી ઈષ્ટકર્મ છે. પ્રસ્તુતમાં ઈષ્ટકર્મરૂપ ભગવાનની પૂજામાં ઘણા દુઃખીઓના દુઃખનો ઉદ્ધાર થાય છે અને અલ્પજીવોને પીડા થાય છે, તે વાત શ્લોક-૩માં બતાવી અને તેમાં અનુકંપાનું લક્ષણ સંગત છે, તેમ બતાવેલ છે. અને વૈદિક દર્શનને માન્ય

તેવાં ઈષ્ટકર્મોમાં ઘણા જીવોના દુઃખને દૂર કરી અલ્પજીવોને પીડા થાય તેવું કૃત્ય નથી, પરંતુ ઘણા જીવોની હિંસાપૂર્વક અર્થાત્ પશુવધાદિ નહીં પણ યજ્ઞની ક્રિયામાં થતી અગ્નિ આદિ જીવોની હિંસાપૂર્વક યજ્ઞ કરાવનારને વેદવચન પ્રમાણે ઈષ્ટ એવું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે અનુષ્ઠાનમાં અનુકંપા નથી, તેમ બતાવેલ છે.

પૂર્ત એટલે જેનાથી અન્ય જીવોને પૂર્તિ થાય તે પૂર્ત કહેવાય. વાવડીઓ, કૂવાઓ, તળાવો વગેરે ખોદાવવાથી અન્ય જીવોને જલાદિની પ્રાપ્તિરૂપ પૂર્તિ થાય છે અથવા દેવતાનાં આયતનો કરાવવાથી અન્ય જીવોને દેવતાની પૂજા વગેરે કરવાની અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે પૂર્ત કર્મ છે; અને આ દેવાયતનમાં જિનમંદિરના નિર્માણનો પણ સંગ્રહ છે અને અન્નપ્રદાનમાં કારણિક દાનશાળાનો પણ સંગ્રહ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે લોકોને ઉપકાર થાય તેવાં કોઈપણ કૃત્યો પૂર્તમાં સંગૃહીત છે. પરંતુ આ જે લોકમાં કૂવા વગેરે ખોદાવવાની ક્રિયા કે દેવાયતનોને બનાવવાની ક્રિયા કે દાનશાળાની ક્રિયા લોકોને બીજાધાનાદિનું કારણ ન હોય તો તેમાં લોકોને જલાદિની પ્રાપ્તિરૂપ અલ્પ લાભ છે અને ઘણા જીવોની હિંસા છે, માટે તે સ્થાનમાં અનુકંપા સંગત નથી; જ્યારે કારણિક દાનશાળામાં કે વિવેકપૂર્વકની જિનભવનનિર્માણની ક્રિયામાં શ્રાવકને એવો અધ્યવસાય હોય છે કે, “આ નિમિત્તને પામીને લોકો ભગવાનના ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનવાળા થાઓ અને બીજાધાનાદિની પ્રાપ્તિ દ્વારા કમસર સંયમને પ્રાપ્ત કરીને છકાયના જીવોનું રક્ષણ કરનારા બનો” - આવો નિર્મળ અધ્યવસાય ઘણા જીવોના દુઃખને દૂર કરવાના પરિણામવાળો હોવાથી અનુકંપારૂપ છે. તેથી ત્યાં અનુકંપા સંગત છે.

અહીં ઈષ્ટ અને પૂર્ત શબ્દથી જેમ લૌકિક ઈષ્ટ અને પૂર્ત કર્મ અભિપ્રેત છે, તેમ લોકોત્તર એવા ઈષ્ટ અને પૂર્ત કર્મ પણ અભિપ્રેત છે; કેમ કે ‘યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય’ ગ્રંથમાં શ્લોક-૧૧૫-૧૧૬-૧૧૭માં ઈષ્ટાપૂર્ત કર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું અને ત્યાર પછી શ્લોક-૧૨૩ની ટીકામાં સદ્અનુષ્ઠાનનું લક્ષણ બતાવતાં કહ્યું કે ‘ઈષ્ટાદિમાં યત્નાતિશયરૂપ આદર સદ્અનુષ્ઠાનનું લક્ષણ છે’ - આ કથનથી એ નિર્ણય થાય છે કે જેમ લૌકિક ઈષ્ટપૂર્તકર્મ છે, તેમ સદ્અનુષ્ઠાન પણ ઈષ્ટ અને પૂર્તરૂપ છે.

વળી કોઈ જિનાલયાદિ નિર્માણ કરતા હોય ત્યારે એવો કોઈ વિવેક ન હોય કે “આ પ્રસંગને પામીને જગતના જીવો ભગવાનના શાસનને પામો અને છકાયના રક્ષક બનો” તો તે જિનાલયને બંધાવવાની ક્રિયા પણ લૌકિક પૂર્ત કર્મ બને અને ઘણા આરંભ-સમારંભવાળી બને, તેથી તેમાં પણ અનુકંપાનું લક્ષણ સંગત થતું નથી.

આવો અધ્યવસાય કરવા માટે સમ્યગ્દષ્ટિ અધિકારી છે, તેનું કારણ એ છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સર્વ ઉપદ્રવ વગરની, ફક્ત જ્ઞાનમય જીવની પરિણતિને ‘યોગદષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથ’માં શ્લોક-૧૫૭માં લખ્યું એ પ્રમાણે પરમાર્થથી હિતરૂપ જુએ છે, અને મનુષ્યભવને પામીને તે પરિણતિને પ્રગટ કરવા માટે સંયમને અનુરૂપ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ તેને ઈષ્ટ દેખાય છે, અને તે પ્રવૃત્તિ સર્વવિરતિરૂપ છે. વળી પોતાનામાં તે શક્તિ પ્રગટ કરવા અર્થે તે ભગવાનની પૂજા કરે છે અને વિચારે છે કે, “આ ભગવાનની પૂજા કરીને હું પણ ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર સંયમમાં યત્ન કરવાની શક્તિવાળો થાઉં અને મારી ઉચિત પ્રવૃત્તિ જોઈને લોકો પણ ભગવાનના શાસન પ્રત્યે બહુમાનભાવવાળા થાઓ, જેથી તેઓ પણ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક સ્વીકારીને છકાયના જીવોના પાલન કરનારા બને.” આવા પ્રકારનો સૂક્ષ્મ બોધ સમ્યગ્દષ્ટિને હોવાથી તે બોધને અનુરૂપ ઉત્તમ ભાવો કરવા દ્વારા લોકોના બીજાધાનનું કારણ બને તેવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે.

વળી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જાણે છે કે માત્ર ધનવ્યયથી લોકોમાં બીજાધાન થતું નથી, પરંતુ જેમ ભગવાનની ભક્તિમાં ઉદારતાનો આશય અપેક્ષિત છે, તેમ તેના ઉર્જિત આચારો=ઉંચા પ્રકારના આચારો, પણ અપેક્ષિત છે; અને આવા ઉર્જિત આચારોથી તે જ્યારે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય ત્યારે તેની ભક્તિને જોઈને વિચારકને બહુમાન થાય છે કે ‘આ શ્રાવક આ રીતે ભગવાનની ભક્તિમાં કેવો તલ્લીન છે ! તેથી દેખાય છે કે આવા પ્રકારના ધર્મને બતાવનાર ભગવાનનું શાસન કંઈક વિશેષ હશે.’ આથી તેને શાસન પ્રત્યે પક્ષપાત થાય છે. જેમ રંકને ખાવા માટે આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ દીક્ષા આપી અને અતિશય ખાવાથી જ્યારે તેને દેહની પીડા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જે શેઠિયાઓ ભિખારી અવસ્થામાં તેની સામે પણ જોતા ન હતા, તે આજે તેની ભક્તિ કરે છે, તે

જોઈને તેને વિચાર આવે છે કે, “ખાવામાત્રના આશયથી મેં આ સંયમ લીધું તોપણ મને આ લોકો આટલો આદર આપે છે, તો ખરેખર ! આ સંયમ કેટલું મહાન હશે !” આ રીતે સંયમના વિશેષ બોધ વગર પણ ઓઘથી સંયમ પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ તેને જૈનશાસનની પ્રાપ્તિનું કારણ બન્યો; તેમ શ્રાવકની ઉર્જિત આચારવાળી પ્રવૃત્તિ જોઈને ભગવાનના શાસન પ્રત્યે વિશેષ બોધ વગરના પણ યોગ્ય જીવોને બહુમાનભાવ થાય છે અને તેનાથી બીજાધાન થાય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઉચિત સ્થાને વિવેકપૂર્વકની કરાયેલી જિનપૂજા અનુકંપાની નિમિત્તતાને ઓળંગતી નથી.

અવતરણિકા :-

નન્વેવં કારણિકદાનશાલાદિકર્મણોઽપ્યુચ્છેદાપત્તિરિત્યત આહ -

અવતરણિકાર્થ :-

‘નનુ’ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે આ રીતે=પૂર્વગાથામાં પૂર્તનું લક્ષણ કર્યું તેમાં અન્નપ્રદાનના સ્થાનનું ગ્રહણ છે, એ રીતે, કારણિક દાનશાળાદિમાં કર્મના પણ ઉચ્છેદની પ્રાપ્તિ છે, આથી ગ્રંથકાર કહે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૩માં અનુકંપાનું લક્ષણ કર્યું, તે લક્ષણ પ્રમાણે તો કારણિક દાનશાળામાં અનુકંપા સંગત છે. આમ છતાં શ્લોક-૪માં ઈષ્ટકર્મમાં અને પૂર્તકર્મમાં અનુકંપા નથી, એમ કહ્યું; અને પૂર્તકર્મમાં દાનશાળાનો સમાવેશ છે, તેથી દાનશાળામાં પણ અનુકંપા નથી, એમ જણાય. તેને સામે રાખીને પૂર્વપક્ષીને શંકા થઈ કે આ રીતે તો કારણિક દાનશાળામાં પણ અનુકંપા નથી, તેમ માનવાની આપત્તિ આવશે. તેના સમાધાનરૂપે ગ્રંથકાર બતાવે છે -

શ્લોક :-

પુષ્ટાલમ્બનમાશ્રિત્ય દાનશાલાદિકર્મ યત્ ।

તત્તુ પ્રવચનોન્નત્યા બીજાધાનાદિભાવતઃ ॥૫॥

બહૂનામુપકારેણ નાનુકમ્પાનિમિત્તતામ્ ।

અતિક્રામતિ તેનાત્ર મુખ્યો હેતુઃ શુભાશયઃ ॥૬॥

અન્યથાર્થ :-

યત્=જે દાનશાલાદિકર્મ=દાનશાળાદિ કૃત્ય પુષ્ટાલમ્બનમાશ્રિત્ય=પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને છે, તત્તુ=તે વળી પ્રવચનોત્રત્યા=પ્રવચનની ઉત્પત્તિ દ્વારા, બીજાધાનાદિભાવતઃ=બીજાધાનાદિનો સદ્ભાવ હોવાને કારણે બહૂનામ્=ઘણાના ઉપકારેણ=ઉપકાર દ્વારા અનુકમ્પાનિમિત્તતામ્=અનુકંપાની કારણતાનું ન અતિક્રામતિ=અતિક્રમણ કરતું નથી, તેન=તે કારણથી અત્ર=અહીં=અનુકંપાના ઉચિત ફળમાં, મુખ્યો હેતુઃ=મુખ્ય હેતુ શુભાશયઃ=શુભાશય છે. ॥૫॥૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે દાનશાળાદિકાર્ય પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને છે, તે વળી પ્રવચનની ઉત્પત્તિ દ્વારા બીજાધાનાદિનો સદ્ભાવ હોવાને કારણે ભાવથી ઘણાના ઉપકાર દ્વારા અનુકંપાની કારણતાનું અતિક્રમણ કરતું નથી, તે કારણથી અહીં મુખ્ય હેતુ શુભાશય છે. ॥૫॥૬॥

ટીકા :-

પુષ્ટાલમ્બનમિતિ-પુષ્ટાલમ્બનં=સદ્ભાવકારણમાશ્રિત્ય, યદાનશાલાદિકર્મ પ્રદેશિસમ્પ્રતિરાજાદીનામ્ । તત્તુ પ્રવચનસ્ય પ્રશંસાદિનોત્રત્યા બીજાધાનાદીનાં ભાવતઃ સિદ્ધેર્લોકાનામ્ ॥૫॥

બહૂનામિતિ-તતો નિર્વૃત્તિસિદ્ધેર્બહૂનામુપકારેણાનુકમ્પાનિમિત્તતાં નાતિક્રામતિ । તેન કારણેનાત્રાનુકમ્પોચિત્તફલે મુખ્યઃ શુભાશયો હેતુઃ દાનં તુ ગૌણમેવ, વેદ્યસંવેદ્યપદસ્થ એવ તાદૃગાશયપાત્રં તાદૃગાશયાનુગમ એવ ચ નિશ્ચયતોડનુકમ્પેતિ ફલિતમ્ ॥૬॥

ટીકાર્થ :-

પુષ્ટાલમ્બનં= ફલિતમ્ ॥૬॥ પુષ્ટાલંબનને=સદ્ભાવરૂપ કારણને આશ્રયીને અર્થાત્ સામી વ્યક્તિને બીજાધાનાદિ થાય તેવા પ્રામાણિક કારણને આશ્રયીને, પ્રદેશી, સંપ્રતિ રાજા આદિનું જે દાનશાળાદિ કૃત્ય છે, તે વળી પ્રવચનની ઉત્પત્તિથી લોકોને બીજાધાનાદિનો ભાવ હોવાથી=લોકોને બીજાધાનાદિની સિદ્ધિ હોવાથી, ઘણા જીવોના ઉપકારને કારણે અનુકંપાની નિમિત્તતાનું અતિક્રમણ કરતું નથી; કેમ કે તેનાથી=તે દાનશાળાદિ

કૃત્યથી થયેલા બીજાધાનાદિથી, નિર્વૃત્તિની સિદ્ધિ=મોક્ષની પ્રાપ્તિ, છે. તે કારણથી=પુષ્ટાલંબનથી થયેલ દાનશાળાદિકર્મમાં બીજાધાનાદિ દ્વારા અનુકંપાની નિમિત્તતા છે તે કારણથી, અહીં=અનુકંપાના ઉચિત ફળમાં, મુખ્ય હેતુ શુભાશય છે, વળી દાન ગૌણ જ છે. વેદસંવેદપદવાળો જ તેવા પ્રકારના આશયનું પાત્ર છે=દાનશાળાદિ કૃત્યમાં લોકોને બીજાધાનાદિ કરાવે તેવા પ્રકારના આશયનું પાત્ર છે, અને તેવા આશયનું અનુગમ જ=દાનક્રિયાકાળે તેવા આશયનું અનુસરણ જ, નિશ્ચયથી=નિશ્ચયનયથી, અનુકંપા છે, એ પ્રકારે ફલિત છે. ॥૫॥૬॥

ભાવાર્થ :-

અવતરણિકામાં શંકા કરેલ કે અન્નપ્રદાનાદિ કૃત્યોમાં અનુકંપા નથી, તેમ કહેનારાઓને, કારણિક દાનશાળાદિ કૃત્યમાં પણ અનુકંપા નથી, તેમ માનવાની આપત્તિ આવશે. તેનું સમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે પ્રદેશી, સંપ્રતિ રાજા આદિએ જે દાનશાળાદિ કૃત્ય કરેલ તે પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને હતાં અર્થાત્ લોકોને બીજાધાન કરાવે તેવા સદ્ભાવરૂપ કારણવાળાં હતાં. તે કૃત્યોથી લોકોમાં પ્રવચનની પ્રશંસા આદિ થાય છે, અને લોકોમાં ભગવાનના શાસન પ્રત્યેના રાગની વૃદ્ધિ થવાથી યોગ્ય જીવોને બીજાધાનાદિ થાય છે અને તે બીજાધાનાદિ દ્વારા ક્રમે કરીને જીવો મોક્ષમાં પહોંચે છે. તેથી તે કારણિક દાનશાળાદિ કૃત્યમાં જે થોડા જીવોની હિંસા થઈ, તેના કરતાં ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય છે; કેમ કે એક પણ જીવ આ દાનશાળાના નિમિત્તને પામીને મોક્ષમાં જાય તો તેનાથી છકાયના જીવોનું પાલન થાય છે અર્થાત્ દાનશાળાના નિમિત્તને પામીને જીવ મોક્ષે જાય છે ત્યારે સદા માટે તે જીવથી હિંસાની પ્રવૃત્તિ અટકે છે. આમ, દાનશાળામાં જે હિંસા થયેલ, તેનાથી ઘણા અધિક જીવોનું રક્ષણ થયું. આથી ગાથા-૩માં બતાવેલ અનુકંપાનું લક્ષણ પ્રદેશી, સંપ્રતિ રાજા આદિની દાનશાળામાં સંગત થાય છે, માટે તે દાનશાળાદિ કર્મ અનુકંપાની નિમિત્તતાને અતિક્રમણ કરતું નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે અન્ય દાનશાળાઓમાં આહારાદિ વાપરીને લોકોને તૃપ્તિનો અનુભવ થાય છે, પરંતુ લોકોને તૃપ્તિના અનુભવરૂપ જે ઉપકાર

થાય છે તેની સામે તે દાનશાળાદિ કૃત્યમાં જે આરંભ-સમારંભ થાય છે, તેમાં ઘણા જીવોની હિંસા થાય છે. માટે હૈયામાં લોકોના ઉપકારની ભાવનાથી પણ કરાયેલી દાનશાળામાં અનુકંપાની નિમિત્તતા નથી; કેમ કે ઘણા જીવોના આરંભથી થોડા જીવોને ખાવામાત્રનું ક્ષણિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે વિવેકપૂર્વકની અનુકંપા નથી. જ્યારે પ્રદેશી રાજા આદિની દાનશાળામાં લોકો આવતા હતા અને તેઓને પણ આહારાદિ વાપરીને તૃપ્તિનો અનુભવ થતો હતો અને ત્યાં પણ ઘણા આરંભ-સમારંભ હતા; આમ છતાં ભગવાનના શાસનની ઉન્નતિનું આ દાનશાળાદિ પ્રબળ નિમિત્ત હતું અને તેવા નિમિત્તને આશ્રયીને તે દાનશાળાનું કૃત્ય હોવાથી તે દાનશાળાના નિમિત્તે જે કોઈ જીવોને બીજાધાનાદિની પ્રાપ્તિ થઈ, અને આ સંસારથી જે કોઈ તરશે, તે સર્વમાં તે દાનશાળા કારણ હતી. તેથી તે દાનશાળામાં જે આરંભ-સમારંભ થયેલ, તેના કરતાં જે જીવો ભગવાનના શાસનને પામીને છકાયના જીવોનું રક્ષણ કરશે, તેનાથી ઘણા અધિક જીવોને અભયદાનની પ્રાપ્તિ થશે. માટે તે દાનશાળાની પ્રવૃત્તિ અનુકંપાનું નિમિત્ત કારણ છે; જ્યારે પુષ્ટાલંબન વિનાની દાનશાળાઓ તેવી ન હોવાથી અનુકંપાનું નિમિત્ત કારણ નથી.

જેમ વીર પરમાત્માએ બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર આપ્યું અને તે વસ્ત્રનો ઉપયોગ તે બ્રાહ્મણે પોતાની આજીવિકામાં કર્યો હતો, છતાં બીજાધાનાદિનું કારણ હોવાથી તે વસ્ત્રદાન અનુકંપાનું કારણ હતું, તેથી ભગવાનની વસ્ત્ર આપવાની ક્રિયા ભગવાન માટે કર્મબંધની પ્રાપ્તિરૂપ અધિકરણ ન બની; અને તેવું કોઈ પુષ્ટાલંબન ન હોય, પરંતુ દુઃખીઓનાં દુઃખ જોઈને સાધુને હૈયામાં અનુકંપા થાય અને તે અનુકંપાથી પ્રેરાઈને પોતાનાં વસ્ત્રો તે દુઃખીઓને આપે તો તે વસ્ત્રોથી જે કાંઈ આરંભ-સમારંભ થાય, તેમાં સાધુનું વસ્ત્રદાન કારણ બને. તેથી તે વસ્ત્રદાનની ક્રિયા સાધુ માટે અધિકરણ બને છે. તેમ નિષ્કારણ કરાયેલી દાનશાળા અધિકરણરૂપ છે, પરંતુ અનુકંપારૂપ નથી; જ્યારે કારણિક દાનશાળા ભગવાનના વસ્ત્રદાનની જેમ અનુકંપારૂપ છે, પણ અધિકરણરૂપ નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે વિવેકી એવા સંપ્રતિ આદિ રાજાઓએ પ્રામાણિક કારણને જોઈને દાનશાળાઓ કરી અને તે રીતે અન્ય કોઈ પણ વિવેકી જીવ પ્રામાણિક કારણને જોઈને દાનશાળા કરે અને તેની દાનશાળાના નિમિત્તને

પામીને ભવિતવ્યતાના યોગે કોઈ જીવને બીજાધાનાદિ ન પણ થાય અથવા થાય, તોપણ દાનશાળા કરનારનો શુભાશય હતો, અને તે શુભાશય પ્રામાણિક કારણને અવલંબીને પ્રવર્તતો હતો, તેથી તે દાનશાળાની ક્રિયા અનુકંપાનું નિમિત્ત છે. અને જે જીવે લોકો પ્રત્યેની દયામાત્રના પરિણામથી દાનશાળા કરી હોય, અને ભવિતવ્યતાના યોગે તે દાનશાળાના નિમિત્તે કોઈ જીવને સંયમનો પરિણામ થાય, અને સંયમ ગ્રહણ કરીને મોક્ષમાં પણ જાય, તોપણ તે દાનશાળા કરનારનો તેવો શુભાશય નહીં હોવાથી તે દાનશાળા અનુકંપાનું કારણ નથી, પરંતુ ઘણા જીવોની હિંસારૂપ કૃત્ય હોવાથી કર્મબંધનું કારણ છે.

‘તેન કારણેન’ પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે પુષ્ટાલંબનથી કરાયેલી દાનશાળા પ્રવચનની ઉત્પત્તિ દ્વારા અનુકંપાનું નિમિત્ત છે. તેનાથી શું ફલિત થાય છે તે જણાવે છે -

અનુકંપાને ઉચિત ફળમાં મુખ્ય હેતુ શુભાશય છે, દાન વળી ગૌણ જ છે.

આશય એ છે કે પુષ્ટાલંબનથી જ્યારે દાનશાળા કરવામાં આવે છે, ત્યારે કરનારનો આશય એ હોય છે કે “આ દાનશાળાના નિમિત્તને પામીને યોગ્ય જીવોને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થાઓ” અને આવો આશય અનુકંપાદાનના ફળની પ્રાપ્તિનું કારણ છે અર્થાત્ ગાથા-૧માં કહ્યું કે, ‘અનુકંપાદાન એન્દ્રશર્મપ્રદ છે’ તે રૂપ ફળની પ્રાપ્તિમાં આવો શુભાશય કારણ છે અને તે વખતે કરાતું દાન ગૌણ જ છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે દાનશાળામાં અપાતી દાનની ક્રિયાથી અનુકંપાનું ફળ મળતું નથી, પરંતુ આપનારના હૈયામાં વર્તતો વિવેકપૂર્વકનો પરિણામ અનુકંપાદાનના ફળમાં મુખ્ય કારણ છે અને તે પરિણામ ઉત્પન્ન કરવામાં દાનની ક્રિયા ગૌણ કારણ છે. તેથી એ ઘોષિત થાય કે ‘દાનની ક્રિયાથી વિશિષ્ટ વિવેકવાળો અનુકંપાનો પરિણામ ‘એન્દ્રશર્મપ્રદ છે.’ આ વચનમાં દાન વિશેષણરૂપ છે તેથી તે ફલ પ્રત્યે ગૌણ હેતુ છે, અને તે દાનની ક્રિયાથી વિશિષ્ટ એવો વિવેકપૂર્વકનો અનુકંપાનો પરિણામ તે વિશેષ્ય છે, તેથી ફલ પ્રત્યે તે મુખ્ય હેતુ છે. આથી ક્વચિત્ અનુકૂળ સંયોગ ન હોય તો દાનની ક્રિયા ન પણ થાય તોપણ તેવા પ્રકારનો શુભાશય વર્તતો હોય તો અનુકંપાદાનનું ફળ મળે છે; અને જો

તેવો પરિણામ ન હોય તો માત્ર દાનની ક્રિયાથી તેનું ફળ મળતું નથી. આથી કારણિક દાનશાળા સિવાય અન્ય દાનશાળાઓમાં અનુકંપાદાનનું ફળ મળતું નથી, તેમ પૂર્વમાં કહેલ છે. તેથી ફળ પ્રત્યે મુખ્ય કારણ શુભાશય છે અને તે શુભાશયની નિષ્પત્તિમાં દાનની ક્રિયા અંગરૂપ છે, માટે ગૌણ છે.

‘વેદ્યસંવેદ્યપદસ્થ’ । વળી આવા શુભાશયનો અધિકારી વેદ્યસંવેદ્યપદવાળો જીવ છે, તેમ કહ્યું. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે વેદ્યસંવેદ્યપદવાળો જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે અને મુનિઓનું પારમાર્થિક લોકોત્તર સ્વરૂપ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જાણે છે, અને “મનુષ્યજન્મનું ખરું સાફલ્ય મન-વચન-કાયાને અત્યંત સંવૃત કરીને કેવળ ભગવાનના વચનાનુસાર સમિતિ-ગુપ્તિમાં પ્રવર્તાવવામાં છે, અને તેમ પ્રવર્તાવવામાં આવે તો આત્માનું હિત થાય. આમ છતાં હું સમિતિ-ગુપ્તિમાં યત્ન કરીને મનુષ્યભવને સફળ કરી શકું તેવી શક્તિવાળો નથી, તોપણ તેવી શક્તિના સંચય અર્થે મારે લોકોત્તમ એવા ભગવાનની ભક્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી તેમની ભક્તિના બળથી તેમના વચનાનુસાર જીવન જીવવાની મારામાં પણ શક્તિ પ્રગટે.” આવો ઉત્તમ શુભાશય સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ધારણ કરે છે.

વળી ‘હું મારી શક્તિને અનુસાર તેવી દાનશાળાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરું કે જેથી -

- (૧) લોકોને ભગવાનના શાસન પ્રત્યેનું વલણ થાય,
- (૨) ભગવાનના શાસનને જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય, અને
- (૩) આ ભગવાનના શાસનની ઓળખ થતાં તેઓને આ શાસન એકાંતે કલ્યાણનું કારણ છે, તેવી બુદ્ધિ પેદા થાય; જેથી
- (૪) તેઓ જોઈ શકે કે મનુષ્યભવનું સાફલ્ય ભગવાનના વચનાનુસાર જીવન જીવવામાં છે અને
- (૫) તેઓ પણ મારી જેમ સર્વવિરતિની લાલસાવાળા થઈને સર્વવિરતિના ભાવને પ્રાપ્ત કરે.

આવો પણ ઉત્તમ આશય સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને હોય છે. તેથી તેઓની દાનશાળાદિ પ્રવૃત્તિમાં પણ અનુકંપાનો પરિણામ છે; કેમ કે યોગ્ય જીવોને

બીજાધાનાદિ દ્વારા મહાઅહિસાનું કારણ બને તેવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવે તેવો જીવોના હિતનો પરિણામ હોય છે. જ્યારે જે જીવોને હજુ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું નથી, તેવા જીવો કદાચ વિચારે કે ‘મારી આ દાનશાળાના નિમિત્તને પામીને લોકો સંયમના પરિણામને પ્રાપ્ત કરો’ તોપણ તે સ્વયં સંયમના પારમાર્થિક સ્વરૂપને સમજેલા નહીં હોવાથી, પોતાની સમજ અનુસાર લોકોને માટે સંયમની પ્રાપ્તિનો અધ્યવસાય કરે, તોપણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જેવો અનુકંપાનો અધ્યવસાય, વેદસંવેદપદમાં નહીં રહેલા જીવો=મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, કરી શકતા નથી. તેને સામે રાખીને અહીં ગ્રંથકારે કહ્યું કે તેવા પ્રકારના આશયનું પાત્ર વેદસંવેદપદસ્થ જીવ છે, અન્ય નહીં.

‘વેદસંવેદપદ’ના અર્થની જિજ્ઞાસાવાળાએ ‘યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રંથ’ શ્લોક-૭૩ જોવો અને તેનું વિશેષ વર્ણન અમારા વડે લખાયેલ ‘યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રંથ’માંથી મળશે.

વળી તેવા પ્રકારના આશયનો અનુગમ જ નિશ્ચયથી અનુકંપા છે, એમ ટીકામાં કહ્યું. તેનો આશય એ છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પારમાર્થિક રીતે સંવૃત ગાત્રવાળા, સંવૃત મનવાળા અને સંવૃત વચનવાળા એવા ચારિત્રના ભાવને જોઈ શકે છે, અને ‘તેવો ચારિત્રનો ભાવ જગતના જીવોને પ્રાપ્ત થાઓ,’ તેવા આશયપૂર્વક પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને દાનશાળાદિ કૃત્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તેવાઓની વિવેકપૂર્વકની દાનશાળાદિ પ્રવૃત્તિમાં લોકોને ‘ભાવથી સંયમ પ્રાપ્ત થાઓ’ તેવા આશયનું અનુસરણ વર્તે છે અને તેવા આશયને નિશ્ચયનય અનુકંપા કહે છે; કેમ કે ‘કોઈ જીવોના દુઃખને જોઈને દુઃખના ઉદ્ધારની ઈચ્છા તે અનુકંપા છે.’ એ નિયમ પ્રમાણે જે સંસારી જીવો આ સંસારના પરિભ્રમણરૂપ દુઃખમાં પડ્યા છે, તે દુઃખોમાંથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરાવવા અર્થે ‘તે જીવોને સંયમની પ્રાપ્તિ કેમ થાય, કે જેથી તેઓ સદા માટે સર્વ દુઃખથી રહિત એવા મોક્ષસુખને પામે,’ તેવા શુભાશયપૂર્વક તેઓ દાનશાળાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને આવો દયાનો પરિણામ પારમાર્થિક અનુકંપા છે. તે સિવાયનો માત્ર દુઃખી જીવોના દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થે ઘણા આરંભ-સમારંભ

કરાવીને તેઓનાં ક્ષુધાદિ અલ્પ દુઃખોને દૂર કરવાનો પરિણામ તેવો નથી. તેથી નિશ્ચયથી તે અનુકંપા નથી.

પૂર્વમાં શ્લોક-૨માં કહ્યું કે “આચાર્યની અનુકંપા કરાયે છતે મહાભાગ એવો ગચ્છ પણ અનુકંપા કરાયો” ત્યાં પણ વિવેકી એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિનો એવા આશય હોય છે કે - “આચાર્યને આવી પડેલ આપત્તિને કારણે તેઓ સંયમયોગમાં દૃઢ યત્ન કરીને સંસારનો ઉચ્છેદ જે રીતે કરી રહ્યા છે, તેમાં આ આપત્તિ વિઘ્નભૂત છે, માટે હું તેમની આપત્તિ દૂર કરું કે જેથી તેઓ સાધના કરીને શીઘ્ર સંસારના પારને પામે, અને આ આચાર્ય સ્વસ્થ હશે તો તેમની નિશ્રામાં રહેલ આખો ગચ્છ પ્રતિદિન અભિનવ શ્રુતની પ્રાપ્તિ દ્વારા સંવેગની વૃદ્ધિ કરીને શીઘ્ર સંસારના પારને પામશે, અને જો આચાર્ય સ્વસ્થ નહીં હોય તો આ ગચ્છ આ રીતે સંવેગની વૃદ્ધિ કરીને શીઘ્ર સંસારનો ઉચ્છેદ કરી શકશે નહીં.” આવા પ્રકારની તે ગચ્છ અને આચાર્ય પ્રત્યે પણ વિવેકવાળી અનુકંપા સમ્યગ્દૃષ્ટિને વર્તે છે. આવી અનુકંપા પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલ એવા પ્રકારની વિવેકયુક્ત શુભાશયવાળી છે. જ્યારે જે જીવને સમ્યક્ત્વ નથી, તેને તો જેમ કોઈપણ જીવને દુઃખી જોઈને દુઃખ દૂર કરવાનો અધ્યવસાય થાય છે, તેમ “આ આચાર્ય છે, ત્યાગી છે, માટે તેમને આવેલા દુઃખને તો મારે વિશેષરૂપે દૂર કરવું જોઈએ” - તેટલો માત્ર અધ્યવસાય થાય છે. તેથી જેવો વિશેષ પ્રકારનો અધ્યવસાય સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરી શકે છે, તેવો આશય અન્ય કરી શકતા નથી. તેથી કહ્યું કે વેદ-સંવેદ-પદવાળો જીવ આવી અનુકંપાના આશયવાળો હોય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે લોકોના ભૌતિક ઉપકારની ભાવનાથી કરાયેલ દાનશાળામાં જે જીવોનું હિત કરવાનો અધ્યવસાય છે, તે ભૌતિક શુભાશય છે, અને તેવી ભૌતિક અનુકંપા સંસાર સાથે અવિનાભાવી છે; અને કારણિક દાનશાળામાં કે જિનપૂજામાં જે અનુકંપા છે, તે લોકોત્તર અનુકંપા છે, અને નિશ્ચયનય તેને અનુકંપા કહે છે, અને તે અનુકંપા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય દ્વારા અંતે મોક્ષનું કારણ છે. જ્યારે લૌકિક અનુકંપા તો તુચ્છ સામાન્ય પુણ્ય આપીને સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ છે. ॥પાાાા

અવતરણિકા :-

एतदेव नयप्रदर्शनपूर्व प्रपञ्चयति -

અવતરણિકાર્થ :-

આને જ=અનુકંપાને જ, નયપ્રદર્શનપૂર્વક વિસ્તાર કરે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૩માં જે અનુકંપાનું લક્ષણ કર્યું, તેવી અનુકંપા કારણિક દાનશાળામાં છે અને ભગવાનની પૂજામાં છે, પરંતુ ઈષ્ટાપૂર્ત કર્મમાં નથી, તે બતાવ્યું. હવે અનુકંપાના ફળ પ્રત્યે વ્યવહારનય કોને કારણ કહે છે અને નિશ્ચયનય કોને કારણ કહે છે, તે બતાવે છે -

શ્લોક :-

क्षेत्रादि व्यवहारेण दृश्यते फलसाधनम् ।

निश्चयेन पुनर्भावः केवलः फलभेदकृत् ॥७॥

અવ્યયાર્થ :-

વ્યવહારેણ=વ્યવહારથી=વ્યવહારનયથી ક્ષેત્રાદિ=પાત્રાદિ ફલસાધનમ્=ફળનું સાધન છે=ફળનું કારણ છે. નિશ્ચયેન પુનઃ=વળી નિશ્ચયનયથી કેવલઃ=ફક્ત ભાવઃ=ભાવ ફલભેદકૃત્=ફળના ભેદને કરનાર છે. ॥૭॥

શ્લોકાર્થ :-

વ્યવહારનયથી, ક્ષેત્રાદિ=પાત્રાદિ, ફળનું કારણ છે. વળી નિશ્ચયનયથી ફક્ત ભાવ ફળના ભેદને કરનાર છે. ॥૭॥

ટીકા :-

क्षेत्रादीति-व्यवहारेण पात्रादिभेदात् फलभेदो, निश्चयेन तु भाववैचित्र्यादेवेति तत्त्वम् ॥७॥

ટીકાર્થ :-

વ્યવહારેણ તત્ત્વમ્ ॥૭॥ વ્યવહારથી=વ્યવહારનયથી પાત્રાદિના

ભેદથી=સ્લોકમાં કહેલ ક્ષેત્રાદિના ભેદથી, વળી નિશ્ચયથી=નિશ્ચયનયથી ભાવના વૈચિત્ર્યથી જ=ભાવના ભેદથી જ, ફળભેદ છે, એ પ્રમાણે તત્ત્વ છે. ॥૭॥

❖ 'ક્ષેત્રાદિ'='પાત્રાદિ' 'ક્ષેત્ર' શબ્દ ધનના વપનનું=વાવવાનું, ક્ષેત્ર=પાત્ર, છે, તે બતાવવા માટે ટીકામાં પાત્રનું ગ્રહણ છે, અને અહીં 'આદિ' થી ચિત્ત અને વિત્ત=ધનનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

વ્યવહારનયથી પાત્રાદિના ભેદથી ફળભેદ :-

વ્યવહારનય પાત્ર, ધન અને ચિત્ત એ ત્રણેના ભેદથી અનુકંપાદાનના ફળનો ભેદ સ્વીકારે છે. તેથી આચાર્ય પ્રત્યે અનુકંપા થયેલી હોય, ગચ્છ પ્રત્યે અનુકંપા થયેલી હોય અને સંસારના અન્ય જીવો પ્રત્યે અનુકંપા થયેલી હોય તો તે અનુકંપાના પાત્રના ભેદથી ફળનો ભેદ સ્વીકારે છે. તેમ ધનના વ્યયના ભેદથી પણ ફળભેદ સ્વીકારે છે અર્થાત્ પાત્રમાં અધિક ધન વ્યય કર્યું હોય તો અધિક ફળ થાય છે અને અલ્પ ધન વ્યય કર્યું હોય તો અલ્પ ફળ થાય છે. વળી તે પાત્ર અને ધનવ્યયના કાળમાં ચિત્તના=અધ્યવસાયના, ભેદથી પણ ફળભેદ સ્વીકારે છે; જ્યારે નિશ્ચયનય તો ભાવના=અધ્યવસાયના, ભેદથી જ ફળનો ભેદ સ્વીકારે છે. આ પ્રકારનું વ્યવહારનયની અને નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિનું તત્ત્વ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે વ્યવહારનય પ્રમાણે આચાર્યાદિમાં કરાયેલી અનુકંપા અધિક ફળવાળી છે અને ચતુર્વિધ સંઘમાં રહેલા શ્રાવક આદિની અનુકંપા તેનાથી હીન ફળવાળી છે. આ પ્રકારે વ્યવહારનય પાત્રના ભેદથી ફળનો ભેદ સ્વીકારે છે. વળી અનુકંપાકાળમાં જેટલો ધનવ્યય અધિક તેટલું ફળ અધિક તેમ પણ વ્યવહારનય સ્વીકારે છે. વળી ભાવના પ્રકર્ષને પણ ફળભેદના કારણરૂપે વ્યવહારનય સ્વીકારે છે.

વળી નિશ્ચયનય તો કહે છે કે આચાર્યની અનુકંપાના કાળમાં જે ભાવ વર્તે છે, તેના કરતાં ભગવાનની પૂજાના કાળમાં શ્રાવકને અનુકંપાનો પ્રકર્ષવાળો ભાવ હોય તો અર્થાત્ “આ જગતના જીવો ભગવાનના શાસનને પામીને

સંસારસાગરથી તરો” તેવા પ્રકારનો ભાવ પ્રકર્ષવાળો હોય તો, આચાર્યાદિની કરાયેલી અનુકંપાથી પણ વિશેષ પ્રકારનું પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય ભગવાનની પૂજાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છતાં સામાન્યથી ભગવાનની પૂજાના કાળમાં અનુકંપા થાય ત્યારે પૂજકમાં યોગ્ય જીવને બીજાધાનનો આશય હોય છે અને આચાર્ય પ્રત્યે અનુકંપા થાય ત્યારે આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલા સંઘના હિતની ચિંતા હોય છે. તેથી સામાન્ય રીતે આચાર્ય પ્રત્યેની અનુકંપા વખતે અધિક પ્રકર્ષવાળો ભાવ થાય; જ્યારે જિનપૂજામાં અનુકંપાપાત્ર બીજાધાનને યોગ્ય જીવો છે, તેથી આચાર્યની અનુકંપા કરતાં જિનપૂજામાં હીનભાવ થાય છે; કેમ કે આચાર્યની ભક્તિમાં આચાર્યની નિશ્રામાં રહેલ સમગ્ર સંઘ છે, જે બીજાધાનને યોગ્ય જીવો કરતાં અધિક શ્રેષ્ઠ પાત્ર છે. તેથી વ્યવહારનય પાત્રના ભેદથી ફળભેદ સ્વીકારતો હોવાના કારણે આચાર્યની અનુકંપામાં અધિક ફળ સ્વીકારે છે. આમ છતાં કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને આચાર્યાદિની અનુકંપાના કાળમાં જેવો ભાવ થાય, તેના કરતાં શાસનપ્રભાવનાના કારણભૂત દાનશાળાના કાળમાં પ્રકર્ષવાળો થાય તો પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી જનિત એવી ઈન્દ્રની પદવી આદિ શ્રેષ્ઠ ફળને પણ પામી શકે, જેવું ફળ આચાર્યની અનુકંપાથી પણ ન થઈ શકે તેવું પણ બને. તેને સામે રાખીને નિશ્ચયનય ભાવના ભેદથી ફળભેદ સ્વીકારે છે. ॥૭॥

અવતરણિકા :-

કાલાલમ્બનસ્ય પુષ્ટત્વં સ્પષ્ટયિતુમાહ -

અવતરણિકાર્થ :-

કાળના આલંબનનું પુષ્ટપણું સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૫માં બતાવેલ કે કારણિક દાનશાળા બીજાધાનનું કારણ છે અને જે દાનશાળા બીજાધાન સંભવે તેવા ઉચિત કાળે કરાયેલ હોય તો પુષ્ટાલંબનરૂપ બનવાથી કારણિક દાનશાળા બને છે, અન્યથા નહીં; અને કારણિક દાનશાળામાં અનુકંપા છે, ઈષ્ટાપૂર્ત કર્મમાં અનુકંપા નથી. તેથી અનુકંપાદાનમાં બીજાધાન સંભવે તેવા કાળના આલંબનનું મુખ્યપણું સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

કાલેऽल्पમપિ લાભાય નાકાલે કર્મં બહ્વપિ ।

વૃષ્ટૌ વૃદ્ધિઃ કણસ્યાપિ કણકોટિર્વૃથાઽન્યથા ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

કાલેઽલ્પમપિ=કાળે અલ્પ પણ કર્મ=કર્મ=કૃત્ય લાભાય=લાભને માટે છે, અકાલે=અકાળે બહ્વપિ ન=ઘણું પણ નહીં=ઘણું પણ કૃત્ય લાભ માટે નથી. (જે પ્રમાણે) વૃષ્ટૌ=વરસાદ હોતે છેતે કણસ્યાપિ=કણની પણ વૃદ્ધિઃ=વૃદ્ધિ થાય, અન્યથા=વરસાદ ન હોય ત્યારે, કણકોટિઃ=ઘણા કણો વૃથા=નકામા છે. ॥૮॥

શ્લોકાર્થ :-

કાળે અલ્પ પણ કૃત્ય, લાભ માટે છે, અકાળે ઘણું પણ નહીં. વરસાદ હોતે છેતે કણની પણ વૃદ્ધિ થાય, અન્યથા ઘણા કણો, વૃથા છે=નકામા છે. ॥૮॥

✦ ‘અલ્પમપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે ઘણું તો લાભ માટે થાય પણ અલ્પ પણ લાભ માટે થાય.

✦ ‘બહ્વપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે થોડું તો નિષ્ફળ છે, પરંતુ ઘણું પણ નિષ્ફળ છે.

✦ ‘કણસ્યાપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે અધિક કણોની તો વૃદ્ધિ છે જ, પરંતુ કણની પણ વૃદ્ધિ છે.

ટીકા :-

કાલ ઇતિ - સ્પષ્ટઃ ॥૮॥

(શ્લોકાર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ ગાથાની ટીકા લખેલ નથી.)

ભાવાર્થ :-

વરસાદનો સમય હોય ત્યારે વાવેલું એક ધાન્યનું કણ પણ ઘણા કણિયાને ઉગાડવારૂપ ફળવાળું થાય છે અને વરસાદનો સમય ન હોય ત્યારે ઘણા

ધાન્યના દાણા વાવેલા હોય તોપણ નકામા જાય છે. તે રીતે અનુકંપાદાનનો ઉચિત કાળ હોય ત્યારે થોડી પણ અનુકંપાની પ્રવૃત્તિ ઘણા ફળવાળી થાય છે અને તેવો ઉચિત કાળ ન હોય તો કરાયેલી ઘણી પણ અનુકંપાની પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જાય છે.

આશય એ છે કે ભગવાનની પૂજા કરતી વખતે કે જિનમંદિર નિર્માણ કરતી વખતે કે તેવા કોઈ શાસનપ્રભાવનાના સંયોગો હોય તેવા કાળે કરાયેલી દાનશાળામાં કરાયેલો ધનનો વ્યય ઘણા લાભનું કારણ બને છે, અને તેવા કાળ સિવાય માત્ર દુઃખી લોકના દુઃખને દૂર કરવાના આશયથી ઘણો ધનનો વ્યય કર્યો હોય તોપણ તેવો ઉચિત કાળ નહીં હોવાથી તે ધનવ્યયથી કોઈને બીજાધાન થવાની સંભાવના રહેતી નથી. માટે તેવા સમયે કરાયેલા ધનવ્યયથી અનુકંપાનું ફળ મળે નહીં.

જેમ વર્ષાકાળે વાવેતર કરવાથી તે વાવણીનું ધાન્યનિષ્પત્તિરૂપ ફળ મળે છે, તેમ લોકોને બીજાધાન થવાની સંભાવના હોય તેવા કાળમાં થોડી પણ અનુકંપાની પ્રવૃત્તિથી ઘણું ફળ મળે છે. ॥૮॥

અવતરણિકા :-

અવસરાનુગુણ્યેનાનુકમ્પાદાનસ્ય પ્રાધાન્યં ભગવદ્દૃષ્ટાન્તેન સમર્થયિતુમાહ -

અવતરણિકાર્થ :-

અવસરના અનુગુણ્યથી=અવસર અનુસારે અનુકંપાદાનના પ્રાધાન્યને ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી સમર્થિત કરવા માટે કહે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્રાવક સામાન્ય રીતે પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે સર્વ જીવોને આશ્રયીને અનુકંપાદાન કરે છે, જેથી “ભગવાનના શાસનમાં દાનનો નિષેધ છે” - એ પ્રકારે શાસનનો ઉડાહ ન થાય; પરંતુ જો શ્રાવક કોઈને આપ્યા વિના માત્ર પોતાના જ ઉપભોગમાં વાપરે તો લોકોને તેવી બુદ્ધિ થાય કે “આ લોકોનો ધર્મ દાનધર્મનો પણ નિષેધ કરે છે, માટે આ ધર્મ શિષ્ટ પુરુષોથી પ્રવર્તિત નથી.” આથી શ્રાવક નીચેનાં ચાર કારણોથી ઉચિત અનુકંપા કરે છે -

- (૧) શાસનના ઉકાહના નિવારણ માટે,
- (૨) કોઈને આપ્યા વગર માત્ર પોતાના ઉપભોગ કરવારૂપ સ્વાર્થપ્રવૃત્તિના નિવારણ માટે,
- (૩) દયાળુ હૈયું જીવંત રાખવા માટે અને
- (૪) પૂજા આદિ પ્રસંગોમાં લોકોને બીજાધાનાદિની પ્રાપ્તિ થાય તદર્થે.

આમ છતાં શાસનપ્રભાવનાનો પ્રસંગ હોય તેવા અવસરે અનુકંપાદાનનું પ્રધાનપણું છે, તેમ ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી સમર્થન કરવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

ધર્માઙ્ગત્વં સ્ફુટીકર્તુ ધાનસ્ય ભગવાનપિ ।

અત એવ વ્રતં ગૃહ્ણન્ દદૌ સંવત્સરં વસુ ॥૯॥

અન્વયાર્થ :-

અત એવ=આથી જ=કાળે અલ્પ પાણ લાભવાળું થાય છે આથી જ, ધાનસ્ય=અનુકંપાદાનનું ધર્માઙ્ગત્વં=ધર્માંગપણું સ્ફુટીકર્તૃ=સ્પષ્ટ કરવા માટે ભગવાનપિ=ભગવાને પાણ વ્રતં ગૃહ્ણન્=વ્રતને ગ્રહણ કરતાં સંવત્સરં=એક વર્ષ વસુ=ધન દદૌ=આપ્યું. ॥૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી જ, અનુકંપાદાનનું ધર્માંગપણું સ્પષ્ટ કરવા માટે ભગવાને પણ વ્રતને ગ્રહણ કરતાં એક વર્ષ ધન આપ્યું. ॥૯॥

ટીકા :-

ધર્માઙ્ગત્વમિતિ-અત એવ કાલેડલ્પસ્યાપિ લાભાર્થત્વાદેવ ધાનસ્ય=અનુકમ્પાદાનસ્ય, ધર્માઙ્ગત્વં સ્ફુટીકર્તુ ભગવાનપિ વ્રતં ગૃહ્ણન્ સંવત્સરં વસુ દદૌ । તતશ્ચ મહતા ધર્માવસરે-ડનુષ્ટિતં સર્વસ્યાપ્યવસ્થૌચિત્યયોગેન ધર્માંગમિતિ સ્પષ્ટીભવતીતિ ભાવઃ । તદાહ -

“ધર્માઙ્ગલ્ખ્યાપનાર્થ ચ ધાનસ્યાપિ મહામતિઃ ।

અવસ્થૌચિત્યયોગેન સર્વસ્યૈવાનુકમ્પયા” ॥૯॥ (અષ્ટકપ્રકરણ-૨૭/૩)

ઇતિ ॥૯॥

ટીકાર્થ :-

અત એવ ઇતિ ॥૧॥ આથી જ=કાળે અલ્પનું પણ લાભાર્થપણું હોવાના કારણે જ, દાનનું=અનુકંપાદાનનું, ધર્માંગપણું સ્પષ્ટ કરવા માટે ભગવાને પણ વ્રતને ગ્રહણ કરતાં એક વર્ષ ધન આપ્યું; તતશ્ચ=અને તે કારણથી મહતા=મોટા પુરુષ વડે, ધર્મના અવસરે સેવાયેલું અનુષ્ઠાન અવસ્થાના ઔચિત્યના યોગથી સર્વસ્યાપિ=સર્વ જીવોને પણ, ધર્માંગ છે, એ પ્રમાણે સ્પષ્ટ થાય છે, એ પ્રકારનો ભાવ છે=શ્લોકનો ભાવ છે. તેને કહે છે=મહાપુરુષ વડે સેવાયેલું સર્વ જીવોને માટે ધર્મનું અંગ થાય છે, તેને કહે છે -

“અવસ્થાના ઔચિત્યના યોગથી સર્વ જીવોને પણ દાનની પણ ધર્માંગતા ખ્યાપન કરવા માટે=જણાવવા માટે, મહામતિ એવા ભગવાને અનુકંપાથી=કૃપાથી, એક વર્ષ ધન આપ્યું.” ‘ઇતિ’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે. ॥૯॥

નોંધ :- ‘સંવત્સરં વસુ દદૌ’=એક વર્ષ ધન આપ્યું’ એ શબ્દ અધ્યાહાર છે.

❖ ‘ધર્માઙ્ગાખ્યાપનાર્થ’ આ શબ્દમાં ‘ધર્માઙ્ગ’ શબ્દ ‘ધર્માઙ્ગતા’ અર્થમાં છે. અર્થાત્ ભાવ અર્થમાં છે.

❖ ‘દાનસ્યાપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી શીલનો સમુચ્ચય કરવો.

❖ ‘સર્વસ્યૈવાનુકમ્પયા’ અહીં ‘એવકાર’ ‘અપિ’ અર્થમાં છે. તેથી શ્રાવકોને તો દાન ધર્મનું અંગ છે, પરંતુ યતિને પણ દાન ધર્મનું અંગ છે, તેનો સમુચ્ચય કરે છે.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનની પૂજા આદિ સમયે અનુકંપાદાન ઘણા જીવોને બીજાધાનનું કારણ બને છે. વળી તેવું કોઈ કારણ હોય તે વખતે કરાયેલી દાનશાળા ઘણા જીવોને બીજાધાનનું કારણ બને છે. તેથી ઉચિતકાળે કરાયેલું અનુકંપાદાન ધર્મનું અંગ છે, એ સ્પષ્ટ કરવા માટે ભગવાને પણ એક વર્ષ સુધી ધન આપ્યું.

ભગવાનની આ પ્રવૃત્તિથી એ ફલિત થાય છે કે મોટા પુરુષો વડે ધર્મના અવસરે જે આચરાયેલું હોય તે બધા જીવોને માટે પણ ધર્મનું અંગ છે. ફક્ત તે પોતાની અવસ્થાને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ, જેથી સર્વના ભાવોની વૃદ્ધિ થાય.

આશય એ છે કે જેમ ભગવાને સંયમ ગ્રહણ કરતી વખતે ધનદાન આપ્યું,

તેવું ધન સામાન્ય વ્યક્તિ આપી શકે નહીં; પરંતુ પોતાની જે પ્રકારની આર્થિક પરિસ્થિતિ હોય, કૌટુંબિક સંયોગો હોય, તે સર્વનો વિચાર કરીને દાન કરે તો તે દાન કોઈના ક્લેશનું કારણ ન બને અને યોગ્ય જીવોને બીજાધાનની પ્રાપ્તિનું પણ કારણ બને; અને તેવું દાન ધર્મનું અંગ છે, એ પ્રકારનો ભાવ ભગવાનના વર્ષાદાનથી ફલિત થાય છે.

વળી જેમ દીક્ષાના પ્રસંગમાં અવસ્થા અનુસાર અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે, તેમ અન્ય પણ ધર્મપ્રસંગોએ અવસ્થા અનુસાર અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે. ॥૯૧॥

અવતરણિકા :-

નન્વેવં સાધોરપ્યેતદાપત્તિરિત્યત આહ -

અવતરણિકાર્થ :-

પૂર્વપક્ષી 'નનુ' થી શંકા કરે છે કે આ રીતે=પૂર્વ ગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે અનુકંપાદાન ધર્મનું અંગ છે એ રીતે, સાધુને પણ આની=અનુકંપાદાનની, આપત્તિ છે. એથી કહે છે -

ભાવાર્થ :-

સામાન્ય રીતે સાધુ અનુકંપાદાન કરતા નથી, તે વાત પ્રસિદ્ધ છે. તેને સામે રાખીને 'નનુ' થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે તમે અનુકંપાદાનને ધર્મના અંગરૂપે સ્થાપન કર્યું એ રીતે સાધુને પણ અનુકંપાદાન કરવાની આપત્તિ આવશે. પૂર્વપક્ષીની એ પ્રકારની શંકાના નિવારણ માટે ગ્રંથકાર કહે છે -

✽ 'સાધોરપિ' અહીં 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે શ્રાવકને તો અનુકંપાદાનની પ્રાપ્તિ છે, પણ સાધુને પણ અનુકંપાદાન સ્વીકારવાની આપત્તિ છે.

શ્લોક :-

સાધુનાપિ દશાભેદં પ્રાપ્યૈતદનુકમ્પયા ।

દત્તં જ્ઞાતાદ્ ભગવતો રંકસ્યેવ સુહસ્તિના ॥૧૦॥

અન્યાર્થ :-

ભગવતઃ જ્ઞાતાદ્=ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી સુહસ્તિના રંકસ્યેવ=સુહસ્તિ મહારાજા

વડે રંકને જેમ અનુકમ્પયા દત્તં=અનુકંપાથી અપાયું, તેમ સાધુનાપિ=સાધુ વડે પાણ, દશાભેદં પ્રાપ્ય=દશાભેદને પામીને=પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને એતદ્= આ=દાન ઈષ્ટ છે. ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી સુહસ્તિ મહારાજ વડે રંકને જેમ અનુકંપાથી અપાયું, તેમ સાધુ વડે પાણ દશાભેદને પામીને આ=દાન, ઈષ્ટ છે. ॥૧૦॥

ટીકા :-

સાધુનાપીતિ-સાધુનાપિ=મહાવ્રતધારિણાપિ, દશાભેદં પ્રાપ્ય=પુષ્ટાલંબનમાશ્રિત્યૈત-દાનમનુકમ્પયા દત્તં સુહસ્તિનેવ રઙ્કસ્ય, તદાહ - 'શ્રૂયતે ચાગમે આર્યસુહસ્ત્યાચાર્યસ્ય રઙ્કદાનમ્' ઇતિ । કુત? ઇત્યાહ - ભગવતઃ શ્રીવર્ધમાનસ્વામિનો જ્ઞાતાત્ । તદુક્તમ્ -

“જ્ઞાપકં ચાત્ર ભગવાન્નિષ્ક્રાન્તોઽપિ દ્વિજન્મને ।

દેવદૂષ્યં દદદ્ધીમાનનુકમ્પાવિશેષતઃ” ॥૧ ॥ (અષ્ટકપ્રકરણ-૨૭/૫) ઇતિ ।

પ્રયોગશ્ચાત્ર દશાવિશેષે યતેરસંયતાય દાનમદુષ્ટં, અનુકમ્પાનિમિત્તત્વાત્, ભગવદ્દ્વિજન્મદાનવદિત્યાહુઃ ॥૧૦ ॥

ટીકાર્થ :-

સાધુનાપિ= દાનવદિત્યાહુઃ ॥૧૦ ॥ સાધુ વડે પાણ=મહાવ્રતધારી વડે પાણ, દશાભેદને પ્રાપ્ત કરીને= પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને=વિશેષ ધર્મપ્રાપ્તિના નિમિત્તને આશ્રયીને, આ=દાન, ઈષ્ટ છે, જેમ અનુકંપા વડે સુહસ્તિ મહારાજ વડે રંકને અપાયું. તેને કહે છે=સુહસ્તિ મહારાજ વડે રંકને અપાયેલા દાનને કહે છે - “અને આગમમાં આર્યસુહસ્તિ આચાર્યનું રંકદાન સંભળાય છે.” ‘ઇતિ’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે.

કોનાથી=કોના દૃષ્ટાંતથી આર્યસુહસ્તિ મહારાજએ રંકને દાન આપ્યું ? એથી કહે છે -

ભગવાન વર્ધમાનસ્વામીના દૃષ્ટાંતથી આર્યસુહસ્તિ મહારાજએ રંકને દાન આપ્યું, એમ અન્વય છે. ‘તદુક્તં’ - તે=ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી આર્યસુહસ્તિ મહારાજએ રંકને દાન કર્યું તે, કહેવાયેલું છે.

“અહીં=અનુકંપાથી કરાતા દાનમાં, અનુકંપાવિશેષથી બ્રાહ્મણને દેવદુષ્ટ આપતા બુદ્ધિમાન, નિષ્કાંત=દીક્ષાઅવસ્થાવાળા, પણ ભગવાન દૃષ્ટાંત છે.”

‘इति’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે, અને અહીં=અનુકંપાદાનમાં, પ્રયોગ=અનુમાનનો પ્રયોગ : સાધુને દશાવિશેષમાં અસંયતને દાન અદુષ્ટ છે; કેમ કે અનુકંપાનું નિમિત્તપણું છે, ભગવાનના બ્રાહ્મણને અપાયેલા દાનની જેમ, એ પ્રમાણે કહે છે. ॥૧૦॥

❖ ‘साधुनापि महाव्रतधारिणापि’ અહીં ‘अपि’ થી એ કહેવું છે કે શ્રાવકને તો પુષ્ટાલંબનથી અનુકંપાદાન કરવાનું છે, પણ સાધુને પણ પુષ્ટાલંબનથી અનુકંપાદાન કરવાનું છે.

❖ ‘निष्क्रान्तोऽपि’ અહીં ‘अपि’ થી એ કહેવું છે કે, દીક્ષા પૂર્વે તો ભગવાને દાન આપ્યું, પણ દીક્ષિત થયેલા ભગવાને પણ દાન આપ્યું.

ભાવાર્થ :-

સાધુને પણ પુષ્ટાલંબનને આશ્રયી અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે :-

આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ અનુકંપાથી રંકને દાન આપ્યું, તેમ મહાવ્રતધારી એવા સાધુને પણ પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને આ દાન ઈષ્ટ છે.

આશય એ છે કે ભિખારીને ખાવાના આશયથી દીક્ષા આપી અને સાધુનો આહાર આપ્યો, તે વખતે “આ જીવ સંયમને યોગ્ય છે, માટે સંયમ આપવું”, એવો આશય નથી; પરંતુ સંયમના વેશને પામીને આહાર કર્યા પછી આ જીવને બીજાધાનની પ્રાપ્તિ થશે, તેવું જાણીને આર્યસુહસ્તિ મહારાજે અનુકંપાથી ભિખારીને ખાવા આપ્યું છે. તે રીતે પુષ્ટાલંબન હોય તો=વિશેષ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો, ગીતાર્થ સાધુએ પણ અનુકંપાથી દાન આપવું યોગ્ય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ કોના દૃષ્ટાંતથી રંકને દાન આપ્યું ? એથી કહે છે કે ભગવાન મહાવીર દીક્ષા લીધા પછી બ્રાહ્મણની અનુકંપાથી વસ્ત્રદાન કરે છે, તે દૃષ્ટાંતથી આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ પણ રંકને ભોજન આપ્યું.

આ દૃષ્ટાંતથી એ ફલિત થાય છે કે જેમ ભગવાન જાણતા હતા કે “આ બ્રાહ્મણ આ મારું અપાયેલું વસ્ત્ર વેચીને સંસારની પ્રવૃત્તિ કરશે, તોપણ આ

વસ્ત્રદાન આ જીવ માટે બીજાધાનનું કારણ છે.” તેથી તે જીવની અનુકંપાબુદ્ધિથી ભગવાને વસ્ત્ર આપ્યું. તેમ કોઈ જીવને બીજાધાનનું પ્રબળ કારણ દેખાય તો અસંયતને પણ સાધુ દાન આપી શકે. તે રીતે આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ પણ અસંયત એવા ભિખારીને ખાવા માટે આપ્યું છે. ફક્ત ભિખારીને આપેલ સાધુનો વેશ તો બીજાધાનમાં પ્રબળ અંગ છે, તેવું જાણીને સાધુનો વેશ આપ્યો છે. બાકી જેમ ભગવાને અસંયતને વસ્ત્રદાન કર્યું છે, તેમ આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ પણ અસંયત એવા ભિખારીને સાધુની ભિક્ષા આપી છે; અને તેવું પુષ્ટાલંબનનું કારણ હોય તો અન્ય કોઈ પણ ગીતાર્થ સાધુ અનુકંપાથી દાન આપે તો કોઈ દોષ નથી. ॥૧૦॥

શ્લોક :-

ન ચાધિકરણં હ્યેતદ્વિશુદ્ધાશયતો મતમ્ ।

અપિ ત્વન્યદ્ ગુણસ્થાનં ગુણાન્તરનિબન્ધનમ્ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

વિશુદ્ધાશયતઃ ચ=અને વિશુદ્ધ આશય હોવાને કારણે=સામેના જીવને બીજાધાનની પ્રાપ્તિ કરાવવારૂપ વિશુદ્ધ આશય હોવાને કારણે, એતદ્=આ=કારણિક દાન અધિકરણં=અધિકરણ ન મતમ્=મનાયું નથી. અપિ તુ=વળી, ગુણાન્તરનિબન્ધનમ્=ગુણાંતરનું કારણ એવું અન્યદ્ ગુણસ્થાનં=અન્ય ગુણોનું સ્થાન છે. ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

વિશુદ્ધ આશય હોવાને કારણે આ અધિકરણ મનાયું નથી. વળી ગુણાંતરનું કારણ એવું અન્ય ગુણોનું સ્થાન છે. ॥૧૧॥

ટીકા :-

ન ચૈતિ-ન ચ એતત્=કારણિકં યતિદાનમ્, અધિકરણં મતમ્ । અધિક્રિયતે આત્માઽ-નેનાસંયતસામર્થ્યપોષણત્ इत्यધિકરણમ્ । કુત્ इत्याह-વિશુદ્ધાશયતોઽવસ્થૌચિત્યે-નાશયવિશુદ્ધેઃ ભાવભેદેન કર્મભેદાત્ । અનર્થાસમ્ભવમુક્ત્વાઽર્થપ્રાપ્તિમપ્યાહ ‘અપિત્વિતિ’

અભ્યુચ્ચયે । અન્યદધિકૃતગુણસ્થાનકાન્મિથ્યાદૃષ્ટિત્વાદેરપરમવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિકં
ગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં સ્થાનં મતં ગુણાન્તરસ્ય=સર્વવિરત્યાદેર્નિબન્ધનમ્ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ :-

ન ચૈતત્કારણિકં નિબન્ધનમ્ ॥૧૧॥ અને આ=કારણિક યતિદાન,
અધિકરણ મનાયું નથી.

અધિકરણ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ બતાવે છે - અસંયતના સામર્થ્યના
પોષણથી આત્મા જેના વડે અધિકારી થાય=દુર્ગતિઓનો અધિકારી થાય,
એ અધિકરણ.

કારણિક યતિદાન અધિકરણ કેમ મનાયું નથી ? એથી કહે છે :

વિશુદ્ધ આશય હોવાથી=અવસ્થાઔચિત્યને કારણે=પુષ્ટાલંબનરૂપ
અવસ્થાઔચિત્યને કારણે, આશયની વિશુદ્ધિ હોવાથી કારણિક યતિદાન
અધિકરણ મનાયું નથી, એમ અલ્પ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સાધુ અસંયતને પોતાનાં વસ્ત્રાદિ આપે ત્યારે તે
વસ્ત્રાદિ આપવાની ક્રિયા અધિકરણ મનાય છે, અને કારણિક યતિદાન
અધિકરણ નથી, તેમ કહેવાથી તે બંને વચ્ચે વિરોધ આવશે. તેથી કહે છે -

ભાવભેદને કારણે કર્મનો ભેદ હોવાથી કારણિક યતિદાન અધિકરણ
નથી, એમ અલ્પ છે. અનર્થના અસંભવને કહીને=કારણિક યતિદાનમાં
અધિકરણરૂપ અનર્થના અસંભવને કહીને, અર્થપ્રાપ્તિને પણ કહે છે.

શ્લોકનો 'અપિ તુ' શબ્દ અભ્યુચ્ચયમાં છે.

જેને દાન આપવામાં આવે છે તેને અન્ય=અધિકૃત એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ
આદિ ગુણસ્થાનકથી અપર (ઉપરનું), એવું અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિરૂપ
જ્ઞાનાદિ ગુણોનું સ્થાન મનાયું છે. વળી જે અન્ય ગુણસ્થાનક છે, તે
ગુણાંતરનું=સર્વવિરતિ આદિનું, કારણ છે. ॥૧૧॥

* 'મિથ્યાદૃષ્ટિત્વાદેઃ' અહીં 'આદિ' થી સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનું
ગ્રહણ કરવું.

* 'અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિકં' અહીં 'આદિ' થી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનું ગ્રહણ કરવું.

✦ 'ગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં' અહીં 'જ્ઞાનાદિ' માં 'આદિ' થી દર્શન અને અનંતાનુબંધી આદિના વિગમનથી પ્રાપ્ત થતા ચારિત્રનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

✦ 'સર્વવિરત્યાદેઃ' અહીં 'આદિ' થી અસંગ અનુષ્ઠાન, ક્ષપકશ્રેણી આદિનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

સાધુના કારણિક દાનમાં અધિકરણનો અભાવ :-

પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સાધુને પણ પુષ્ટાલંબનને આશ્રયીને અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે. ત્યાં વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે સાધુ પોતાનું વસ્ત્ર ગૃહસ્થને આપે અને ગૃહસ્થ તે વસ્ત્રનો સંસારનાં કૃત્યોમાં ઉપયોગ કરે તો સંસારના આરંભ-સમારંભનું કારણ બને, તેથી પાપમાં સહાય કરવાનું કારણ બને. તેથી તે દાનને અધિકરણરૂપે સ્વીકારની આપત્તિ આવે. તેના નિરાકરણ માટે કહે છે કે કારણિક યતિદાન અધિકરણ મનાયું નથી; કેમ કે આશયની વિશુદ્ધિ છે.

આશય એ છે-કે ફક્ત તે જીવ પ્રત્યે તેનાં દુઃખ દૂર કરવાના આશયથી ભગવાને વસ્ત્રદાન આપ્યું નથી, પરંતુ આ જીવને બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થાય તેવા આશયથી ભગવાને વસ્ત્રદાન આપ્યું છે, અને તેવું પ્રબળ કારણ હોય તો કોઈપણ ગીતાર્થ સાધુ દાન આપે તો તેનાથી કર્મબંધ થાય નહીં; કેમ કે કર્મબંધ અધ્યવસાયને અનુરૂપ થાય છે અને પ્રસ્તુત દાન આપતી વખતે અધ્યવસાય વિશુદ્ધ છે, માટે કર્મબંધ થતો નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કોઈ દુઃખી જીવને જોઈને સાધુને અનુકંપા થાય ત્યારે પણ તેના દુઃખને દૂર કરવાનો અધ્યવસાય છે, છતાં શાસ્ત્રકારોએ તે દાનને અધિકરણરૂપે કહેલ છે, અને કારણિક દાન અધિકરણરૂપ નથી, તેમ તમે કેમ કહો છો ? તેથી તો પરસ્પર વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે જે કોઈ સાધુ દુઃખને દૂર કરવાના આશયથી અનુકંપા કરશે, ત્યાં પણ તેનો આશય તો આવેલા દુઃખને દૂર કરવાનો છે. અહીં કારણિક દાન આપે છે, ત્યારે પણ એ જીવને આ સંસારમાંથી તારવાનો આશય છે; તો એક સ્થાને કર્મબંધ અને બીજા સ્થાને કર્મબંધ નહીં, તેમ કેમ કહી શકાય ? તેથી કહે છે -

ભાવભેદથી કર્મનો ભેદ છે.

આશય એ છે કે જ્યાં પુષ્ટાલંબન નથી, ત્યાં સાધુને દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાનો આશય હોવા છતાં તેની સંસારની પ્રવૃત્તિમાં સહાય કરવાનો અધ્યવસાય પણ અર્થથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સંસારના આરંભ-સમારંભમાં સહાયક થવું તે સાધુ માટે ઉચિત આચાર નથી, પરંતુ અવિરતિના પોષણરૂપ તે ક્રિયા છે. તેથી સાધુનું તે દાન અધિકરણ બને છે; પરંતુ જ્યારે સામેના પાત્રને બીજાધાનની પ્રાપ્તિ થાય તેમ હોય, અને તેના દ્વારા સમ્યક્ત્વ અને ક્રમે કરીને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય તેમ હોય, ત્યારે સાધુ પોતાનું વસ્ત્રદાન આપે તોપણ તે અધિકરણ બનતું નથી; કેમ કે સામા જીવને સંસારથી નિસ્તાર કરવાનો આ પ્રબળ ઉપાય છે.

આ રીતે શ્લોકના પૂર્વાર્ધથી કારણિક યતિદાન અધિકરણ નથી તે બતાવ્યું. હવે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી એ બતાવે છે કે, કારણિક યતિદાન જે જીવને અપાય છે, તે જીવને મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકથી અન્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિનું કારણ છે અને તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનક પણ સર્વવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકનું કારણ છે. તેથી કારણિક યતિદાન સામા જીવને સર્વવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત કરાવીને સંસારના નિસ્તારનું કારણ છે.

આશય એ છે કે ભગવાને બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર આપ્યું, તે વસ્ત્રના નિમિત્તને પામીને બ્રાહ્મણને બીજાધાનની પ્રાપ્તિ થઈ, જે બીજાધાન સામગ્રી મળતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે, અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ક્રમે કરીને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવશે, અને આ રીતે તે બ્રાહ્મણનો જીવ આ સંસારથી પારને પામશે. તેથી જેમ ભગવાને પુષ્ટાલંબનથી વસ્ત્રનું દાન આપ્યું, તેમ કોઈપણ ગીતાર્થ સાધુ તેવું પુષ્ટાલંબન દેખાતું હોય તો વસ્ત્રાદિનું દાન કરે તો તે વસ્ત્રાદિદાન અધિકરણ તો ન બને, પરંતુ તે વસ્ત્રાદિનું દાન સામાજીવની ગુણપરંપરાનું પ્રબળ કારણ બને. માટે સાધુને પુષ્ટાલંબનથી અનુકંપાદાનનો નિષેધ નથી.

અહીં કારણિક યતિદાન બીજાધાનનું કારણ છે, એટલું જ ન કહેતાં એમ કહ્યું કે, સર્વવિરતિ આદિ ગુણાંતરના કારણ એવા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણસ્થાનનું કારણ છે. તેથી એ બતાવવું છે કે આ અનુકંપાદાન સર્વવિરતિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી સાવધ નથી, પરંતુ સાધુ માટે નિરવધ છે. ॥૧૧॥

અવતરણિકા :-

નન્વેવં 'ગિહિણો વેયાવડિઅં ન કુજ્જા' (દશવૈકાલિક-ચૂ. ૨/૯) ઇત્યાદ્યાગમવિરોધઃ
ઇત્યત આહ -

અવતરણિકાર્થ :-

'નનુ' થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે, આ રીતે=ગાથા-૧૦-૧૧માં સ્થાપન કર્યું
કે દશાભેદને આશ્રયીને સાધુને અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે એ રીતે, "ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચ
ન કરવી જોઈએ" - એ પ્રકારના આગમની સાથે વિરોધ છે. એથી કહે છે -

શ્લોક :-

વૈયાવૃત્ત્યે ગૃહસ્થાનાં નિષેધઃ શ્રૂયતે તુ યઃ ।

સ ઔત્સર્ગિકતાં વિભ્રન્નૈતસ્યાર્થસ્ય બાધકઃ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

ગૃહસ્થાનાં વૈયાવૃત્ત્યે તુ=ગૃહસ્થોના વૈયાવૃત્ત્યમાં વળી યઃ નિષેધઃ=જે નિષેધ
શ્રૂયતે=સંભળાય છે, સઃ=તે, ઔત્સર્ગિકતાં વિભ્રન્=ઔત્સર્ગિકતાને ધારણ કરતો,
ઇતસ્ય અર્થસ્ય=આ અર્થનો અર્થાત્ સાધુના અપવાદિક અનુકંપાદાનને
બતાવનારા અર્થનો, ન બાધકઃ=બાધક નથી. ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ગૃહસ્થોના વૈયાવૃત્ત્યમાં વળી જે નિષેધ સંભળાય છે, તે
ઔત્સર્ગિકતાને ધારણ કરતો આ અર્થનો બાધક નથી. ॥૧૨॥

ટીકા :-

વૈયાવૃત્ત્ય ઇતિ - ગૃહસ્થાનાં વૈયાવૃત્ત્યે તુ સાધોર્યો નિષેધઃ શ્રૂયતે, સ ઔત્સર્ગિકતાં
વિભ્રન્નૈતસ્યાપવાદિકસ્યાર્થસ્ય બાધકઃ । અપવાદો હ્યુત્સર્ગ બાધતે ન તૂત્સર્ગોઽપવાદ-
મિતિ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ :-

ગૃહસ્થાનાં - ડપવાદમિતિ ॥૧૨॥ ગૃહસ્થોની વૈયાવચ્ચમાં વળી સાધુને

જે નિષેધ સંભળાય છે, તે ઔત્સર્ગિકતાને=ઉત્સર્ગપણાને, ધારણ કરતો આ અર્થનો=સાધુના અપવાદિક અનુકંપાદાનને બતાવનારા અર્થનો, બાધક નથી. અપવાદ જ ઉત્સર્ગને બાધ કરે છે, પરંતુ ઉત્સર્ગ અપવાદને નહીં અર્થાત્ ઉત્સર્ગ અપવાદને બાધ કરતો નથી. ॥૧૨॥

ભાવાર્થ :-

કોઈ વિશેષ કારણ ન હોય તો ગૃહસ્થની વૈયાવૃત્ત્ય કરવાનો સાધુને શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે; કેમ કે ગૃહસ્થ અસંયમી છે અને તેના અસંયમની પુષ્ટિ થવાથી સાધુને તેના અસંયમની અનુમોદનાની પ્રાપ્તિ થાય. પરંતુ જ્યારે તેવા સંયોગોમાં તેને બીજાધાનાદિ થવાની સંભાવના દેખાય તો ગૃહસ્થની વૈયાવૃત્ત્ય કરવામાં પણ સાધુને દોષ નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ઉત્સર્ગથી સાધુને ગૃહસ્થની વૈયાવૃત્ત્ય કરવાનો નિષેધ છે; પરંતુ જ્યારે ગુણવિશેષની પ્રાપ્તિનું કારણ જણાય ત્યારે ગૃહસ્થની વૈયાવૃત્ત્ય કરવામાં પણ સાધુને દોષ નથી. આથી ભગવાને રંકને વસ્ત્રદાન આપ્યું, તેમાં દોષ નથી.

સામાન્ય રીતે ઉત્સર્ગનું જે લક્ષ્ય હોય છે, અપવાદનું પણ તે લક્ષ્ય હોય છે; તોપણ ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિનો બાધ કરીને અપવાદની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પરંતુ અપવાદની પ્રવૃત્તિનો બાધ કરીને ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. જેમ પ્રસ્તુતમાં સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે સાધુ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે, તેથી અસંયમનું પોષણ થાય તેવી ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચ ઉત્સર્ગથી કરતા નથી; પરંતુ જ્યારે તે ગૃહસ્થને બીજાધાન દ્વારા સંયમની પ્રાપ્તિ થાય તેમ હોય ત્યારે, બીજાને સંયમની પ્રાપ્તિમાં પોતે નિમિત્ત બને તેવી પ્રવૃત્તિ પણ પોતાના સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિનું કારણ છે, તેથી ઉત્સર્ગથી નિષિદ્ધ એવી પણ ગૃહસ્થના વૈયાવચ્ચની પ્રવૃત્તિ સાધુ અપવાદથી કરે છે; અને ગૃહસ્થના વૈયાવચ્ચની પોતાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા તે ગૃહસ્થને ક્રમે કરીને સંયમની પ્રાપ્તિ થશે, તેવો શુભાશય હોવાથી, તે સાધુના સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે ઉત્સર્ગથી નિષિદ્ધ એવી પણ વૈયાવૃત્ત્યની પ્રવૃત્તિ અપવાદથી કરાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ઉત્સર્ગના અવસરે કરાયેલી ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ જેમ સંયમ વૃદ્ધિનું કારણ બને છે, તેમ અપવાદના અવસરે કરાયેલી અપવાદની પ્રવૃત્તિ પણ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને છે. ॥૧૨॥

અવતરણિકા :-

સૂત્રાન્તરં સમાધત્તે -

અવતરણિકાર્થ :-

સૂત્રાન્તરવું સમાધાન કરે છે -

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે સાધુને દશાભેદમાં અનુકંપાદાન સંમત છે. ત્યાં ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચનો નિષેધ કરનારા આગમવચનનો વિરોધ જણાયો. તેનું સમાધાન ગાથા-૧૨માં કર્યું. હવે સૂયગડાંગ સૂત્રના વચન સાથે આવતા વિરોધનું સમાધાન કરે છે.

શ્લોક :-

યે તુ દાનં પ્રશંસન્તીત્યાદિસૂત્રેડપિ સદ્ગતઃ ।

વિહાય વિષયો મૃગ્યો દશાભેદં વિપશ્ચિતા ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

યે તુ દાનં પ્રશંસન્તીત્યાદિ સૂત્રેડપિ='યે તુ દાનં પ્રશંસન્તિ' ઈત્યાદિ સૂત્રમાં પણ દશાભેદં=દશાભેદને=પુષ્ટાલંબનને વિહાય=છોડીને સદ્ગતઃ વિષયઃ=સંગત એવો વિષય વિપશ્ચિતા=બુદ્ધિમાને મૃગ્યઃ=શોધવો. ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

'યે તુ દાનં પ્રશંસન્તિ ।' ઈત્યાદિ સૂત્રમાં પણ દશાભેદને છોડીને સંગત એવો વિષય બુદ્ધિમાને શોધવો.

* 'યે તુ દાનં પ્રશંસન્તીત્યાદિ સૂત્રેડપિ' અહીં 'ઈત્યાદિ' થી આ વચનના અવશિષ્ટ ભાગનો સંગ્રહ છે અને 'અપિ' થી ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચનો નિષેધ કરનારા સૂત્રનો સંગ્રહ છે.

ટીકા :-

ये त्विति - ये तु दानं प्रशंसन्तीत्यादिसूत्रेऽपि =

“जे उ दाणं पसंसंति वहमिच्छंति पाणिणं ।

जे अ णं पडिसेहंति वित्तिच्छेअं करंति (करंति) ते” ॥११॥

इति सूत्रकृतसूत्रेऽपि, दशाभेदं विहाय सङ्गतः=युक्तः, विषयो विपश्चिता मृग्यः=ऐदंपर्यशुद्ध्या विचारणीयः, न तु पदार्थमात्रे मूढतया भाव्यम्, अपुष्टालम्बन-विषयतयैवास्योपपादनात् । आह च -

“ये तु दानं प्रशंसन्तीत्यादि सूत्रं तु यत्स्मृतम् ।

अवस्थाभेदविषयं द्रष्टव्यं तन्महात्मभिः” ॥११॥ इति ॥१३॥

ટીકાર્થ :-

ये तु दानं इति ॥१३॥ ‘જે વળી દાનની પ્રશંસા કરે છે’ ઈત્યાદિ સૂત્રમાં પણ=“જે વળી દાનની પ્રશંસા કરે છે, તે પ્રાણીના વધને ઈચ્છે છે; અને જે પ્રતિષેધ કરે છે, તે વૃત્તિછેદને કરે છે” - એ પ્રકારના સૂચકાંગ સૂત્રમાં પણ, દશાભેદને છોડીને સંગત=યુક્ત, વિષય બુદ્ધિમાને વિચારવો=ઐદંપર્યની શુદ્ધિથી વિચારવો, પરંતુ પદાર્થમાત્રમાં=શબ્દાર્થમાત્રમાં, મૂઢપણા વડે ભાવન કરવો નહીં.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે પ્રસ્તુત સૂત્રનું ઐદંપર્ય શું છે ? કે જેની વિચારણા કરવી જોઈએ ? તેથી કહે છે -

અપુષ્ટાલંબનના વિષયપણા વડે જ આનું=પ્રસ્તુત સૂચકાંગના સૂત્રનું, ઉપપાદન હોવાથી=કથન હોવાથી, અપુષ્ટાલંબનસ્થાનમાં જ પ્રસ્તુત સૂત્રને જોડવું, સર્વત્ર નહીં. એ પ્રકારનું તાત્પર્ય છે.

આ સૂત્ર દશાભેદને=પુષ્ટાલંબનને છોડીને ગ્રહણ કરવાનું છે, તેમાં ‘આહ ચ’ થી સાક્ષી આપે છે -

અને કહે છે - “ये तु दानं प्रशंसन्तीत्यादि” સૂત્ર જે કહેવાયું છે, તે મહાત્મા વડે અવસ્થાભેદવિષયવાળું જાણવું.” ॥૧॥ ‘इति’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે. ॥૧૩॥

ભાવાર્થ :-

સૂચગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “જે દાનની પ્રશંસા કરે છે, તે પ્રાણીના વધને ઈચ્છે છે; અને જે દાનનો નિષેધ કરે છે, તે વૃત્તિનો ઉચ્છેદ કરે છે.” આ સૂચગડાંગ સૂત્રનો વિષય અપુષ્ટાલંબનવાળા દાનને આશ્રયીને છે. તેથી એ ફલિત થાય કે શાસનપ્રભાવનાદિનું કારણ ન હોય તેવું દાન કોઈ કરતું હોય અને સાધુ તેની પ્રશંસા કરે તો તે દાનમાં થતી હિંસાની અનુમોદના થાય, અને જો તે દાનનો નિષેધ કરે તો તે દાનની પ્રવૃત્તિ અટકવાથી કેટલાક જીવોની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તેમાં સાધુ નિમિત્ત બને. તેથી તેવા સ્થાનમાં દાનની પ્રશંસા કરવાથી પણ કર્મબંધ થાય અને દાનનો નિષેધ કરવાથી પણ કર્મબંધ થાય. તેથી તેવા સ્થાનમાં સાધુએ મૌન લેવું ઉચિત છે. પરંતુ જે દાન બીજાધાનનું કારણ હોય તેવા દાનની સાધુ પ્રશંસા પણ કરે, એટલું જ નહીં, પણ પ્રસંગ આવે તો સ્વયં પણ તેવું દાન કરે. જેમ ભગવાને રંકને અનુકંપાથી વસ્ત્રદાન કર્યું. તેથી સૂચગડાંગ સૂત્ર સાથે સાધુને અપવાદિક અનુકંપાદાન આપવાના વચનનો વિરોધ નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે ‘જે દાનની પ્રશંસા કરે છે, તે પ્રાણીવધને ઈચ્છે છે; અને જે નિષેધ કરે છે, તે વૃત્તિના છેદને કરે છે’ એ સૂત્રનો શબ્દાર્થમાત્ર ગ્રહણ કરીએ તો તે પદાર્થરૂપ બોધ છે, અને મૂઢતાથી તે પદાર્થરૂપ બોધમાત્રને ગ્રહણ કરીને વિચારવામાં આવે તો સાધુ દાનની પ્રશંસા પણ ન કરી શકે અને નિષેધ પણ ન કરી શકે, તેવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય. તેથી અર્થથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, જેમ સાધુ દાનની પ્રશંસા ન કરી શકે તેમ દાન પણ ન કરી શકે; પરંતુ તેનો ઐદંપર્યર્થ વિચારવામાં આવે તો આ કથન અંપુષ્ટાલંબનદાનને આશ્રયીને છે, સર્વ દાનને આશ્રયીને નહીં, એમ ફલિત થાય. તેથી આ સૂત્ર સાથે સાધુને અપવાદિક અનુકંપાદાન કહેનારા સૂત્રનો વિરોધ નથી.

આશય એ છે કે સાધુને ધર્મપ્રાપ્તિના કારણીભૂત દાનની પ્રશંસાનો નિષેધ નથી અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ એવા દાનના નિષેધની પણ અનુજ્ઞા છે. આથી તેવા સ્થાનમાં સાધુ દાનની પ્રશંસા કે નિષેધ કરે તો કોઈ દોષની પ્રાપ્તિ નથી; પરંતુ જે દાન ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ ન હોય અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ પણ ન હોય અને સામાન્ય લોકો દુઃખી આદિ જીવો પ્રત્યેની કરુણાથી કરતા હોય તેવા

સ્થાનમાં જો સાધુ તે દાનની પ્રશંસા કરે તો તે દાનની પ્રવૃત્તિમાં થતી હિંસાના અનુમોદનની પ્રાપ્તિ થાય અને નિષેધ કરે તો દાન લેનારાઓની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તેથી સાધુને અંતરાયકર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય. માટે તે સ્થાનને આશ્રયીને 'યે તું દાનં' સૂત્ર છે. ॥૧૩॥

અવતરણિકા :-

પુનઃ શઙ્કતે -

અવતરણિકાર્થ :-

વળી શંકા કરે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૧૦માં સાધુને અપવાદથી અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે, તે સ્થાપન કર્યું, અને તેની સાથે આવતા શાસ્ત્રના અન્ય વચનોના વિરોધનો પરિહાર શ્લોક-૧૨, ૧૩માં કર્યો. વળી સાધુને અનુકંપાદાન સ્વીકારવામાં દોષ આવે છે, તે પ્રકારની કોઈક શંકા કરે છે -

શ્લોક :-

નન્વેવં પુણ્યબન્ધઃ સ્યાત્સાધોર્ન ચ સ ઇષ્યતે ।

પુણ્યબન્ધાન્યપીઢાભ્યાં છન્નં ભુઙ્ક્તે યતો યતિઃ ॥૧૪॥

અભ્યયાર્થ :-

એવં=આ રીતે=શ્લોક-૧૦માં બતાવ્યું એ રીતે, સાધોઃ=સાધુને પુણ્યબન્ધઃ=પુણ્યબંધ સ્યાત્=થાય સ ચં=અને તે=પુણ્યબંધ ન ઇષ્યતે=ઈચ્છાતો નથી યતઃ=જે કારણથી યતિઃ=સાધુ પુણ્યબન્ધાન્યપીઢાભ્યાં=પુણ્યબંધથી અને અભ્યને થતી પીડાથી બચવા માટે છન્નં=પ્રચ્છન્ન ભુઙ્ક્તે=ભોજન કરે છે. ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

આ રીતે સાધુને પુણ્યબંધ થાય અને તે=પુણ્યબંધ, ઈચ્છાતો નથી; જે કારણથી સાધુ પુણ્યબંધથી અને અભ્યને થતી પીડાથી બચવા માટે પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે. ॥૧૪॥

ટીકા :-

નન્વિતિ-નનુ એવમપવાદતોઽપિ સાધોરનુકમ્પાદાનેઽભ્યુપગમ્યમાને પુણ્યબન્ધઃ સ્યાત્, અનુકમ્પાયાઃ સાતબન્ધહેતુત્વાત્ । ન ચ સ પુણ્યબન્ધ ઇષ્યતે સાધોઃ । યતઃ=યસ્માદ્ યતિઃ પુણ્યબન્ધાન્યપીઢાભ્યાં છત્રં ભુઙ્ક્તે ॥૧૪॥

ટીકાર્થ :-

નનુ એવમ્= છત્રં ભુઙ્ક્તે ॥૧૪॥ આ રીતે=શ્લોક-૧૦માં કહ્યું એ રીતે, અપવાદથી પણ સાધુને અનુકંપાદાન સ્વીકારાયે છે, પુણ્યબંધ થાય; કેમ કે અનુકંપાનું શાતાના બંધનું હેતુપણું છે અને તે=પુણ્યબંધ, સાધુને ઈચ્છાતો નથી; જે કારણથી સાધુ પુણ્યબંધથી અને અન્યને થતી પીડાથી બચવા માટે પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે. ॥૧૪॥

* ‘અપવાદતોઽપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી ઉત્સર્ગનો સમુચ્ચય છે.

અવતરણિકા :-

एतदेव स्पष्टयति -

અવતરણિકાર્થ :-

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે -

ભાવાર્થ :-

પૂર્વ શ્લોક-૧૪માં બતાવ્યું કે પુણ્યબંધથી બચવા અને અન્યની પીડાના પરિહાર માટે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે એને જ સ્પષ્ટ કરે છે -

શ્લોક :-

दीनादिदाने पुण्यं स्यात्तददानं(ने) च पीडनम् ।

शक्तौ पीडाऽप्रतीकारे शास्त्रार्थस्य च बाधनम् ॥१५॥

અન્યથાર્થ :-

દીનાદિદાને=દીનાદિના દાનમાં પુણ્યં સ્યાત્=પુણ્ય થાય=પુણ્યબંધ થાય તદદાન(ને)ચ=અને તેઓને અદાનમાં=નહીં આપવામાં પીડનમ્=પીડા છે

શક્તૌ ચ=અને શક્તિ હોતે છતે પીઠાડપ્રતીકારે=પીઠાના અપ્રતીકારમાં શાસ્ત્રાર્થસ્ય=શાસ્ત્રાર્થનું બાધનમ્=બાધન છે. ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

દીનાદિના દાનમાં પુણ્યબંધ થાય અને તેઓને અદાનમાં પીડન છે અને શક્તિ હોતે છતે પીઠાના અપ્રતીકારમાં શાસ્ત્રાર્થનું બાધન છે. ॥૧૫॥

* 'દીનાદિનાં' અહીં 'આદિ' થી અનાથ, વનીપકાદિનું ગ્રહણ કરવું.

નોંધ :- શ્લોકમાં 'તદદાનં' છે ત્યાં ટીકા પ્રમાણે 'તદદાને' જોઈએ.

ટીકા :-

દીનાદીતિ-પ્રકટં ભોજને દીનાદીનાં=યાચમાનાનાં, દાને પુણ્યં સ્યાત્ । ન ચાનુકમ્પાવાંસ્તેષામદત્વા કદાપિ ભોક્તું શક્તઃ । અતિધાષ્ટર્ચમવલમ્બ્ય કથञ્ચિત્તેષામદાને ચ પીડનં સ્યાત્તેષાં તદાનીમપ્રીતિરૂપં શાસનદ્વેષાત્પરત્ર ચ કુગતિસઙ્ગતિરૂપમ્ । તદપ્રીતિદાનપરિણામાભવાત્ર દોષો ભવિષ્યતીત્યાશઙ્ક્યાહ - શક્તૌ સત્યાં પીઠાયાઃ પરદુઃખસ્ય અપ્રતીકારે=અનુદ્ધારે ચ શાસ્ત્રાર્થસ્ય પરાપ્રીતિપરિહારપ્રયત્નપ્રતિપાદનરૂપસ્ય બાધનં, રાગદ્વેષયોરિવ શક્તિનિગૂહનસ્યાપિ ચારિત્રપ્રતિપક્ષત્વાત્ । પ્રસિદ્ધોડયમર્થઃ સપ્તમાષ્ટકે ॥૧૫॥

ટીકાર્થ :-

પ્રકટં ભોજને સપ્તમાષ્ટકે ॥૧૫॥ સાધુના પ્રગટ ભોજનમાં, યાચમાન એવા દીનાદિને દાન કરાયે છતે પુણ્ય થાય, અને અનુકંપાવાળા સાધુ તેઓને આપ્યા વગર ક્યારે પણ ભોજન કરવા સમર્થ નથી; અને અતિ ધૃષ્ટતાનું અવલંબન લઈને કોઈક રીતે તેઓને અદાનમાં પીડન થાય=યાચકોને પીડા થાય અર્થાત્ તે વખતે અપ્રીતિરૂપ પીડા થાય, અને શાસનના દ્વેષને કારણે પરલોકમાં કુગતિસંગતિરૂપ પીડન થાય. તેને=માંગનારને, અપ્રીતિ કરાવવાના પરિણામનો અભાવ હોવાથી દોષ થશે નહીં=સાધુને કર્મબંધરૂપ દોષ થશે નહીં. એ પ્રકારની શંકા કરીને કહે છે -

અને શક્તિ હોતે છતે પરદુઃખરૂપ પીડાના અપ્રતિકારમાં=અનુદ્ધારમાં, પંરની અપ્રીતિના પરિહારના પ્રયત્નના પ્રતિપાદનરૂપ શાસ્ત્રાર્થનું બાધન

યશઃ; કેમ કે રાગદ્વેષની જેમ શક્તિનિગૂહનનું પાણ ચારિત્રપ્રતિપક્ષપણું છે. આ અર્થ સાતમા અષ્ટકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥૧૫॥

✽ ‘શક્તિનિગૂહનસ્યાપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી રાગદ્વેષનો સમુચ્ચય છે.

ભાવાર્થ :-

સાધુના પ્રચ્છન્ન ભોજનનું રહસ્ય :-

શ્લોક-૧૦માં ગ્રંથકારે સાધુને અપવાદથી અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે તેમ સ્થાપન કર્યું. ત્યાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે કે જો સાધુ અનુકંપાદાન કરે તો તેનાથી પુણ્યબંધ થાય, અને સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી; કેમ કે સાધુ મોક્ષના અર્થી છે. આથી સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે. જો પ્રચ્છન્ન ભોજન ન કરે તો તેમને ભોજન કરતા જોઈને દીનાદિ યાચના કરે, અને સાધુ દયાળુ હોય, તેથી જો તે યાચકોને સ્વભોજન આપે તો તે દાનથી સાધુને પુણ્યબંધ થાય, અને પુણ્યબંધ સાધુને ઈષ્ટ નથી. તેથી સાધુ પુણ્યબંધથી બચવા માટે દાન કરતા નથી. વળી પ્રચ્છન્ન ભોજન ન કરે અને દીનાદિ યાચના કરે તેવે વખતે સાધુ દયાળુ હૃદયવાળા હોવા છતાં મનને કઠોર કરીને દીનાદિને આપે નહીં, તો દીનાદિને ત્યારે અપ્રીતિ થાય અને ભગવાનના શાસન પ્રત્યે દ્વેષ થાય, કે “આ સાધુઓ કેવા સ્વાર્થી છે ! અમે ભૂખ્યા છીએ તોપણ અમને આપતા નથી અને કેવળ પોતે વાપરે છે.” આ પ્રકારે શાસન પ્રત્યેના દ્વેષને કારણે તે દીનાદિને પરલોકમાં કુગતિની પ્રાપ્તિ થાય. આમ પ્રગટ ભોજન કરે અને યાચક માંગે ત્યારે દાન આપે તો પુણ્યબંધ થાય, તે પુણ્યબંધના પરિહાર માટે; અને યાચક માંગે અને દાન ન આપે તો દીનાદિને અપ્રીતિ થાય તેના પરિહાર માટે, અને દીનાદિને પરલોકમાં થતી કુગતિની પ્રાપ્તિના પરિહાર અર્થે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે.

અહીં વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે શાતાવેદનીયરૂપ પુણ્યબંધના પરિહાર અર્થે ભગવાને સાધુને અનુકંપાનો નિષેધ કર્યો છે, તેથી અનુકંપા ન કરે અને પ્રગટ ભોજન કરે તો શું વાંધો ? અર્થાત્ કોઈ દોષ નથી; કેમ કે દીનાદિને અપ્રીતિ કરાવવાનો પરિણામ નથી. તેથી ગ્રંથકાર કહે છે -

દીનાદિના પીડનના પરિહાર માટે શક્ય ઉપાય વિદ્યમાન હોય અને તેમાં યત્ન ન કરવામાં આવે તો બીજાને અપ્રીતિ થવારૂપ પીડાના પરિહારને

કહેનારા શાસ્ત્રનું બાધન થાય. તેથી શાસ્ત્રબાધાના પરિહાર અર્થે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સાધુએ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિમાં અપ્રમાદ કરવો જોઈએ. તેથી જે સાધુ સંયમમાં અપ્રમાદી હોય અને પ્રગટ ભોજન કરતા હોય અને તેના કારણે કોઈ જીવને પીડા થાય, તો સાધુને શું દોષ થાય ? અર્થાત્ સાધુને કોઈ દોષ લાગે નહીં. તેના નિવારણ માટે કહે છે કે રાગ-દ્વેષ એ ચારિત્રના વિરોધી છે, તેમ શાસ્ત્રાનુસારી ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં શક્તિને ગોપવવાથી પણ ચારિત્રનો બાધ થાય છે; અને ભગવાનનું વચન પરની પીડાના પરિહાર માટે ઉપદેશ આપે છે, અને તે પ્રમાણે પરની પીડાના પરિહાર અર્થે પ્રચ્છન્ન ભોજન ન કરવામાં આવે તો સાધુ ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં શક્તિને ગોપવે છે, તેથી સાધુને ચારિત્રનો બાધ થાય.

તેથી એ ફલિત થાય કે જેમ સાધુ રાગ-દ્વેષને વશ થઈ કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે તો ચારિત્રનો બાધ થાય, તેમ શાસ્ત્રાનુસારી ઉચિત ક્રિયાઓમાં પણ શક્તિને ગોપવે તોપણ ચારિત્રનો બાધ થાય. ॥૧૪॥૧૫॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧૪-૧૫માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી, તેથી અપવાદથી પણ પુણ્યબંધના કારણરૂપ દાન ઈષ્ટ નથી. હવે તે જ વાતને અન્ય યુક્તિથી દઢ કરવા માટે 'કિં ચ' થી પૂર્વપક્ષી કહે છે -

શ્લોક :-

કિંચ્ચ દાનેન ભોગાપ્તિસ્તતો ભવપરમ્પરા ।

ધર્માધર્મક્ષયાન્મુક્તિર્મુમુક્ષોર્નેષ્ટમિત્યદઃ ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :-

કિંચ્ચ દાનેન=વળી દાન વડે ભોગાપ્તિ:=ભોગની પ્રાપ્તિ તતઃ=તેનાથી=ભોગની પ્રાપ્તિથી ભવપરમ્પરા=ભવની પરંપરા છે. ધર્માધર્મક્ષયાત્=ધર્મ-અધર્મના ક્ષયથી મુક્તિ:=મોક્ષ છે. इति=એથી અદઃ=આ=અનુકંપાદાન મુમુક્ષોઃ=મુમુક્ષુને નેષ્ટમ્=ઈષ્ટ નથી. ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી દાન વડે ભોગની પ્રાપ્તિ છે. તેનાથી ભવની પરંપરા છે. ધર્મ-અધર્મના ક્ષયથી મોક્ષ છે. એથી અનુકંપાદાન, મુમુક્ષુને ઈષ્ટ નથી. ॥૧૬॥

ટીકા :-

કિઞ્ચેતિ - કિઞ્ચ દાનેન હેતુના ભોગાપ્તિર્ભવતિ તતો ભવપરમ્પરા મોહધારાવૃદ્ધેઃ । તથા ધર્માધર્મયોઃ=પુણ્યપાપયોઃ, ક્ષયાન્મુક્તિઃ, ઇતિ હેતોરદોઽનુકમ્પાદાનં મુમુક્ષોર્નેષ્ટમ્ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ :-

કિઞ્ચ દાનેન મુમુક્ષોર્નેષ્ટમ્ ॥૧૬॥ ‘કિઞ્ચ’ શબ્દ સમુચ્ચય માટે છે. દાનરૂપ હેતુથી ભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનાથી=ભોગની પ્રાપ્તિથી, મોહની ધારાની વૃદ્ધિ થવાથી ભવની પરંપરા છે અને પુણ્ય અને પાપરૂપ ધર્મ અને અધર્મના ક્ષયથી મોક્ષ છે. એ હેતુથી આ=અનુકંપાદાન, મુમુક્ષુને ઈષ્ટ નથી. ॥૧૬॥

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૧૪-૧૫માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી. તે વાતને બતાવતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે - ‘કોઈ પણ વસ્તુ બીજાને આપવાથી પોતાને તે મળે’ - તે પ્રકારનો ન્યાય છે. તેથી દાન આપવાથી પોતાને ભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જ્યારે તે ભોગની પ્રાપ્તિ થશે ત્યારે તે ભોગની પ્રવૃત્તિને કારણે મોહધારાની વૃદ્ધિ થશે, અને તે રીતે મોહ વધવાથી ભવપરંપરા વધશે. માટે દાન આપવું સાધુને ઉચિત નથી.

બીજી યુક્તિ આપતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે પુણ્ય અને પાપરૂપ ધર્મ અને અધર્મના ક્ષયથી મોક્ષ થાય છે, અને સાધુ મોક્ષના અર્થી છે. તેથી પુણ્યબંધના કારણરૂપ અનુકંપાદાન સાધુને ઈષ્ટ નથી. ॥૧૬॥

અવતરણિકા :-

સિદ્ધાન્તયતિ -

અવતરણિકાર્થ :-

સિદ્ધાંતનું સ્થાપન કરે છે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૧૪ થી ૧૬ સુધી પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી. તેથી અપવાદથી પણ અનુકંપાદાન સાધુને ઈષ્ટ નથી. તેનું નિરાકરણ કરીને ગ્રંથકાર સિદ્ધાંતનું સ્થાપન કરે છે -

શ્લોક :-

નૈવં યત્પુણ્યબન્ધોઽપિ ધર્મહેતુઃ શુભોદયઃ ।

વહ્નેર્દાહ્યં વિનાશ્યેવ નશ્વરત્વાત્સ્વતો મતઃ ॥૧૭॥

અન્યથાર્થ :-

નૈવં=આ પ્રમાણે નથી=ગાથા-૧૪-૧૫-૧૬ સુધી પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું, એ પ્રમાણે નથી. યત્=જે કારણથી શુભોદયઃ=શુભઉદયવાળો પુણ્યબન્ધોઽપિ=પુણ્યબંધ પણ ધર્મહેતુઃ=ધર્મનો હેતુ મતઃ=મનાયો છે; કેમ કે દાહ્યં વિનાશ્ય=દાહનો વિનાશ કરીને વહ્નેઃ=વહ્નિની જેમ સ્વતઃ=પોતાની મેળે નશ્વરત્વાત્=નાશશીલપણું છે=પુણ્યબંધનું સ્વતઃ નશ્વરપણું છે. ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે નથી. જે કારણથી શુભ ઉદયવાળો પુણ્યબંધ પણ ધર્મનો હેતુ મનાયો છે; કેમ કે દાહ્યનો વિનાશ કરીને વહ્નિની જેમ સ્વતઃ નશ્વરપણું છે અર્થાત્ પુણ્યબંધનું સ્વતઃ નશ્વરપણું છે. ॥૧૭॥

* 'શુભોદયઃ પુણ્યબન્ધોઽપિ' અહીં 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે સંયમની ક્રિયા તો રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિરૂપ ધર્મનો હેતુ છે, પરંતુ શુભોદયવાળો પુણ્યબંધ પણ ધર્મનો હેતુ છે.

ટીકા :-

નૈવમિત્તિ-નૈવં યથા પ્રાગુક્તં, યત્=યસ્માત્, પુણ્યબન્ધોઽપિ શુભોદયઃ=સદ્વિપાકો, ધર્મહેતુર્મતઃ, તદ્દેતુભિરેવ દશાવિશેષેઽનુષઙ્ગતઃ પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યબન્ધસમ્ભવાત્,

પ્રાણાતિપાતવિરમણાદૌ તથાઽવધારણાત્ । ન ચાયં મુક્તિપરિપન્થી, દાહ્યં વિનાશ્ય
વહ્નેરિવ તસ્ય પાપં વિનાશ્ય સ્વતો નશ્વરત્વાત્=નાશશીલત્વાત્ । શાસ્ત્રાર્થાબાધેન
નિર્જરાપ્રતિબન્ધકપુણ્યબન્ધાભાવાત્નાત્ર ડોષ ઇતિ ગર્ભાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ :-

નૈવં યથા ઇતિ ગર્ભાર્થઃ ॥૧૭॥ નૈવં=આ પ્રમાણે નથી=શ્લોક-૧૪-
૧૫-૧૬માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે, “સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી”,
એ પ્રમાણે નથી. જે કારણથી શુભોદયવાળો=સદ્વિપાકવાળો, પુણ્યબંધ
પણ ધર્મનો હેતુ મનાયો છે; કેમ કે તેના હેતુઓથી જ=ધર્મના હેતુઓથી
જ, દશાવિશેષમાં=અસંગ અનુષ્ઠાનથી પૂર્વની સરાગસંયમઅવસ્થારૂપ
દશાવિશેષમાં, અનુષંગથી=ગૌણભાવથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો સંભવ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે દશાવિશેષમાં ધર્મના હેતુઓથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય
સંભવે છે, એ કેમ નક્કી થાય ? તેથી કહે છે -

પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિમાં તે પ્રકારનું=અનુષંગથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય
થાય તે પ્રકારનું, અવધારણ છે=શાસ્ત્રથી નિર્ણીત છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષ તો ધર્મ અને અધર્મના ક્ષયથી થાય છે. તેથી
પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નભૂત થઈ શકે, પરંતુ ધર્મનો
હેતુ કઈ રીતે થઈ શકે ? તેથી કહે છે -

અને આ=પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય, મોક્ષનું પ્રતિપંથી=વિરોધી, નથી અર્થાત્
મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નભૂત નથી; કેમ કે વલ્લિ જેમ દાહનો વિનાશ
કરીને સ્વયં નાશ પામે છે, તેમ તેનું=પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનું, પાપ નાશ
કરીને સ્વતઃ નશ્વરપણું છે=સ્વતઃ નાશસ્વભાવપણું છે. માટે પુણ્યબંધને
ધર્મનો હેતુ સ્વીકારવામાં વિરોધ નથી એમ અન્વય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી સાધુ પુણ્યબંધના ઉપાયભૂત દીનાદિને પોતાના
ભોજનાદિનું દાન કેમ કરતા નથી ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા અર્થે કયું પુણ્ય
સાધુને ઈષ્ટ નથી અને કયું પુણ્ય સાધુને ઈષ્ટ છે, તે બતાવવા માટે કહે છે -

શાસ્ત્રાર્થનો અબાધ હોવાના કારણે નિર્જરા-પ્રતિબંધક-પુણ્યબંધનો

અભાવ હોવાથી અહીં=આપવાદિક અનુકંપાદાનથી થતા પુણ્યબંધમાં, દોષ નથી, એ ગભાર્ય છે=રહસ્ય છે. ॥૧૭॥

* ‘પ્રાણાતિપાતવિરમણાદૌ’ અહીં ‘આદિ’ થી અન્ય ચાર મહાવ્રતોનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૧૪ થી ૧૬ સુધી પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સાધુ અનુકંપાદાન કરશે તો પુણ્યબંધ થશે, અને સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી, માટે સાધુને અપવાદથી પણ અનુકંપાદાન ઈષ્ટ નથી. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે તારી વાત બરાબર નથી; કેમ કે પુણ્યબંધ બે પ્રકારનો છે.

(૧) ભોગસામગ્રી આપી મોહની વૃદ્ધિ કરે એવો અને

(૨) ભોગની સામગ્રી આપીને ધર્મની પ્રાપ્તિનું કારણ બને એવો, કે જે સદ્વિપાકવાળો પુણ્યબંધ છે.

(૧) જે પ્રવૃત્તિમાં શાસ્ત્રાર્થનો બાધ હોવા છતાં ષટ્કાયના પાલનનો કે અનુકંપાદાનનો શુભ અધ્યવસાય હોય તે પ્રવૃત્તિથી બંધાતું પુણ્ય ભોગસામગ્રી આપીને મોહધારાની વૃદ્ધિ કરે છે, તે પુણ્ય સાધુને ઈષ્ટ નથી. આથી ભૂખ્યા જીવોની અનુકંપા કરીને પુણ્ય અર્થે સાધુ યત્ન કરતા નથી, પરંતુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે.

(૨) સદ્વિપાકવાળો પુણ્યબંધ માત્ર ભોગસામગ્રી આપીને ચરિતાર્થ થતો નથી, પરંતુ ભોગસામગ્રી આપીને મોક્ષને અનુકૂળ એવી રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિરૂપ ધર્મનો હેતુ બને છે. અને આવું પુણ્ય શાસ્ત્રાનુસારી સરાગ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિથી પણ થાય છે અને અપવાદિક અનુકંપાથી પણ થાય છે.

તેથી એ ફક્તિ થાય કે સદ્વિપાકવાળો પુણ્યબંધ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યરૂપ છે, અને તે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય ઉત્તમ કુલાદિની પ્રાપ્તિ અને ઉત્તમ ભોગસામગ્રીની પ્રાપ્તિ કરાવીને પણ મોક્ષને અનુકૂળ એવી ધર્મની નિષ્પત્તિનું કારણ બને છે. તેમાં યુક્તિ આપે છે કે દશાવિશેષમાં ધર્મના હેતુથી જ આનુષંગિક પુણ્યાનુબંધી-પુણ્યનો સંભવ છે; કેમ કે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિમાં તે પ્રકારે શાસ્ત્રથી નિર્ણય છે.

આશય એ છે કે સાધક જ્યારે સર્વથા અસંગભાવમાં જાય છે, ત્યારે વીતરાગસંયમ પામે છે; પરંતુ જ્યાં સુધી વીતરાગસંયમની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી મોક્ષના અર્થી સાધકો પણ વીતરાગના વચન પ્રત્યેના રાગથી સંયમયોગમાં સુદૃઢ યત્ન કરે છે. આ સરાગસંયમની અવસ્થા છે, અને સરાગસંયમની અવસ્થામાં ભગવાનના વચનના રાગથી સંયમમાં સુદૃઢ યત્ન થાય છે, અને તે અવસ્થામાં સંયમનો પરિણામ નિર્જરા કરાવે છે અને સંયમ પ્રત્યેનો રાગાંશ આનુષંગિક પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો બંધ કરાવે છે; કેમ કે સરાગસંયમઅવસ્થામાં સાધુ જ્યારે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ વ્રતોનું પાલન કરે છે, ત્યારે અહિંસા પ્રત્યેનો રાગ અને ભગવાનના વચન પ્રત્યેનો રાગ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો બંધ કરાવે છે, તે પ્રકારે શાસ્ત્રવચનથી અવધારણ થાય છે; અને તે પુણ્યબંધ ધર્મનો હેતુ છે, સંસારવૃદ્ધિનો હેતુ નથી. અને જો તે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય ધર્મનો હેતુ ન હોય તો અર્થથી એમ કહેવું પડે કે સાધુએ જે સંયમનું પાલન કરીને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો બંધ કર્યો, તે પુણ્યબંધ ભોગની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અને તે ભોગની પ્રાપ્તિથી મોહધારાની વૃદ્ધિ છે, તેથી તે પુણ્યબંધ અનર્થરૂપ છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ તે પુણ્યબંધનું કારણ એવું સરાગસંયમ પણ અનર્થરૂપ છે.

વસ્તુતઃ સરાગસંયમનું પાલન વીતરાગસંયમનું કારણ છે. તેથી કેટલાક સાધકો આ ભવમાં પ્રથમ સરાગસંયમ પાળીને પછી વીતરાગસંયમ પામે છે અને અંતે તે ભવમાં સર્વ કર્મનો નાશ કરીને મોક્ષે પણ જાય છે; અને કેટલાક સાધકો આ ભવમાં સરાગસંયમ પાળીને પણ વીતરાગસંયમની શક્તિનો સંચય કરી શક્તા નથી, તે જીવો તે સરાગસંયમથી બંધાયેલા પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ઉદયથી દેવલોકમાં જાય; અને ત્યાં પણ જેમ ભોગો ભોગવશે તેમ સંયમની શક્તિનો પણ સંચય કરશે અને જન્માંતરમાં પૂર્વના સંયમ કરતાં પણ વિશેષ સંયમની પ્રાપ્તિ કરશે અને અંતે વીતરાગસંયમ પણ પ્રાપ્ત કરશે. તેથી તે પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ઉદયે સાધકને એવી શક્તિવાળો દેવભવ અને ઉત્તમ મનુષ્યભવ આપ્યો કે જેમાં વીતરાગસંયમની શક્તિનો સંચય થયો. માટે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય પણ ધર્મનો હેતુ છે, તેમ કહેલ છે.

વળી યુક્તિથી સ્થાપન કરે છે કે આ પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય મોક્ષનું પ્રતિપંથી

નથી; પરંતુ જેમ અગ્નિ દાહને બાળીને સ્વયં નાશ પામે છે, તેમ આ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો ઉદય, અવિરતિના પરિણામને પેદા કરાવે તેવા પાપનો નાશ કરીને, સ્વયં નાશ પામે છે. આથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયવાળા જીવો ભોગ કરે છે ત્યારે પણ ભોગની અસારતાને વિશેષ સમજી શકે છે, અને જેવું તે ભોગકર્મ ક્ષીણ થાય કે તુરત સંયમના પરિણામવાળા થાય છે; અને જ્યારે વિશેષ સંયમની શક્તિનો સંચય થાય ત્યારે સરાગસંયમમાંથી વીતરાગસંયમને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી વીતરાગસંયમનાં પ્રતિબંધક એવાં સર્વ પાપોનો નાશ કરીને તે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય પણ સ્વયં નાશ પામે છે, અને તેથી તેઓ વીતરાગ થઈને ભવનો અંત કરે છે.

વળી પુણ્ય બે પ્રકારનું છે -

(૧) શાસ્ત્રાર્થના બાધથી થતું અને

(૨) શાસ્ત્રાર્થના અબાધથી થતું.

જે પુણ્ય શાસ્ત્રાર્થના બાધથી પેદા થાય છે તે પુણ્ય નિર્જરાનું પ્રતિબંધક છે. જેમ સાધુ ભિક્ષા લાવીને લોકો પ્રત્યેની ઘેલી દયાથી ભગવાનના વસ્ત્રદાનનું આલંબન લઈને દુઃખી જીવોને ભીક્ષા આપે તો તેનાથી બંધાયેલું પુણ્ય સાધુને ભોગપ્રાપ્તિનું કારણ થવા છતાં તે દાનમાં શાસ્ત્રાર્થનો બાધ હોવાને કારણે તે દાનથી ઉત્પન્ન થતું પુણ્ય નિર્જરાનું પ્રતિબંધક બને છે. તેથી તેવું પુણ્ય સાધુને ઈષ્ટ નથી. આથી તેવા પુણ્યના પરિહાર અર્થે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે છે.

વળી બીજા પ્રકારનું પુણ્ય શાસ્ત્રાર્થના અબાધથી થયેલું છે, જે નિર્જરાનું પ્રતિબંધક નથી. જેમ, સંયમપાલનમાં વીતરાગસંયમની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સાધુ સરાગસંયમમાં યત્ન કરે છે, તે સરાગસંયમમાં શાસ્ત્રાર્થનો બાધ નથી, તેથી તે સરાગસંયમથી બંધાયેલું પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય નિર્જરાનું પ્રતિબંધક નથી. તેમ કારણિક દાનથી બંધાયેલું પુણ્ય નિર્જરાનું પ્રતિબંધક નથી; કેમ કે જેમ સરાગસંયમમાં વીતરાગસંયમની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે પ્રવૃત્તિ છે, તેમ કારણિક અનુકંપાદાનમાં સામેના જીવને બીજાદાન દ્વારા સમ્યક્ત્વ આદિની પ્રાપ્તિના ક્રમથી સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવવાનો આશય છે. તેથી તે શુભાશય મોક્ષ પ્રત્યેના બદ્ધ પરિણામનો પોષક છે અને અન્ય જીવોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ

કરાવવાના પરિણામથી પુષ્ટ થયેલો છે. તેથી તે અધ્યવસાયથી બંધાયેલું પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય નિર્જરામાં પ્રતિબંધક નથી, તેથી તેવા પુણ્યબંધમાં સાધુને કોઈ દોષ નથી માટે અપવાદથી અનુકંપાદાન સાધુને ઈષ્ટ છે. ॥૧૭॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧૬માં પૂર્વપક્ષીએ કહેલ કે દાનથી ભોગની પ્રાપ્તિ છે અને તેથી ભવપરંપરા છે, માટે સાધુને અનુકંપાદાન ઈષ્ટ નથી. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે કહે છે -

શ્લોક :-

भोगाप्तिरपि नैतस्मादभोगपरिणामतः ।

मंत्रितं श्रद्धया पुंसां जलमप्यमृतायते ॥१८॥

અવ્યયાર્થ :-

एतस्माद्=આનાથી=આપવાદિક અનુકંપાદાનથી ભોગાપ્તિરપિ=ભોગની પ્રાપ્તિ પણ ન=નથી. શ્રદ્ધ્યા=શ્રદ્ધા વડે મંત્રિતં જલમપિ=મંત્રિત જળ પણ પુંસાં=પુરુષને અમૃતાયતે=અમૃતનું કાર્ય કરે છે. ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

આપવાદિક અનુકંપાદાનથી ભોગની પ્રાપ્તિ પણ નથી. શ્રદ્ધાથી મંત્રિત જળ પણ પુરુષને અમૃતનું કાર્ય કરે છે. ॥૧૮॥

✽ ‘ભોગાપ્તિરપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે આપવાદિક અનુકંપાદાનથી મોક્ષના પ્રતિપંથી પુણ્યબંધની પ્રાપ્તિ તો નથી, પણ ભોગની પ્રાપ્તિ પણ નથી. અર્થાત્ બાહ્યથી ભોગની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં મોહધારાની વૃદ્ધિ કરે તેવા ભોગની પ્રાપ્તિ પણ નથી.

✽ ‘જલમપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે અમૃત તો અમૃતનું કાર્ય કરે, પરંતુ મંત્રિત જળ પણ અમૃતનું કાર્ય કરે છે. તેમ સંયમ તો નિર્લેપદશાનું કારણ બને છે, પણ ભોગ પણ નિર્લેપદશાનું કારણ બને છે.

ટીકા :-

ભોગાપ્તિરિતિ-ભોગપ્રાપ્તિરપિ ન એતસ્માત્=અદાપવાદિકાદનુકમ્પાદાનાત્, અભોગપરિણામતો=ભોગાનુભવોપનાયકાધ્યવસાયાભાવાત્ । દૃષ્ટાન્તમાહ - મંત્રિતં જલમપિ પુંસાં શ્રદ્ધયા=ભક્ત્યા, અમૃતાયતે=અમૃતકાર્યકારિ, ભવતિ । એવં હિ ભોગહેતોરપ્યત્રાધ્યવસાયવિશેષાદ્ ભોગાનુપનતિરુપપદ્યત્ત ઇતિ ભાવઃ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ :-

ભોગપ્રાપ્તિરપિ ઇતિ ભાવઃ ॥૧૮॥ આનાથી=આપવાદિકા અનુકંપાદાનથી, ભોગની પ્રાપ્તિ પણ નથી અર્થાત્ બાહ્યભોગની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં ભવપરંપરાના કારણીભૂત એવા ભોગની પ્રાપ્તિ પણ નથી; કેમ કે અભોગનો પરિણામ છે=ભોગના અનુભવનો ઉપનાયક એવા અધ્યવસાયનો અભાવ છે=ભોગમાં સંશ્લેષબુદ્ધિ કરાવે એવા અનુભવને ઉપનયન કરાવનારા અર્થાત્ પેદા કરાવનારા એવા અધ્યવસાયનો અભાવ છે.

દૃષ્ટાંતને કહે છે=ભોગની પ્રાપ્તિમાં પણ ભોગકૃત મોહધારાની વૃદ્ધિ નથી તેમાં દૃષ્ટાંતને કહે છે - શ્રદ્ધાથી=ભક્તિથી, મંત્રિત જળ પણ પુરુષને અમૃતકાર્યકારી થાય છે=અમૃતના કાર્યને કરનારું થાય છે. એ રીતે જ ભોગના હેતુથી પણ અહીં=પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ઉદયરૂપ ભોગહેતુથી પણ, અધ્યવસાયવિશેષ હોવાને કારણે=પ્રાપ્ત થયેલા ભોગમાં વિરક્તભાવ વધારે તેવો વિવેકવાળો અધ્યવસાયવિશેષ હોવાને કારણે, ભોગની અનુપનતિ=ભોગની અપ્રાપ્તિ, ઉપપન્ન થાય છે=સંગત થાય છે. એ પ્રકારનો ભાવ છે. ॥૧૮॥

✽ ‘ભોગહેતોરપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે સંયમના હેતુથી તો ભોગની અપ્રાપ્તિ છે, પરંતુ ભોગના હેતુથી પણ ભોગમાં સંશ્લેષ ન થાય તેવા અધ્યવસાયવિશેષને કારણે ભોગની અપ્રાપ્તિ છે.

ભાવાર્થ :-

યોગ્ય જીવોને બીજાધાનાદિની પ્રાપ્તિ દ્વારા સંયમની પ્રાપ્તિનું કારણ જણાવ્ય ત્યારે સાધુ અનુકંપાદાન કરે છે. તેથી તે અનુકંપાદાનમાં બીજા જીવોને આ

સંસારમાંથી છોડાવીને મોક્ષમાં પહોંચાડવાનો નિર્મળ અધ્યવસાય છે અને તેનાથી બંધાતું પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય જન્માંતરમાં ઉત્તમ ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરાવે તોપણ સંયમ પ્રત્યેના બદ્ધરાગથી બંધાયેલું તે પુણ્ય ભોગસામગ્રીકાળમાં પણ સંયમને અભિમુખ ચિત્તનું આવર્જન કરે છે. તેથી એવા જીવોને જેવો સંયમ પ્રત્યેનો રાગ છે, તેવો ભોગ પ્રત્યેનો રાગ હોતો નથી. આથી ભોગકાળમાં પણ મોહની વૃદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ જેવું તે ભોગકર્મ ક્ષીણ થાય કે તુરંત સંયમનો પરિણામ ઉલ્લસિત થાય છે. તેથી મોહધારાની વૃદ્ધિ કરે તેવી ભોગની પ્રાપ્તિ આપવાદિક અનુકંપાદાનથી નથી; કેમ કે ભોગકાળમાં પણ ભોગમાં સંશ્લેષ થાય તેવો અધ્યવસાય નથી, પરંતુ વિવેક જીવંત હોવાના કારણે સંયમ પ્રત્યેનો સંશ્લેષ જીવંત છે. ફક્ત તે ભોગાવલી કર્મ વિદ્યમાન છે, તેથી સંયમનો પરિણામ ઉલ્લસિત થતો નથી, અને જ્યારે તે ભોગાવલી કર્મ ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સંયમનો પરિણામ ઉલ્લસિત થાય છે; અને ભોગકાળમાં પણ ભોગ પ્રત્યે તેવો રાગ નથી કે જેવો રાગ સંયમ પ્રત્યેનો છે, તેથી ભોગ ભોગવતાં રતિનો અનુભવ થવા છતાં ભવની પરંપરાની વૃદ્ધિ થતી નથી. જેમ તીવ્ર ખણજના દર્દીને તીવ્ર ખણજ થાય ત્યારે ખણવાથી સારું લાગે અર્થાત્ ખણજમાં રતિ થાય, છતાં ખણજમાં જેવી ઈચ્છા છે તેના કરતાં અધિક ઈચ્છા આરોગ્યમાં હોય છે; તેમ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોમાં પણ જેવી ભોગની ઈચ્છા છે, તેના કરતાં આરોગ્યરૂપ સંયમની અધિક ઈચ્છા છે. તેથી તે ભોગથી મોહધારાની વૃદ્ધિ થતી નથી.

આ જ વાતને દૃષ્ટાંતથી પુષ્ટ કરતાં કહે છે : જેમ કોઈ જીવ મંત્રવિશેષથી ભક્તિપૂર્વક જળને મંત્રીને પીએ તો તે જળ અમૃતનું કાર્ય કરે છે, તેવી રીતે પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને ભોગવતી વખતે પણ વિવેકી આત્માઓને આત્માનું પારમાર્થિક નિર્લેપસ્વરૂપ સારરૂપે દેખાતું હોવાથી, અને ભોગની પ્રવૃત્તિ જીવની વિકૃતિરૂપ દેખાતી હોવાથી, વિવેકી આત્માઓ વિવેકથી મંત્રિત એવી ભોગની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તેઓની ભોગની પ્રવૃત્તિ પણ ભોગકર્મના નાશનું કારણ બનીને સંયમનું કારણ બને છે. પરંતુ જેમ અન્ય જીવોને ભોગની પ્રવૃત્તિ મોહધારાની વૃદ્ધિ દ્વારા સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ બને છે, તેમ વિવેકીની ભોગની પ્રવૃત્તિ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બનતી

નથી. માટે ભોગની સામગ્રી હોવા છતાં તેઓને ભોગની પ્રાપ્તિ નથી, એમ કહેલ છે. ॥૧૮॥

અવતરણિકા :-

નન્વિદં હરિભદ્રસંમત્યા ભવદ્ભિર્ભવ્યવસ્થાપ્યતે, તેનેવ ચાભિનિવિશ્યોક્તમિત્યા-
શઙ્ક્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :-

‘નનુ’ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે આ=સાધુનું આપવાદિક અનુકંપાદાન, હરિભદ્રસૂરિની સંમતિથી તમારા વડે વ્યવસ્થાપન કરાય છે=કહેવાય છે, અને તેના વડે જ=હરિભદ્રસૂરિ વડે જ, અભિનિવેશ કરીને કહેવાયું છે= ‘સાધુને અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે’ એમ કહેવાયું છે, એ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે -

શ્લોક :-

ન ચ સ્વદાનપોષાર્થમુક્તમેતદપેશલમ્ ।

હરિભદ્રો હ્યદોઽભાણીઘ્નતઃ સંવિગ્નપાક્ષિકઃ ॥૧૯॥

અન્યથાર્થ :-

ન ચ સ્વદાનપોષાર્થમુક્તમેતદપેશલમ્=પોતાના દાનના પોષણ માટે અસુંદર એવું આ અર્થાત્ સાધુને અપવાદથી અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે, એ નિરૂપણ કરાયું છે, એમ ન કહેવું. યતઃ=જે કારણથી સંવિગ્નપાક્ષિકઃ=સંવિગ્નપાક્ષિક એવા હરિભદ્રસૂરિએ અદઃ=આ=સાધુને અપવાદથી અનુકંપાદાન ઈષ્ટ છે એ હિ=નિશ્ચિત=શાસ્ત્રવચનથી નિર્ણીત અભાણીત્=કહ્યું છે. ॥૧૯॥

શ્લોકાર્થ :-

પોતાના દાનના પોષણ માટે અસુંદર એવું આ કહેવાયું છે, એમ ન કહેવું. જે કારણથી સંવિગ્નપાક્ષિક એવા હરિભદ્રસૂરિએ સાધુને અનુકંપાદાન અપવાદથી ઈષ્ટ છે એ, શાસ્ત્રવચનથી નિર્ણીત કહ્યું છે. ॥૧૯॥

ટીકા :-

ન ચેતિ - ન ચ સ્વદાનસ્ય=સ્વીયાસંયતદાનસ્ય, પોષાર્થ=સમર્થનાર્થ, ઉક્તમેતદ્ અપેશલમ્=અસુન્દરમ્, યત:=યસ્માત્, સંવિગ્નપાક્ષિકો હરિભદ્રોઽદઃ=પ્રાગુક્તં હિ, નિશ્ચિતમ્, અભાણીત્ । ન હિ સંવિગ્નપાક્ષિકોઽનૃતં બ્રૂતે । તદુક્તં સપ્તવિંશતિતમાષ્ટક-વિવરણે - “સ્વકીયાસંયતદાનસમર્થનગર્ભાર્થકમિદં પ્રકરણં સૂરિણા કૃતમિતિ કેચિત્કલ્પયન્તિ । હરિભદ્રાચાર્યો હિ ભોજનકાલે શંખવાદનપૂર્વકમર્થિભ્યો ભોજનં દાપિતવાનિતિ શ્રૂયતે । ન ચૈતત્સમ્ભાવ્યતે, સંવિગ્નપાક્ષિકો હ્યસૌ, ન ચ સંવિગ્નસ્ય તત્પાક્ષિકસ્ય વાઽનાગમિકાર્યોપદેશઃ સમ્ભવતિ, તત્ત્વહાનિપ્રસઙ્ગાત્ । આહ ચ -

“સંવિગ્નોઽણુવણ્સં ણ દેઙ્ગ દુભાસિઅં કઙ્કુવિવાગં ।

જાણંતો તમ્મિ તહા અતહકારો ડ મિચ્છન્તં” 119 11 (પંચાશક-92/97)

(અષ્ટકપ્રકરણ-૨૭/૭ વૃત્તિ) ઇતિ 119 11

ટીકાર્થ :-

સ્વદાનના=પોતાના અસંયતદાનના, પોષણ માટે=સમર્થન માટે, અપેશલ=અસુંદર, એવું આ=સાધુને અપવાદથી અનુકંપાદાન કરાય એ, કહેવાયું છે, એમ ન કહેવું. જે કારણથી સંવિગ્નપાક્ષિક એવા હરિભદ્રસૂરિએ આ=પૂર્વમાં કહેલ સાધુને અનુકંપાદાનનું કથન, નિશ્ચિત=શાસ્ત્રથી નિર્ણીત કહ્યું છે; જે કારણથી સંવિગ્નપાક્ષિક જૂઠું બોલે નહીં. તે=પ્રસ્તુત ગાથામાં કહ્યું તે, ૨૭મા અષ્ટકના વિવરણમાં કહ્યું છે -

“સ્વકીય અસંયતદાનનું સમર્થન છે ગર્ભાર્થક જેને એવું આ પ્રકરણ=અષ્ટકપ્રકરણ, સૂરિ વડે કરાયું છે.” એ પ્રમાણે કેટલાક કલ્પના કરે છે; જે કારણથી હરિભદ્રાચાર્ય ભોજનકાળે શંખવાદનપૂર્વક અર્થીઓને ભોજન આપતા હતા, એ પ્રમાણે સંભળાય છે. અને આ=હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના અસંયતદાનના સમર્થન માટે આ પ્રકરણ રચ્યું છે, એ, સંભાવના કરાતી નથી; જે કારણથી આ=હરિભદ્રસૂરિ, સંવિગ્નપાક્ષિક છે, અને સંવિગ્નને કે સંવિગ્નપાક્ષિકને અનાગમિક અર્થનો ઉપદેશ સંભવતો નથી; કેમ કે, તત્ત્વની હાનિનો=સંવિગ્નત્વ અથવા સંવિગ્નપાક્ષિકત્વની હાનિનો, પ્રસંગ છે. એમાં ‘આહ ચ’ થી સાક્ષી આપતાં કહે છે : અને કહે છે -

“કટુવિપાકને જાણતા એવા સંવિગ્ન દુર્ભાષિત અનુપદેશને આપે નહીં. તેમાં=સંવિગ્ન

અને સંવિગ્નપાક્ષિકમાં, તથા=તે પ્રકારે=નિર્ધિકલ્પ, અતથાકાર મિથ્યાત્વ જ છે.”

‘इति’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિમાં છે. ॥૧૯॥

ભાવાર્થ :-

પૂર્વપક્ષીને સાધુ અનુકંપાદાન કરે, એ માન્ય નથી. તેથી શ્લોક-૧૪ થી ૧૬માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરીને સ્થાપન કર્યું કે સાધુને પુણ્યબંધ ઈષ્ટ નથી અને પુણ્યબંધના કારણીભૂત એવું અનુકંપાદાન પણ ઈષ્ટ નથી. તેનું સમાધાન ગ્રંથકારે શ્લોક-૧૭-૧૮માં કર્યું કે કારણિક અનુકંપાદાનથી સાધુને જે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય થાય છે, તે મોહવૃદ્ધિનું કારણ નથી, માટે સંસારનું પણ કારણ નથી, પરંતુ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે આ વાત તમે પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના વચન દ્વારા સ્થાપન કરો છો; પરંતુ હરિભદ્રસૂરિ પોતે અસંયતને દાન આપતા હતા, તેના પોષણ માટે આ વચન કહ્યું છે, વસ્તુતઃ પુણ્યબંધના કારણીભૂત અનુકંપાદાન સાધુને ઈષ્ટ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે પૂર્વપક્ષીનું આ કથન બરાબર નથી; કેમ કે હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સંવિગ્નપાક્ષિક હતા અને સંવિગ્નપાક્ષિક ભગવાનના વચનથી જે નિર્ણીત હોય તેને કહે છે, અન્ય નહીં; અને અન્ય અનિર્ણીત કહે તો સંવિગ્નપાક્ષિકત્વની હાનિ થાય.

વળી ગ્રંથકારે પોતે આ કથન કર્યું છે, તેના સાક્ષીરૂપે ‘અષ્ટકપ્રકરણ’ ગ્રંથની ટીકા આપી છે. તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે –

અષ્ટકપ્રકરણની ટીકામાં કહ્યું છે કે “કેટલાક કલ્પના કરે છે કે અસંયતને આપેલ પોતાના દાનના સમર્થન માટે આ પ્રકરણ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ રચ્યું છે; કેમ કે હરિભદ્રસૂરિ ભોજનકાળે શંખવાદનપૂર્વક અર્થીઓને ભોજન આપતા હતા, તેમ સંભળાય છે.” આ કથનનું નિરાકરણ કરતાં અષ્ટકપ્રકરણ ગ્રંથના ટીકાકાર શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ કહે છે કે હરિભદ્રસૂરિ સંવિગ્નપાક્ષિક છે, તેથી પોતાના અસંયતના દાનના પોષણ માટે આ કહે તે સંભવિત નથી. પરંતુ હરિભદ્રસૂરિએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે આગમાનુસાર કહ્યું છે; કેમ કે તેઓ સંવિગ્નપાક્ષિક હતા અને જો આગમાનુસાર ન કહે તો સંવિગ્નપાક્ષિકત્વની હાનિ થાય.

અહીં વિશેષ એ છે કે હરિભદ્રસૂરિ શંખવાદનપૂર્વક અર્થીઓને આપતા

હતા, એ વાત સંભળાય છે, એ વાત સાચી છે, એમ ગ્રંથકારને કહેવું નથી; પરંતુ સંભળાતી વાત સાચી હોય કે ખોટી હોય તેની વિચારણાની ઉપેક્ષા કરીને ગ્રંથકારને એટલું સ્થાપન કરવું છે કે સંવિગ્નપાક્ષિક ક્યારેય ભગવાનના વચનથી નિર્ણીત પદાર્થને છોડીને અન્ય પદાર્થ કહે નહીં. તેથી હરિભદ્રસૂરિએ ‘અનુકંપાદાન અપવાદથી સાધુને થઈ શકે’ એમ જે કહ્યું છે; તે ભગવાનના વચનાનુસાર છે; કેમ કે તેઓ સંવિગ્નપાક્ષિક હતા. ॥૧૯॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧માં દાનના બે ભેદો બતાવ્યા. (૧) અનુકંપાદાન અને (૨) સુપાત્રદાન. ત્યારપછી શ્લોક-૨માં અનુકંપા ક્યાં થાય ? અને ભક્તિ ક્યાં થાય ? તે બતાવ્યું. ત્યારપછી શ્લોક-૩ થી ૧૯ સુધી અનુકંપાદાનનું વર્ણન કર્યું. હવે સુપાત્રદાનનું વર્ણન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે -

શ્લોક :-

ભક્તિસ્તુ ભવનિસ્તારવાઞ્છા સ્વસ્ય સુપાત્રતઃ ।

તયા દત્તં સુપાત્રાય બહુકર્મક્ષયક્ષમમ્ ॥૨૦॥

અવ્યયાર્થ :-

સુપાત્રતઃ તુ=વળી સુપાત્રથી સ્વસ્ય=પોતાના ભવનિસ્તારવાઞ્છા=ભવનિસ્તારની વાંછા ભક્તિઃ=ભક્તિ છે તયા=તેના વડે=ભક્તિ વડે સુપાત્રાય દત્તં=સુપાત્રને અપાયેલું દાન બહુકર્મક્ષયક્ષમમ્=ઘણા કર્મનો ક્ષય કરવા સમર્થ છે. ॥૨૦॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી સુપાત્રથી પોતાના ભવનિસ્તારની વાંછા ભક્તિ છે. તેના વડે સુપાત્રને અપાયેલું દાન બહુ કર્મનો ક્ષય કરવા સમર્થ છે. ॥૨૦॥

ટીકા :-

ભક્તિસ્તિતિ-ભક્તિસ્તુ સ્વસ્ય સુપાત્રતો ભવનિસ્તારવાઞ્છા । આરાધ્યત્વેન જ્ઞાનં ભક્તિઃ, આરાધના ચ ગૌરવિતપ્રીતિહેતુઃ ક્રિયા ગૌરવિતસેવા ચેત્યેતદપિ ફલતો નૈતલ્લક્ષણ-મતિશેતે । તયા=ભક્ત્યા, સુપાત્રાય દત્તં બહુકર્મક્ષયે ક્ષમં=સમર્થ, ભવતિ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ :-

भक्तिस्तु स्वस्य समर्थ भवति ॥२०॥ વળી સુપાત્રથી પોતાના ભવનિસ્તારની વાંછા તે ભક્તિ છે.

વળી બીજા પ્રકારે ભક્તિનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

આરાધ્યપણારૂપે જ્ઞાન તે ભક્તિ છે અને ગૌરવવાળી વ્યક્તિમાં પ્રીતિનો હેતુ એવી ક્રિયા અને ગૌરવવાળી વ્યક્તિની સેવા તે આરાધના છે; અને આ પણ=સુપાત્રદાનનું બીજું લક્ષણ કર્યું એ પણ, ફળથી, આ લક્ષણને=શ્લોકમાં કહેલા લક્ષણને, ઉલ્લંઘન કરતું નથી. તે ભક્તિ વડે=પૂર્વમાં કહ્યું કે સુપાત્રથી ભવનિસ્તારની વાંછા તે ભક્તિ છે અથવા આરાધ્યપણારૂપે જ્ઞાન તે ભક્તિ છે તે ભક્તિ વડે, સુપાત્રને અપાયેલું દાન ઘણો કર્મક્ષય કરવામાં ક્ષમ=સમર્થ, થાય છે. ॥૨૦॥

* 'एतदपि' અહીં 'अपि' થી એ કહેવું છે કે પ્રથમ લક્ષણ તો ભક્તિનું છે, પરંતુ આ બીજું લક્ષણ પણ ફળથી પ્રથમ લક્ષણથી જુદું પડતું નથી અર્થાત્ સ્વરૂપથી જુદું પડતું હોવા છતાં ફળથી જુદું પડતું નથી.

ભાવાર્થ :-**ભક્તિનું લક્ષણ :-**

(૧) “સુપાત્રને દાન આપીને તે દાનની ક્રિયાથી હું ભવથી નિસ્તાર પામું” - તેવી વાંછા તે ભક્તિ છે.

આશય એ છે કે ગ્રંથકાર શ્લોક-૨૮માં ત્રણ પ્રકારના સુપાત્ર બતાવશે. એ ત્રણ સુપાત્રમાં વર્તતા ગુણોને જોઈને તેઓની ભક્તિ કરવાનો અભિલાષ જીવને થાય છે ત્યારે તે વિચારે છે કે “આ મહાત્માઓની ભક્તિ કરીને હું પણ આ સંસારસાગરથી તરું.”

આ પ્રકારે ભક્તિનું લક્ષણ કર્યા પછી ટીકામાં અન્ય પ્રકારે ભક્તિનું લક્ષણ કરે છે -

(૨) ગુણવાન એવી વ્યક્તિના ગુણોને જોઈને, “આ ગુણો મારા માટે આરાધ્ય છે” તે પ્રકારનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ તે ભક્તિ છે, અને આવા ભક્તિના

પરિણામપૂર્વક ગુણવાનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવી ક્રિયા કરવામાં આવે કે ગુણવાનની સેવા કરવામાં આવે તે આરાધના છે અર્થાત્ ગુણવાનની ભક્તિની ક્રિયા છે જે સુપાત્રદાન પણ અથવા અન્ય એવી સેવા પણ છે.

તેનાથી એ ફલિત થાય કે ગુણવાનમાં રહેલા ગુણોને જોઈને હૈયામાં ગુણોની આરાધના કરવા જેવી છે, તેવો અધ્યવસાય પેદા થાય, તે ગુણો પ્રત્યે ભક્તિના પરિણામરૂપ છે. આ પ્રકારનો ભક્તિનો પરિણામ ઉત્પન્ન થયા પછી ગુણવાનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવી ક્રિયા કરવામાં આવે તે ગુણવાનના ગુણોની આરાધના છે, અથવા તો ગુણવાનની સેવા કરવામાં આવે તો તે ગુણવાનની આરાધના છે. તેથી કોઈ વ્યક્તિ ગુણવાનના ગુણો જોઈને તેના પ્રત્યે આરાધ્યપણાની બુદ્ધિ થવાથી પોતાની પાસે વર્તતી ઉત્તમ ભોજનાદિ સામગ્રીથી તેની ભક્તિ કરે તો તે આરાધના છે અર્થાત્ સુપાત્રદાન છે.

આ રીતે ભક્તિનું બીજું લક્ષણ કર્યું તે, અને પૂર્વમાં જે ભક્તિનું લક્ષણ કર્યું કે ‘સુપાત્રને દાન આપીને ભવનિસ્તારની વાંછા તે ભક્તિ છે’ એ, એમ બંને લક્ષણો ફળથી સમાન છે, છતાં આ બંને લક્ષણમાં આકારનો ભેદ છે. તે આ રીતે –

(૧) પ્રથમ લક્ષણમાં, ‘સુપાત્રને દાન આપીને હું સંસારથી તરું’ એ અધ્યવસાય છે. (૨) બીજા લક્ષણમાં, ‘આ સુપાત્રમાં વર્તતા ગુણો મારા માટે આરાધ્ય છે, માટે હું તેમને દાન આપીને તેમના ગુણોની આરાધના કરું’ આવા પ્રકારનો અધ્યવસાય છે. તેથી સુપાત્રદાનમાં વર્તતા અધ્યવસાયના આકારનો બંને લક્ષણમાં ભેદ છે, તો પણ ફળથી બંને લક્ષણ સમાન છે. તે આ રીતે –

(૧) પ્રથમ લક્ષણ પ્રમાણે સુપાત્રને દાન આપીને, સંસારના કારણીભૂત કર્મોની નિર્જરા કરીને, મોક્ષ મેળવવાનો અધ્યવસાય છે. (૨) બીજા લક્ષણ પ્રમાણે આરાધ્ય એવી વ્યક્તિના ગુણોની આરાધના કરીને મોક્ષ મેળવવાનો અધ્યવસાય છે. તેથી બંને પ્રકારના ઉપયોગમાં સંસારનું ઉન્મૂલન કરીને મોક્ષપ્રાપ્તિને અનુકૂળ શક્તિ સંચય કરવાનો અધ્યવસાય છે. તેથી ફળથી બંને લક્ષણો સમાન છે; અને આ ભક્તિ વડે સુપાત્રને અપાયેલું દાન ઘણા કર્મોનો ક્ષય કરવા સમર્થ બને છે, તેથી પ્રથમ શ્લોકમાં સુપાત્રદાન મોક્ષનું કારણ કહેલ છે. ॥૨૦॥

અવતરણિકા :-

તથાહિ -

અવતરણિકાર્થ :-

તે આ પ્રમાણે=સુપાત્રદાન ઘણા કર્મના ક્ષયનું કારણ બને છે, તે આ પ્રમાણે -

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૨૦માં કહ્યું કે ભક્તિથી અપાયેલું સુપાત્રદાન ઘણાં કર્મોના ક્ષય માટે થાય છે. તે બતાવવા માટે 'તથાહિ' થી કહે છે -

અહીં વિશેષ એ છે કે સુપાત્રદાન ઘણાં કર્મોના ક્ષયનું કારણ છે, તે શ્લોક-૨૨-૨૩-૨૪થી બતાવવાના છે, તોપણ તે બતાવવા માટે પ્રથમ સુપાત્રદાનની ચતુર્ભંગી બતાવીને કયા ભાંગાથી અપાયેલું દાન નિર્જરાનું કારણ છે અને કયા ભાંગાથી અપાયેલું દાન નિર્જરાનું કારણ નથી, તે શ્લોક-૨૧ થી ૨૪ સુધી બતાવે છે, જેથી સુપાત્રદાન ઘણાં કર્મોના ક્ષયનું કારણ છે તે સિદ્ધ થાય.

શ્લોક :-

પાત્રદાનચતુર્ભંગ્યામાદ્યઃ સંશુદ્ધ ઇષ્યતે ।

દ્વિતીયે ભજના શેષાવનિષ્ટફલદૌ મતૌ ॥૨૧॥

અન્યથાર્થ :-

પાત્રદાનચતુર્ભંગ્યામ્=પાત્રદાનની ચતુર્ભંગીમાં આદ્યઃ=પ્રથમ ભાંગો સંશુદ્ધઃ=સંશુદ્ધ ઇષ્યતે=ઈચ્છાય છે. દ્વિતીયે=બીજામાં=દ્વિતીય ભાંગામાં ભજના=ભજના છે=નિર્જરારૂપ ફળમાં વિકલ્પ છે. શેષૌ=શેષ બે=ત્રીજા અને ચોથા ભાંગા અનિષ્ટફલદૌ=અનિષ્ટ ફળને દેનારા મતૌ=મનાયા છે. ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ :-

પાત્રદાનની ચતુર્ભંગીમાં પ્રથમ ભાંગો સંશુદ્ધ ઈચ્છાય છે. દ્વિતીય ભાંગામાં વિકલ્પ છે. શેષ બે અનિષ્ટ ફળને દેનારા મનાયા છે. ॥૨૧॥

ટીકા :-

પાત્રેતિ-પાત્રદાનવિષયિणी या चतुर्भङ्गी-संयताय शुद्धदानं, संयतायाशुद्धदानं, असंयताय शुद्धदानं, असंयतायाशुद्धदानं, इत्यभिलाषा तस्यामाद्यो भङ्गः सम्यगतिशयेन शुद्ध इष्यते, निर्जराया एव जनकत्वात् । द्वितीयभङ्गे कालादिभेदेन फलभावाभावाभ्यां भजना विकल्पात्मिका । शेषौ तृतीयचतुर्थभङ्गौ अनिष्टफलदौ एकान्तकर्मबन्धहेतुत्वान्मतौ ॥२१॥

ટીકાર્થ :-

પાત્રદાનવિષયિणी હેતુત્વાન્મતૌ ॥૨૧॥

દાનવિષયક ચતુર્ભંગી :-

(૧) સંયતને શુદ્ધ દાન, (૨) સંયતને અશુદ્ધ દાન, (૩) અસંયતને શુદ્ધ દાન, (૪) અસંયતને અશુદ્ધ દાન.

એ પ્રકારના અભિલાપવાળી=એ પ્રકારના વિકલ્પવાળી, પાત્રદાનના વિષયવાળી જે ચતુર્ભંગી, (૧) તેમાં પ્રથમ ભાંગો સમ્યગ્=અતિશયથી શુદ્ધ, ઈચ્છાય છે; કેમ કે નિર્જરાનું જજનકપણું છે=પ્રથમ ભાંગો નિર્જરાજનક છે. (૨) બીજા ભાંગામાં કાલાદિના ભેદથી, ફળના ભાવ અને ફળના અભાવને કારણે વિકલ્પાત્મિકા ભજના છે=નિર્જરા થાય કે ન પણ થાય=સંશુદ્ધ-અશુદ્ધરૂપ વિકલ્પવાળી ભજના છે અર્થાત્ સંયતને અશુદ્ધ દાનરૂપ બીજા ભાંગામાં વિષમકાલાદિને કારણે અશુદ્ધ દાન કરાતું હોય તો તે ભાંગો સંશુદ્ધ છે, અને વિષમકાલાદિ ન હોય છતાં સંયતને અશુદ્ધ દાન કરાયું હોય તો તે ભાંગો અશુદ્ધ છે. એ રૂપ વિકલ્પવાળી ભજના છે. શેષ એવા (૩) ત્રીજા અને (૪) ચોથા ભાંગા, એકાંત કર્મબંધના હેતુ હોવાથી અનિષ્ટ ફળને દેનારા મનાયા છે. ॥૨૧॥

* 'કાલાદિભેદેન' અહીં 'આદિ' થી અટવીઉલ્લંઘનાદિનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

દાનવિષયક ચતુર્ભંગી :-

(૧) તત્વના જાણ એવા વિવેકી શ્રાવકને આશ્રયીને સંયતને અપાયેલું શુદ્ધ

દાન નિર્જરાનો હેતુ હોવાથી પ્રથમ ભાંગો અતિશય શુદ્ધ છે; કેમ કે સુપાત્રમાં સુપાત્રબુદ્ધિ છે, તેને કારણે ભક્તિનો પરિણામ થયેલો છે, અને દાન પણ શુદ્ધ છે, તેથી અતિશય શુદ્ધ છે તેમ કહેલ છે.

(૨) બીજા ભાંગામાં ભજના પ્રાપ્ત થાય છે. વિવેકી શ્રાવક દુર્ભિક્ષાદિ કાળ હોય કે સંયમી સાધુ અટવી ઉલ્લંઘીને આવેલા હોય કે અન્ય તેવું કોઈ કારણ હોય અને જો તે વખતે સાધુને સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને તેવો નિર્દોષ આહાર પ્રાપ્ત ન હોય તો અશુદ્ધ દાન આપે છતાં શ્રાવકને નિર્જરા થાય છે, તેથી આ ભાંગો પણ શુદ્ધ છે. પરંતુ દુર્ભિક્ષ કાળ ન હોય કે સાધુ અટવી ઉલ્લંઘન કરીને આવ્યા ન હોય અને તેવું કોઈ અન્ય કારણ પણ ન હોય, વળી નિર્દોષ ભિક્ષાથી સાધુ સંયમવૃદ્ધિમાં યત્ન કરી શકે તેમ હોય, છતાં પણ અવિચારકપણે ઘેલી ભક્તિને વશ થઈને શ્રાવક અશુદ્ધ દાન કરે તો, સાધુની સંયમવૃદ્ધિમાં સહાયક થવાનો અધ્યવસાય નહીં હોવાથી તેવા અશુદ્ધ દાનથી શ્રાવકને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી આ ભાંગો અશુદ્ધ પણ છે. માટે બીજા ભાંગામાં શુદ્ધ-અશુદ્ધ વિકલ્પવાળી ભજના છે.

(૩) (૪) અસંયતને શુદ્ધ દાન કે અસંયતને અશુદ્ધ દાન એ રૂપ ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો એકાંત કર્મબંધનો હેતુ હોવાથી અનિષ્ટ ફળને દેનારો છે.

આશય એ છે કે અસંયતને સુપાત્રબુદ્ધિથી વિવેકી શ્રાવક શુદ્ધ કે અશુદ્ધ દાન આપે નહીં. આમ છતાં ક્યારેય અવિચારકતાને કારણે અસંયતમાં પણ સુપાત્રબુદ્ધિ કરીને શુદ્ધ દાન આપે કે અશુદ્ધ દાન આપે તો એકાંતે કર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી ત્રીજો-ચોથો ભાંગો અનિષ્ટફળને દેનારો છે.

અવતરણિકા :-

પૂર્વે સુપાત્રદાનની ચતુર્ભંગી શ્લોક-૨૧માં બતાવી. તેમાં સુપાત્ર એવા સાધુને શુદ્ધ દાન આપવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય ? તે બતાવે છે -

શ્લોક :-

શુદ્ધં દત્ત્વા સુપાત્રાય સાનુબન્ધશુભાર્જનાત્ ।

સાનુબન્ધં ન વઘ્નાતિ પાપં વઘ્નં ચ મુઞ્ચતિ ॥૨૨॥

અન્યથાથ :-

સુપાત્રાય=સુપાત્રને શુદ્ધ દત્ત્વા=શુદ્ધ દાન આપીને સાનુબન્ધશુભાર્જનાત્=સાનુબંધ શુભનું અર્જન હોવાથી સાનુબન્ધ પાપં=સાનુબંધ પાપને ન બદ્ધાતિ=બાંધતો નથી. વદ્ધં ચ મુઞ્ચતિ=અને બંધાયેલા પાપને મૂકે છે. ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ :-

સુપાત્રને શુદ્ધ દાન આપીને સાનુબંધ શુભનું અર્જન હોવાથી સાનુબંધ પાપને બાંધતો નથી અને બંધાયેલા પાપને મૂકે છે. ॥૨૨॥

ટીકા :-

શુદ્ધમિતિ-સુપાત્રાય પ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મણે શુદ્ધમન્નાદિકં દત્ત્વા સાનુબન્ધસ્ય=પુણ્યાનુબન્ધિનઃ, શુભસ્ય=પુણ્યસ્ય, અર્જનાત્ સાનુબન્ધમ્=અનુબન્ધસહિતં, પાપં ન બદ્ધાતિ । વદ્ધં ચ પૂર્વ પાપં મુઞ્ચતિ=ત્યજતિ । इत्थं च पापनिवृत्तौ प्रयाणभङ्गा-प्रयोजकपुण्येन मोक्षसौलभ्यमावेदितं भवति ॥૨૨॥

ટીકાર્થ :-

સુપાત્રાય વેદિતં ભવતિ ॥૨૨॥ હણ્યાં છે પ્રત્યાખ્યાન કરાયેલાં એવા પાપકર્મ જેણે એવા સુપાત્રને શુદ્ધ અન્નાદિ આપીને સાનુબંધ એવા=પુણ્યાનુબંધી એવા, શુભનું=પુણ્યનું, અર્જન થતું હોવાના કારણે સાનુબંધ=અનુબંધ સહિત, પાપ બાંધતો નથી, અને પૂર્વમાં બંધાયેલું પાપ મૂકે છે=ત્યાગ કરે છે; અને આ રીતે=સુપાત્રદાનથી પૂર્વે બંધાયેલું પાપ નાશ પામે છે એ રીતે, પાપની નિવૃત્તિ થયે છતે=નાશ થયે છતે, પ્રયાણના ભંગના અપ્રયોજક એવા પુણ્ય વડે મોક્ષનું સુલભપણું આવેદિત થાય છે=બતાવાય છે. ॥૨૨॥

ભાવાર્થ :-

સાધુને અપાતા શુદ્ધ દાનનું ફળ :-

શ્લોક-૨૦માં બતાવ્યું એ રીતે, કોઈ વિવેકી શ્રાવક 'આ સુપાત્ર મારા માટે આરાધ્ય છે,' તેવી બુદ્ધિપૂર્વક તેઓની ભક્તિ અર્થે શુદ્ધ અન્નાદિ આપે ત્યારે તે

મહાત્માના ગુણો પ્રત્યે ભક્તિવાળું ચિત્ત હોવાથી તે અધ્યવસાયથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય બંધાય છે, અને જ્યારે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય બંધાતું હોય ત્યારે સાનુબંધ પાપ બંધાતું નથી અર્થાત્ ગુણસ્થાનક પ્રત્યયિક બંધાતી એવી જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપપ્રકૃતિ બાંધતો હોય છે, તોપણ તે ઉત્તમ અધ્યવસાયથી તે પાપપ્રકૃતિઓ સાનુબંધ બંધાતી નથી અને પૂર્વમાં બંધાયેલ પાપપ્રકૃતિઓ પણ તે ઉત્તમ અધ્યવસાયથી નાશ પામે છે. તેથી દાનક્રિયાકાળમાં વર્તતો ભક્તિનો અધ્યવસાય પાપપ્રકૃતિની નિવૃત્તિ કરે છે=નાશ કરે છે, અને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો સંચય કરે છે. તેથી મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણમાં વિઘ્નનું અપ્રયોજક એવું પુણ્ય રહે છે અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણને અટકાવવાનું કારણ ન બને તેવું પુણ્ય રહે છે, જેથી મોક્ષ સુલભ બને છે.

આશય એ છે કે સંયમીની ભક્તિના અધ્યવસાયથી સંયમનાં પ્રતિબંધક એવાં પાપોનો નાશ થાય છે અને સંયમની પ્રાપ્તિમાં ઉપષ્ટભક એવો પુણ્યબંધ થાય છે. તેથી સંયમીની કરાયેલી ભક્તિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે. ॥૨૨॥

અવતરણિકા :-

પાત્રદાનની ચતુર્ભંગીમાં પ્રથમ ભાંગાવાળા દાનથી શું ફળ મળે છે, તે શ્લોક-૨૨માં બતાવ્યું. હવે બીજા ભાંગામાં ભજના કઈ રીતે છે, તે બતાવે છે -

શ્લોક :-

ભવેત્પાત્રવિશેષે વા કારણે વા તથાવિધે ।

અશુદ્ધસ્યાપિ દાનં હિ દ્વયોર્લાભાય નાન્યથા ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ :-

પાત્રવિશેષે વા=પાત્રવિશેષ હોતે છતે અથવા તથાવિધે કારણે વા=તેવા પ્રકારનું કારણવિશેષ હોતે છતે અશુદ્ધસ્યાપિ દાનં હિ=અશુદ્ધ એવા આહારનું પણ દાન દ્વયોઃ=બંનેના=દેનાર અને ગ્રહણ કરનારના લાભાય=લાભ માટે થાય છે. ન અન્યથા=પાત્રવિશેષ ન હોય કે તથાવિધ કારણવિશેષ ન હોય તો નહીં=લાભ માટે થતું નથી. ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ :-

પાત્રવિશેષ હોતે છતે અથવા તેવા પ્રકારનું કારણવિશેષ હોતે છતે, અશુદ્ધ એવા આહારનું દાન પણ, બંનેના લાભ માટે થાય છે. અન્યથા= પાત્રવિશેષ ન હોય કે તથાવિધ કારણવિશેષ ન હોય તો, નહીં=લાભ માટે થતું નથી. ॥૨૩॥

❖ ‘અશુદ્ધસ્યાપિ’ - અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે શુદ્ધ દાન તો દેનાર અને ગ્રહણ કરનારના લાભ માટે થાય છે, પણ અશુદ્ધ આહારનું દાન પણ લાભ માટે થાય છે.

ટીકા :-

ભવેદિતિ-પાત્રવિશેષે વા આગમાભિહિતસ્વરૂપક્ષપકાદિરૂપે, કારણે વા તથાવિધે દુર્ભિક્ષદીર્ઘધ્વગ્લાનત્વાદિરૂપે આગાઠે । અશુદ્ધસ્યાપિ દાનં હિ સુપાત્રાય દ્વયોર્દાતૃગ્રહીત્રો-ર્લાભાય ભવેત્, દાતુર્વિવેકશુદ્ધાન્તઃકરણત્વાત્, ગ્રહીતુશ્ચ ગીતાર્થાદિપદવત્ત્વાત્ । નાન્યથા પાત્રવિશેષસ્ય કારણવિશેષસ્ય વા વિરહે ॥૨૩॥

ટીકાર્થ :-

પાત્રવિશેષે વા વા વિરહે ॥૨૩॥ આગમમાં કહેલ સ્વરૂપવાળા ક્ષપકાદિરૂપ પાત્રવિશેષ હોતે છતે અથવા તેવા પ્રકારના દુર્ભિક્ષ હોય, દીર્ઘમાર્ગ=લાંબો વિહાર કરીને આવેલા હોય, ગ્લાનપણું હોય ઈત્યાદિરૂપ આગાઠ કારણવિશેષ હોતે છતે, સુપાત્રને અશુદ્ધ એવા આહારાદિનું પણ દાન, બંનેના=દેનાર અને લેનાર બંનેના, લાભને માટે થાય; કેમ કે દાતાનું વિવેકશુદ્ધ અંતઃકરણ છે અને ગ્રહણ કરનારનું ગીતાર્થઆદિપદવાનપણું છે. અન્યથા=પાત્રવિશેષ અથવા કારણવિશેષના વિરહમાં, નહીં=લાભ માટે થતું નથી. ॥૨૩॥

❖ ‘ગ્લાનત્વાદિ’ અહીં ‘આદિ’ થી બાળ-શૈક્ષનું ગ્રહણ કરવું.

❖ ‘ગીતાર્થાદિપદવત્ત્વાત્’ અહીં ‘આદિ’ થી યતના, કૃતયોગી અને કારણનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

સાધુને કોઈ શ્રાવક અશુદ્ધ દાન આપે ત્યારે ક્યારે લાભ થાય ? અને ક્યારે લાભ ન થાય ? તે વાત સ્પષ્ટ કરે છે -

જેને દાન આપવાનું છે તે શાસ્ત્રમાં કહેલ સ્વરૂપવાળા ક્ષપકાદિ પાત્રવિશેષ

હોય અર્થાત્ જેઓ વિશેષ પ્રકારના તપમાં ઉદ્યમ કરીને નિર્જરામાં યત્ન કરતા હોય, તેવા પાત્રવિશેષ હોય, અને આવા પાત્રવિશેષમાં અશુદ્ધ દાન આપવામાં આવે તો આપનારને લાભ થાય છે; અથવા તો દુર્ભિક્ષકાળ હોય અથવા સાધુ અટવી ઉલ્લંઘન કરીને આવ્યા હોય અથવા તો સાધુ ગ્લાન હોય અથવા તેવું અન્ય કોઈ કારણ હોય અને શુદ્ધ ભિક્ષા સુલભ ન હોય તેવા કારણે અશુદ્ધ દાન આપે તો દાન આપનારનું વિવેકથી શુદ્ધ અંતઃકરણ હોવાના કારણે આપનારને નિર્જરા થાય છે; અને દાન ગ્રહણ કરનાર ગીતાર્થી હોય, કૃતયોગી હોય અને યતનાપૂર્વક કારણે અશુદ્ધ દાન ગ્રહણ કરતા હોય તો તે ગ્રહણ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી લેનારને નિર્જરાનું કારણ બને છે. તેથી તે પ્રથમ ભાંગો જેમ અતિશયથી શુદ્ધ છે, તેમ જે અશુદ્ધ દાનમાં દાતા પણ વિવેકપૂર્વક આપતો હોય અને લેનાર પણ ગીતાર્થીદિ ભાવવાળા હોવાથી વિવેકપૂર્વક ગ્રહણ કરતા હોય તો બાહ્યથી અશુદ્ધ દાન હોવા છતાં પૂર્ણ શુદ્ધ જ છે; કેમ કે પ્રથમ ભાંગાની જેમ આ ભાંગામાં પણ લેનાર અને આપનારને એકાંતે શ્લોક-૨૨માં બતાવ્યું તેવું સાનુબંધ પુણ્ય અને નિર્જરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને પાત્રવિશેષ કે કારણવિશેષ ન હોય, આમ છતાં કોઈ શ્રાવક અશુદ્ધ દાન આપે તો વિવેકથી શુદ્ધ અંતઃકરણ નહીં હોવાથી નિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી; અને લેનાર પણ ગીતાર્થીદિ ચાર ભાવોમાંથી કોઈપણ ભાવની ખામીવાળા હોય તો તે દાનથી તેમને પણ કર્મબંધ થાય છે. જેમ કોઈ સાધુ ગીતાર્થી હોય, કૃતયોગી હોય અને યતનાપૂર્વક અશુદ્ધ દાન ગ્રહણ કરતા હોય, છતાં કારણે ગ્રહણ ન કરતા હોય, પરંતુ નિષ્કારણ ગ્રહણ કરતા હોય, તો તેને આશ્રયીને આ બીજો ભાંગો અશુદ્ધ છે; કેમ કે લેનાર નિષ્કારણ અશુદ્ધ દાન ગ્રહણ કરતા હોવાથી તે અંશમાં કર્મબંધ થાય છે. ॥૨૩॥

અવતરણિકા :-

નન્વેવં સંયતાયાશુદ્ધદાને ફલે દ્વયોર્ભવતુ ભજના, દાતુર્બહુતરનિર્જરાડલ્પતરપાપ-
કર્મબન્ધભાગિત્વં તુ ભગવત્યુક્તં કથં, અપવાદાદાવપિ ભાવશુદ્ધ્યા ફલાવિશેષાદિત્યત
આહ -

અવતરણિકાર્થ :-

‘નનુ’ થી શંકા કરે છે કે - એ રીતે=શ્લોક-૨૩માં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, સંયતને અશુદ્ધ દાન અપાયે છે, બંનેના=દાન આપનાર અને દાન લેનાર એ બંનેના ફળમાં ભજના હો, પરંતુ દાતાને બહુતર નિર્જરા અને અલ્પતર પાપકર્મબંધભાગીપણું ભગવતીમાં કહેલું કેવી રીતે સંગત થશે ? અર્થાત્ સંગત નહીં થાય; કેમ કે અપવાદાદિમાં પણ=કારણવિશેષે અશુદ્ધ દાન ગ્રહણ કરવારૂપ અપવાદાદિ પ્રવૃત્તિમાં પણ, ભાવશુદ્ધિથી ફળમાં અવિશેષ છે=પ્રથમ ભાંગાના અને દ્વિતીય ભાંગાના ફળમાં સમાનપણું છે. એમ ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે તેથી ભગવાનનું વચન સંગત થશે નહીં. એથી કહે છે -

✽ ‘અપવાદાદાવપિ’ અહીં ‘આદિ’ થી ઉત્સર્ગનું ગ્રહણ કરવું અને ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે અપવાદમાં અને ઉત્સર્ગમાં બંનેમાં પણ ભાવવિશુદ્ધિ હોવાને કારણે ફળ સમાન છે.

ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૨૩માં બતાવ્યું કે પાત્રવિશેષમાં કે તેવા પ્રકારના કારણવિશેષમાં સંયતને અપાયેલા અશુદ્ધ દાનથી દાન આપનાર અને દાન લેનાર બંનેને લાભ થાય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કારણવિશેષ હોતે છેતે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપે તો દાન લેનાર અને દાન આપનાર બંનેને એકાંતે નિર્જરા થાય છે. તેથી જેમ પ્રથમ ભાંગામાં એકાંતે નિર્જરાની પ્રાપ્તિ છે, તેમ બીજા ભાંગામાં પણ એકાંતે નિર્જરાની પ્રાપ્તિ છે. એ રીતે સંયતને અપાતા અશુદ્ધ દાનમાં લેનાર અને ગ્રહણ કરનારને શ્લોક-૨૩માં બતાવી એ રીતે ભજના ભલે હોય, તો પણ આવું સ્વીકાર કરવાથી ભગવતીનું કથન સંગત નહીં થાય; કેમ કે ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે “સંયતને અશુદ્ધ દાન આપે તો તે અશુદ્ધ દાન આપનારને બહુતર નિર્જરા અને અલ્પતર પાપકર્મબંધ થશે.”

આશય એ છે કે “સંયતને અશુદ્ધ દાન આપ્યું તેમાં સંયત પ્રત્યેની ભક્તિનો અશય છે, માટે ઘણી નિર્જરા થશે; પરંતુ દાન અશુદ્ધ છે, તેથી અલ્પતર પાપકર્મબંધ થશે, તે પ્રકારનો ભગવતીસૂત્રનો આશય છે.” આવો અર્થ કરીને

પૂર્વપક્ષી કહે છે કે તમારા કથન સાથે આ ભગવતીસૂત્રના પાઠનો વિરોધ આવશે; કેમ કે ભગવતીસૂત્રમાં અશુદ્ધ દાન આપનારને અલ્પતર પાપકર્મબંધ કહેલ છે અને તમે શ્લોક-૨૩માં સ્થાપન કર્યું કે એ રીતે અપવાદાદિમાં પણ સંયતને અશુદ્ધ દાન આપવામાં આવે ત્યારે દાતાનું વિવેકશુદ્ધ અંતઃકરણ હોવાથી પ્રથમ ભાંગાની જેમ દાનના પૂર્ણ ફળને દાતા પ્રાપ્ત કરે છે, એવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય; અને ભગવતીસૂત્રમાં તો અશુદ્ધ દાન આપનારને અલ્પતર પાપકર્મબંધ સ્વીકાર્યો છે. તેથી કઈ રીતે તમારી વાત સંગત થાય ? તેવી પૂર્વપક્ષીની શંકાને સામે રાખીને ગ્રંથકાર કહે છે -

શ્લોક :-

અથવા યો ગૃહી મુગ્ધો લુબ્ધકજ્ઞાતભાવિતઃ ।

તસ્ય તત્સ્વલ્પબન્ધાય બહુનિર્જરણાય ચ ॥૨૪॥

અન્યથાથ :-

અથવા=અથવા લુબ્ધકજ્ઞાતભાવિતઃ=શિકારીના દૃષ્ટાંતથી વાસિત એવો યઃ=જે મુગ્ધઃ=મુગ્ધ ગૃહી=ગૃહસ્થ છે તસ્ય=તેનું=તે મુગ્ધનું તત્=તે=અસંયતને અપાયેલું અશુદ્ધ દાન સ્વલ્પબન્ધાય=સ્વલ્પ બંધને માટે બહુનિર્જરણાય ચ=અને બહુ નિર્જરા માટે છે. ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અથવા શિકારીના દૃષ્ટાંતથી વાસિત એવો જે મુગ્ધ ગૃહસ્થ છે, તેનું અસંયતને અપાયેલું અશુદ્ધ દાન સ્વલ્પ બંધને માટે અને બહુ નિર્જરા માટે છે. ॥૨૪॥

ટીકા :-

અથવેતિ-અથવા પક્ષાન્તરે । યો ગૃહી મુગ્ધોઽસત્(ઽગૃહીતદાન)શાસ્ત્રાર્થો લુબ્ધક-જ્ઞાતેન મૃગેષુ લુબ્ધકાનામિવ સાધુષુ શ્રાદ્ધાનાં યથાકથંચિદન્નાદ્યુપદૌકનેનાનુધાવનમેવ યુક્તમિતિ પાર્શ્વસ્થપ્રદર્શિતેન ભાવિતઃ=વાસિતઃ, તસ્ય તદ્=સંયતાયાશુદ્ધદાનં, તુ મુગ્ધત્વાદેવ સ્વલ્પપાપબન્ધાય બહુકર્મનિર્જરણાય ચ ભવતિ ॥૨૪॥

ટીકાર્થ :-

અથવા પક્ષાન્તરે ચ ભવતિ ।।૨૪।। ‘અથવા’ પક્ષાંતરમાં છે=ચતુર્ભંગીના બીજા ભાંગામાં અશુદ્ધ દાનથી થતા નિર્જરારૂપ ફળના વિષયમાં પક્ષાંતરને બતાવવા માટે ‘અથવા’ છે. મૃગલાઓને વિષે શિકારીઓની જેમ સાધુઓને યથાકથંચિદ્ અન્નાદિ આપવા વડે શ્રાવકોએ અનુધાવન જ=પાછળ દોડવું જ, યુક્ત છે, એ પ્રમાણે પાસત્યા વડે બતાવેલ શિકારીના દૃષ્ટાંતથી ભાવિત=વાસિત, મુગ્ધ=અગૃહીત દાનશાસ્ત્રના અર્થવાળો ગૃહસ્થ, તસ્ય=તેનું, તદ્=તે=સંયતને અપાતું અશુદ્ધ દાન, વળી મુગ્ધપણને કારણે જ સ્વલ્પ પાપબંધ અને ઘણી નિર્જરા માટે છે. ।।૨૪।।

ભાવાર્થ :-

અવતરણિકામાં શંકા કરેલ કે પ્રથમ ભાંગાની જેમ જ કારણિક અશુદ્ધ દાનમાં નિર્જરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો ભગવતીસૂત્રનું કથન સંગત થશે નહીં. તેના જવાબરૂપે ‘અથવા’ થી પક્ષાંતર કહે છે કે અશુદ્ધ દાનમાં અન્ય પણ પક્ષ છે અર્થાત્ વિવેકસંપન્ન દાતા પાત્રવિશેષમાં કે કારણવિશેષમાં અશુદ્ધ દાન આપે તો પ્રથમ ભાંગાની જેમ પૂર્ણ ફળની પ્રાપ્તિ છે, તેના કરતાં મુગ્ધ દાતાની અપેક્ષાએ ફળમાં પક્ષાંતર છે, અને તે પક્ષાંતર જ=અન્ય પક્ષ જ, ભગવતીમાં બતાવેલ છે. તેથી અવતરણિકામાં જે શંકા કરેલ કે સંયતને અશુદ્ધ દાનમાં કારણે પૂર્ણ ફળ અને નિષ્કારણ દાનમાં અનિષ્ટ ફળ સ્વીકારવાથી ભગવતીના કથનનો વિરોધ છે. તે વિરોધનો પરિહાર આ પક્ષાંતરથી થાય છે.

ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે —

જે ગૃહસ્થ દાન આપવાના વિષયને કહેનારા શાસ્ત્રવચનને પરમાર્થથી ગ્રહણ કરી શક્યો નથી, તેવો ગૃહસ્થ મુગ્ધ છે; અને તેવા ગૃહસ્થને કોઈ પાસત્યાનો પરિચય હોય અને તેણે કહ્યું હોય કે “જેમ મૃગલાઓની પાછળ શિકારીઓ દોડે છે, તેમ શ્રાવકોએ સાધુઓની પાછળ દોડવું જોઈએ અને કોઈ પણ રીતે અન્નાદિ વહોરાવીને ભક્તિ કરવી જોઈએ, તે ગૃહસ્થને યુક્ત છે; પરંતુ ‘સાધુને માટે આ ભિક્ષા શુદ્ધ છે કે સાધુને માટે આ ભિક્ષા અશુદ્ધ છે’ તેની વિચારણા શ્રાવકોને કરવાની નથી.” આ પ્રમાણે શિકારીના દૃષ્ટાંતથી

ભાવિત થયેલા અને દાનને કહેનારા શાસ્ત્રનો શું પરમાર્થ છે, તે જણે ગ્રહણ કર્યો નથી, તેવો ગૃહસ્થ, સંયમી સાધુની ભક્તિના આશયથી અશુદ્ધ દાન આપે તો તેને અલ્પ પાપબંધ અને ઘણી નિર્જરા થાય છે; કેમ કે મુગ્ધ હોવાને કારણે શાસ્ત્રથી વિપરીત કરવાની વૃત્તિવાળો નથી, પરંતુ મહાત્માઓની ભક્તિ કરીને કલ્યાણના આશયવાળો છે. તેથી મહાત્માઓની ભક્તિ કરીને કલ્યાણ કરવાના આશયને કારણે ઘણી નિર્જરા થાય છે અને શાસ્ત્રનો સમ્યગ્ બોધ નહીં હોવાને કારણે અજ્ઞાનકૃત અલ્પ બંધ થાય છે. માટે સંયતને અપાતા અશુદ્ધ દાનમાં બે વિકલ્પ પ્રાપ્ત થાય છે :

(૧) વિવેકી શ્રાવક કારણે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપે તો પ્રથમ ભાંગાની જેમ દાનનું પૂર્ણ ફળ મળે છે.

(૨) મુગ્ધ ગૃહસ્થ સંયતને અશુદ્ધ દાન આપીને ઘણી નિર્જરા અને અલ્પ કર્મબંધ કરે છે. આ બીજાં વિકલ્પની અપેક્ષાએ ભગવતીનું કથન છે. ॥૨૪॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે પાત્રને અશુદ્ધ દાન આપવામાં વિવેકી શ્રાવકને પૂર્ણ દાનનું ફળ મળે છે અને મુગ્ધ શ્રાવકને અલ્પ કર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા થાય છે, તેનું કારણ વિવેકી શ્રાવક અને મુગ્ધદાયકના આશયનો ભેદ છે. તેથી આશયના ભેદથી ફળનો ભેદ છે. તેની પુષ્ટિ કરવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

इत्थमाशयवैचित्र्यादत्राल्पायुष्कहेतुता ।

युक्ता चाशुभदीर्घायुर्हेतुता सूत्रदर्शिता ॥૨૫॥

અવ્યયાર્થ :-

इत्थम्=આ પ્રકારે=વિવેકી દાયક અને મુગ્ધ દાયકના આશયના ભેદથી ફળનો ભેદ છે એ પ્રકારે, આશયવૈચિત્ર્યાત્=આશયના વૈચિત્ર્યથી=ભાવના વૈચિત્ર્યથી, અત્ર=અહીં=સંયતને અશુદ્ધ દાનમાં, અલ્પાયુષ્કહેતુતા=અલ્પ આયુષ્યની કારણતા, અશુભદીર્ઘાયુર્હેતુતા ચ=અને અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યની કારણતા સૂત્રદર્શિતા=સૂત્રમાં બતાવાયેલી=સ્થાનાંગસૂત્રમાં બતાવાયેલી યુક્તા=યુક્ત છે. ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રકારે=વિવેકી દાયક અને મુઘ્ધ દાયકના આશયના ભેદથી ફળનો ભેદ છે એ પ્રકારે, આશયના વૈચિત્ર્યથી સંયતને અશુદ્ધ દાનમાં, અલ્પ આયુષ્યની કારણતા અને અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યની કારણતા સ્થાનાંગસૂત્રમાં બતાવાયેલી યુક્ત છે. ॥૨૫॥

ટીકા :-

इत्थमिति-इत्थम्=अमुना प्रकारेण । आशयवैचित्र्याद्=भावभेदात् । अत्र=संयताशुद्धदाने, अल्पायुष्कहेतुताशुभदीर्घायुर्हेतुता च, सूत्रदर्शिता=स्थानाङ्गाद्युक्ता, युक्ता, मुग्धाभिनिविष्टयोरेतदुपपत्तेः । शुद्धदायकापेक्षयाऽशुद्धदायके मुग्धेऽल्पशुभा-युर्बन्धसम्भवात्, क्षुल्लकभवग्रहणरूपाया अल्पतायाश्च सूत्रान्तरविरोधेनासम्भवादिति व्यक्तमदः स्थानाङ्गवृत्त्यादौ ॥२५॥

ટીકાર્થ :-

इत्थम्=अमुना स्थानाङ्गवृत्त्यादौ ॥२५॥ इत्थम्=आ प्रकारे=विवेकी दायक અને મુઘ્ધ દાયકના આશયના ભેદથી ફળનો ભેદ છે એ પ્રકારે, આશયના વૈચિત્ર્યથી=ભાવના ભેદથી, અહીં=સંયતને અશુદ્ધ દાનમાં, સૂત્રમાં બતાવાયેલી=સ્થાનાંગસૂત્રમાં કહેવાયેલી, (શુભ) અલ્પ આયુષ્યની કારણતા અને અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યની કારણતા યુક્ત છે; કેમ કે મુઘ્ધ અને અભિનિવિષ્ટમાં આની=અલ્પ આયુષ્યની કારણતાની અને અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યની કારણતાની, ઉપપત્તિ છે=સંગતિ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર મુઘ્ધને સ્થાનાંગ સૂત્રમાં અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા કહી, તે કઈ અપેક્ષાએ છે ? તેથી કહે છે -

સંયતને શુદ્ધ દાન દેનારની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ દાયક એવા મુઘ્ધને અલ્પ શુભ આયુષ્યના બંધનો સંભવ હોવાથી મુઘ્ધને આશ્રયીને અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા સ્થાનાંગસૂત્રમાં કહી છે, એમ અન્યથ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે, અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા ક્ષુલ્લકભવને આશ્રયીને કહીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે -

ક્ષુલ્લકભવગ્રહણરૂપ અલ્પતાનો સૂત્રાન્તરની સાથે વિરોધ હોવાને કારણે અસંભવ હોવાથી ક્ષુલ્લકભવને આશ્રયીને અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા નથી, એમ અલ્વય છે. એ પ્રમાણે આ=શુદ્ધ દાયકની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ દાયક એવા મુગ્ધમાં અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા છે એ, અને સૂત્રાન્તરનો વિરોધ હોવાને કારણે ક્ષુલ્લકભવગ્રહણરૂપ અલ્પતા ગ્રહણ કરવાની નથી એ, સ્થાનાંગવૃત્તિ આદિમાં વ્યક્ત છે=કહેવાયેલ છે. ॥૨૫॥

ભાવાર્થ :-

સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર વિવેકી શ્રાવક અને સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર મુગ્ધ શ્રાવકના આશયના ભેદથી પૂર્વમાં ફળનો ભેદ બતાવ્યો, એ રીતે આશયના ભેદથી સંયતના અશુદ્ધ દાનને કહેનાર સ્થાનાંગસૂત્રનું કથન સંગત થાય છે..સ્થાનાંગસૂત્રમાં કહેલ છે કે સંયતને જે અશુદ્ધ દાન આપે તે શુભ અલ્પ આયુષ્ય બાંધે અથવા અશુભ દીર્ઘાયુષ્ય બાંધે.

તેથી એ ફલિત થાય કે સ્થાનાંગસૂત્રનું કથન મુગ્ધ જીવને આશ્રયીને, શુભ ગતિને આશ્રયીને અલ્પ આયુષ્યનો હેતુ છે, અને અભિનિવિષ્ટને આશ્રયીને અશુભ દીર્ઘાયુષ્યનો હેતુ છે; કેમ કે મુગ્ધને સુસાધુની ભક્તિ કરીને તરવાનો આશય છે અને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કરવાનો અધ્યવસાય નથી, પરંતુ અજ્ઞાનને કારણે વિવેક વગરની તેની પ્રવૃત્તિ છે. આમ છતાં વિવેકને પેદા કરવાની સામગ્રી મળે તો શાસ્ત્રાનુસારી કરવાની વૃત્તિવાળો છે, પરંતુ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં અભિનિવેશવાળો=કદાગ્રહવાળો, નથી, માટે સુસાધુને અશુદ્ધ દાન આપતો હોવા છતાં પણ શુભ ગતિનું અલ્પ આયુષ્ય બાંધે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શુભ ગતિનું અલ્પ આયુષ્ય કોની અપેક્ષાએ બાંધે છે ? તેથી ટીકાકારે ખુલાસો કર્યો કે, શુદ્ધ દાયક એવા વિવેકીની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ દાયક એવા મુગ્ધમાં શુભ અલ્પ આયુષ્યના બંધનો સંભવ છે.

તેથી એ ફલિત થાય કે સંયતને શુદ્ધ દાન આપનાર શુભ ગતિનું દીર્ઘ આયુષ્ય બાંધતો હોય તેની અપેક્ષાએ સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર મુગ્ધ શુભ ગતિના અલ્પ આયુષ્યનો બંધ કરે છે.

અભિનિવિષ્ટ સ્વમતિ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની વૃત્તિવાળો છે. તેથી સંયતને

દાન આપીને તરવાનો આશય હોવા છતાં શાસ્ત્ર પ્રત્યે નિરપેક્ષ પરિણામવાળો પણ છે અને સમજવાની સામગ્રી મળે તોપણ શાસ્ત્રાનુસારી કરવાની વૃત્તિ ન થાય તેવા આગ્રહવાળો છે, તેથી અશુભ ગતિનું દીર્ઘ આયુષ્ય બાંધે છે. જેમ લક્ષ્મણ સાધ્વીજી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાના પરિણામવાળા હતા, આમ છતાં માયાના પરિણામના સંશ્લેષવાળો પ્રાયશ્ચિત્તનો પરિણામ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બન્યો; તેમ અભિનિવિષ્ટ એવા અશુદ્ધ દાયકને સાધુની ભક્તિ કરવાનો પરિણામ હોવા છતાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવામાં અનિવર્તનીય પક્ષપાત હોવાના કારણે અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યબંધનું કારણ બને છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સ્થાનાંગમાં તો અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા કહી છે. તેથી શુદ્ધ દાયકની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ દાયક મુગ્ધને અલ્પ આયુષ્ય ન સ્વીકારીએ, પરંતુ ક્ષુલ્લક ભવરૂપ અલ્પઆયુષ્યકહેતુતા સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે -

ક્ષુલ્લકભવગ્રહણરૂપ અલ્પતાના સ્વીકારવામાં સૂત્રાંતરનો વિરોધ છે.

આશય એ છે કે ભગવતીસૂત્રમાં મુગ્ધદાયકને અલ્પ પાપબંધ અને ઘણી નિર્જરા કહી છે, તેથી જે પ્રવૃત્તિથી ઘણી નિર્જરા થતી હોય તે પ્રવૃત્તિથી ક્ષુલ્લકભવ-ગ્રહણરૂપ આયુષ્યબંધ સંભવે નહીં. તેથી ક્ષુલ્લકભવગ્રહણરૂપ અલ્પતા ભગવતીના કથન સાથે વિરોધી છે, એ પ્રમાણે સ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિ આદિમાં કહેલ છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર મુગ્ધ જીવ પણ તેના શુદ્ધ આશયને કારણે શુભ ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે અને શુભ ગતિના આયુષ્યમાં અલ્પ આયુષ્યબંધનું કારણ તેનું અશુદ્ધ દાન છે અને તે અશુદ્ધ દાન આપવા પ્રત્યે બદ્ધ અભિનિવેશવાળા જીવનું અશુદ્ધ દાન દુર્ગતિનું કારણ બને છે; કેમ કે ભગવાનના વચનથી નિરપેક્ષ દાન કરવાનો ક્ષિપ્ટ અધ્યવસાય તેને વર્તે છે. ॥૨૫॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં ગ્રંથકારે અધ્યવસાયના ભેદથી સંયતને અશુદ્ધ દાનના ત્રણ વિકલ્પો બતાવ્યા -

(૧) વિવેકવાળો શ્રાવક સંયતને અશુદ્ધ દાન આપે તો એકાંતે નિર્જરાનું કારણ બને.

(૨) મુગ્ધ જીવ સંચતને અશુદ્ધ દાન આપે તો ઘણી નિર્જરા અને અલ્પ કર્મબંધ કરે અને આયુષ્ય બાંધતો હોય તો શુભ ગતિનું અલ્પ આયુષ્ય બાંધે.

(૩) અભિનિવિષ્ટ અશુદ્ધ દાન આપે તો દુર્ગતિનું દીર્ઘ આયુષ્ય બાંધે.

અશુદ્ધ દાનમાં આ ત્રણે વિકલ્પો અધ્યવસાયના ભેદથી પડેલા છે.

હવે બાહ્ય અશુદ્ધ દાનના ભેદથી જ નિર્જરા અને કર્મબંધ સ્વીકારનાર કોઈ પૂર્વપક્ષી ભગવતીના કથનનું અન્ય રીતે સમાધાન કરે છે, તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે કહે છે અર્થાત્ અધ્યવસાયના ભેદથી કર્મબંધના ભેદને સ્વીકારવાને બદલે સંચતને અપાયેલા અશુદ્ધ દાનમાં રહેલી આંશિક અશુદ્ધતાના કારણે કર્મબંધ, અને આંશિક શુદ્ધતાને કારણે નિર્જરા, સ્વીકારીને ભગવતીસૂત્રના વચનની સંગતિ પૂર્વપક્ષી કરે છે, જે ઈષ્ટ નથી. તેથી તે પૂર્વપક્ષીનું વચન બતાવીને ગ્રંથકાર તેનું નિરાકરણ કરે છે -

શ્લોક :-

યસ્તૂત્તરગુણાશુદ્ધં પ્રજ્ઞપ્તિવિષયં વદેત્ ।

તેનાત્ર ભજનાસૂત્રં દૃષ્ટં સૂત્રકૃતે કથમ્ ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ :-

યસ્તુ=જે વળી પ્રજ્ઞપ્તિવિષયં=પ્રજ્ઞપ્તિના=ભગવતીસૂત્રના વિષયને ઉત્તરગુણાશુદ્ધં=ઉત્તરગુણાઅશુદ્ધ વદેત્=કહે છે, તેન=તેના વડે અત્ર=આ વિષયમાં=આધાકર્મિકના વિષયમાં સૂત્રકૃતે=સૂત્રકૃતાંગમાં બતાવેલ ભજનાસૂત્ર=ભજનાસૂત્ર કથં દૃષ્ટં=કેવી રીતે જોવાયું=કેવી રીતે સંગત કરાયું ? અર્થાત્ સંગત કરાયું નથી. ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે વળી ભગવતીસૂત્રના વિષયને ઉત્તરગુણાઅશુદ્ધ કહે છે, તેના વડે અહીં=આધાકર્મિકના વિષયમાં, સૂત્રકૃતાંગમાં બતાવેલ ભજનાસૂત્ર કેવી રીતે સંગત કરાયું ? અર્થાત્ સંગત કરાયું નથી.

ટીકા :-

યસ્ત્વિતિ-યસ્ત્વાધાકર્મિકસ્યૈકાન્તદુષ્ટત્વં મન્યમાનઃ પ્રકૃતેઽર્થે, પ્રજ્ઞપ્તિગોચરં= ભગવતીવિષયમ્, ઉત્તરગુણાશુદ્ધં વદેત્, શક્યપરિત્યાગબીજાદિસંસક્તાત્રાદિસ્થલેઽપ્ય- પ્રાસુકાનેષણીયપદપ્રવૃત્તિદર્શનાત્ ।

તેન ચૈવં યૂકાપરિભવભયાત્ પરિધાનં પરિત્યજતા અત્ર=વિષયે, સૂત્રકૃતે ભજનાસૂત્રં કથં દૃષ્ટમ્? એવં હિ તદનાચારશ્રુતે શ્રૂયતે -

^૧અહાગડાઈં ધુન્જંતિ અત્રમત્રે સકમ્મુણા ।

ઉવલિત્તે વિયાણિજ્જા અણુવલિત્તે ત્તિ વા પુણો” 119 11 (સૂત્રકૃતાઙ્ગ દ્વિ. શ્રુ. ૫-૮)

અત્ર હ્યાધાકર્મિકસ્ય ફલે ભજનૈવ વ્યક્તીકૃતા, અન્યોઽન્યપદગ્રહણેનાર્થાન્તરસ્ય કર્તુમશક્યત્વાત્, સ્વરૂપતોઽસાવદ્યે ભજનાવ્યુત્પાદનસ્યાનતિપ્રયોજનત્વાચ્ચેતિ સદ્ધક્ષેપઃ 11૨૬ 11

ટીકાર્થ :-

યસ્ત્વાધાકર્મિક સદ્ધક્ષેપઃ 11૨૬ 11 શક્ય છે પરિત્યાગ જેનો એવા બીજાદિસંસક્ત અજ્ઞાદિસ્થળમાં પણ અપ્રાસુક-અનેષણીય પદની પ્રવૃત્તિનું દર્શન હોવાથી પ્રકૃત અર્થમાં=સંયતને અશુદ્ધ દાનરૂપ પ્રકૃત અર્થમાં, આધાકર્મિકનું એકાન્ત દુષ્ટપણું માનતો એવો જે વળી, પ્રજ્ઞપ્તિના વિષયને= ભગવતીસૂત્રના વિષયને, ઉત્તરગુણાશુદ્ધ કહે છે, અને આ રીતે= આધાકર્મિકને એકાન્તે દુષ્ટ કહે છે એ રીતે, (યૂકા)જૂકૃત પરિભવના=હેરાન થવાના, ભયથી પરિધાનને=વસ્ત્રને, પરિત્યાગ કરતા એવા તેના વડે, અત્ર=વિષયે=આધાકર્મિકના વિષયમાં, સૂત્રકૃતાંગમાં કહેલ ભજનાસૂત્ર કેવી રીતે જોવાયું છે ?=કેવી રીતે સંગત કરાયું છે ? અર્થાત્ સંગત કરાયું નથી. હિ=જે કારણથી, એવં=આ રીતે= આગળમાં કહેવાયું છે એ રીતે, સૂત્રકૃતાંગના અનાચાર નામના શ્રુતમાં સંભળાય છે -

“જેઓ આધાકર્મિકાદિ વાપરે છે, તેઓ પરસ્પર સ્વકર્મો દ્વારા લેપાયેલા જાણવા

૧. આધાકર્મિકાદિ ધુન્જન્તિ અન્યોઽન્યં સ્વકર્મણા ।

ઉપલિપ્તાન્ વિજાનીયાત્ અનુપલિપ્તાનિતિ વા પુનઃ 11

અથવા વળી નહીં લેપાયેલા એ પ્રમાણે જાણવા.”

અહીં=સૂત્રકૃતાંગના આ ભજનાસૂત્રમાં, આધાકર્મિકના=આધાકર્મિક દોષવાળા આહારના, કૃષ્ણમાં ભજના જ વ્યક્ત કરાઈ; કેમ કે અન્યોન્ય પદના ગ્રહણ દ્વારા=સ્થાનાંગસૂત્રમાં ભજનાસૂત્રના ‘અન્નમન્ને’ એ પદ દ્વારા, અર્થાન્તરને=‘આધાકર્મિક જે ભોગવે છે તે લેપાય છે અને નથી ભોગવતો તે નથી લેપાતો’ એ રૂપ અર્થાન્તરને, કરવું અશક્ય છે.

પૂર્વમાં કહ્યું કે અન્યોન્ય પદગ્રહણ કરવા દ્વારા અર્થાન્તર કરી શકાશે નહીં, આમ છતાં પૂર્વપક્ષી કહે કે ‘અન્યોન્ય’ પદને બંને સ્થાને ન જોડતાં એક સ્થાનમાં જોડીને અર્થાન્તર થઈ શકશે અર્થાત્ જે આધાકર્મિક ભોગવે છે, તે પરસ્પર સ્વકર્મથી લેપાય છે, તે સ્થાનમાં અન્યોન્ય પદને જોડીને, અને જે નથી ભોગવતો તે નથી લેપાતો, એ સ્થાનમાં અન્યોન્ય પદને નહીં જોડીને, અર્થાન્તર થઈ શકશે. તેથી બીજો હેતુ કહે છે —

સ્વરૂપથી અસાવધમાં ભજના વ્યુત્પાદનનું=ભજના બતાવવાનું, અનતિપ્રયોજનપણું છે=ખાસ પ્રયોજન નથી, એ પ્રમાણે સંક્ષેપ છે. ॥૨૬॥

✦ ‘અન્નાદિસ્થલે’ અહીં ‘આદિ’ થી પાણીનું ગ્રહણ કરવું.

✦ ‘બીજાદિ’ અહીં ‘આદિ’ થી જીવવાળા અન્ય પદાર્થો ગ્રહણ કરવા.

ભાવાર્થ :-

બાહ્ય શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ભિક્ષાને જોઈને નિર્જરાને અને કર્મબંધને માનનાર પૂર્વપક્ષી કહે છે કે આધાકર્મિક એકાંતે દુષ્ટ છે, અને તેથી ભગવતીસૂત્રમાં અશુદ્ધ દાન આપનારને અલ્પ કર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા કહી છે, તે આધાકર્મિકને આશ્રયીને નથી, પરંતુ ઉત્તરગુણઅશુદ્ધ દાનને આશ્રયીને છે; અને તેમાં તે યુક્તિ આપે છે કે જેનો શક્ય પરિત્યાગ હોય તેવા બીજાદિસંસક્ત અન્નાદિસ્થળોમાં પણ અપ્રાસુક, અનેષણીય પદની પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રમાં દેખાય છે, તેથી તેને આશ્રયીને ભગવતીનું કથન જોડવું. તે આ રીતે —

જેમ આધાકર્મિક આદિ અપ્રાસુક અને અનેષણીય છે, તેમ જીવસંસક્ત અન્નાદિ પણ અપ્રાસુક અને અનેષણીય છે તોપણ આધાકર્મિક પૂર્ણ અશુદ્ધ હોવાથી એકાંત દુષ્ટ છે અને જીવસંસક્ત અન્નાદિ દુષ્ટ હોય છતાં એકાંતે દુષ્ટ

નથી; કેમ કે પૂર્ણ અશુદ્ધ નથી. માટે કોઈ ગૃહસ્થ બીજાદિસંસક્ત એવા અન્નાદિ આપે ત્યારે તે ભિક્ષા આધાકર્મિક નથી, તોપણ અપ્રાસુક અને અનેષણીય છે, અને તેને આશ્રયીને ભગવતી સૂત્રકારે અલ્પકર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા છે, એમ કહેલ છે. પરંતુ આધાકર્મિકને આશ્રયીને અલ્પ કર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા કહેલ નથી, એમ પૂર્વપક્ષી કહે છે.

અહીં શક્ય પરિત્યાગ એમ કહેવાથી એ કહેવું છે કે જ્યાં અશક્ય પરિત્યાગ હોય એવા જીવાદિસંસક્ત અન્નાદિસ્થળમાં અપ્રાસુક અને અનેષણીય પદની પ્રવૃત્તિ નથી. જેમ સાધુને કોઈ નિર્દોષ ભિક્ષા વહોરાવતું હોય તે વખતે પણ વાતાવરણમાં કોઈ સૂક્ષ્મ ત્રસ જીવ હોય કે વાતાવરણના ભેજને કારણે સચિત્ત પાણી હોય તો તે વહોરાવતી વખતે સાધુની ગ્રહણ કરેલ ભિક્ષામાં ત્રસ જીવો કે સચિત્ત પાણીની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આમ છતાં તેવા સ્થળે ‘આ અન્ન અપ્રાસુક છે અને આ અન્ન અનેષણીય છે’ તેવો પ્રયોગ થતો નથી; પરંતુ જે બીજા આદિનો પરિહાર થઈ શકે તેમ છે, તેનો પરિહાર કરવામાં ન આવે તો તે અન્નાદિને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં અપ્રાસુક અને અનેષણીય કહેવામાં આવે છે અને તેવા દાનને આશ્રયીને ભગવતીસૂત્રમાં સંયતને અશુદ્ધ દાન વહોરાવનારને અલ્પ કર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા કહેલ છે, પરંતુ આધાકર્મિક દાન આપનારને આશ્રયીને નહીં; કેમ કે આધાકર્મિક અન્ન એકાંતે દુષ્ટ છે. તેથી તે આપનારને પાપબંધ થાય, નિર્જરા નહીં; અને જે દાન આપનાર સુસાધુને થોડા દોષવાળું એવું ઉત્તરગુણઅશુદ્ધ અન્નાદિ આપે છે, તે અન્નાદિ દાનમાં કંઈક અશુદ્ધિ છે અને કંઈક શુદ્ધિ છે, તેથી તે દાન આપનારને અશુદ્ધ અંશને આશ્રયીને કર્મબંધ છે અને શુદ્ધ અંશને આશ્રયીને નિર્જરા છે, તે બતાવવા માટે ભગવતીનું વચન છે. આમ કહીને સુપાત્રદાનની ચતુર્ભંગીમાંથી પહેલો ભાંગો એકાંત શુદ્ધ છે અને બીજો ભાંગો ઉત્તરગુણની અશુદ્ધિને આશ્રયીને શુદ્ધાશુદ્ધ છે, એમ બતાવવા માટે બીજા ભાંગામાં ભગવતીસૂત્રના વચનને પૂર્વપક્ષી જોડે છે, જે યુક્ત નથી. તેથી પૂર્વપક્ષીના ઉપર્યુક્ત કથનનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે જેમ કોઈ જૂ(યૂકા)ના પરિભવના ભયથી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે, તેમ પૂર્વપક્ષીની આ ચેષ્ટા છે.

આશય એ છે કે કોઈ વ્યક્તિ વિચારે કે ‘વસ્ત્ર પહેરવાથી જૂ થશે અને મને

કરડયા કરશે અને મારે હેરાન થવું પડશે, માટે મારે વસ્ત્ર પહેરવાં નહીં, જેથી જૂનો ઉપદ્રવ થાય નહીં,' તેમ આધાકર્મિકને એકાંતે દુષ્ટ કહેનારની પ્રવૃત્તિ છે. તે આ રીતે —

કારણવિશેષમાં આધાકર્મિક આહાર પણ સાધુને સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને છે. આમ છતાં આધાકર્મિક ગ્રહણ કરવાથી ક્યારેક ચિત્ત લેપાઈ જાય તો કર્મબંધ થાય, તેવા ભયથી 'આધાકર્મિક ક્યારેય લેવાય નહીં' તે પ્રમાણે પૂર્વપક્ષી આધાકર્મિકને એકાંત દુષ્ટ કહે છે. વસ્તુતઃ અપવાદથી લીધેલ આધાકર્મિક આહાર સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી દુષ્ટ નથી, પરંતુ પ્રમાદવશ કોઈ સાધુ આધાકર્મિક ગ્રહણ કરે તો કર્મબંધ થવાનો ભય છે; અને તેના ભયથી આધાકર્મિક સાધુને સર્વથા ન લેવાય, તેમ કહેવું, તે જૂ પડવાના ભયથી વસ્ત્રત્યાગના જેવી ચેષ્ટા છે; અને આ રીતે આધાકર્મિકને એકાંત દુષ્ટ કહેનાર પૂર્વપક્ષી દ્વારા સૂત્રકૃતાંગનું ભજનાસૂત્ર કઈ રીતે સંગત કરાય ? અર્થાત્ સંગત કરાય નહીં. સૂત્રકૃતાંગનું ભજનાસૂત્ર આ પ્રમાણે છે —

“આધાકર્મિક આહારને જે વાપરે છે, તે પરસ્પર=આધાકર્મિક આહાર અને તેનો આત્મા પરસ્પર, સ્વકર્મ દ્વારા=સ્વક્રિયા દ્વારા, લેપાયેલો જાણવો અથવા વળી નહીં લેપાયેલો જાણવો.” આ ભજનાસૂત્રમાં આધાકર્મિક આહારના કર્મબંધરૂપ ફળમાં ભજના કહેવાયેલી છે. તેથી એ ફલિત થાય કે આધાકર્મિક આહાર વાપરનાર કર્મબંધ પણ કરે છે અને કર્મબંધ નથી પણ કરતા; કેમ કે જ્યારે લેપાય છે ત્યારે કર્મબંધ કરે છે અને જ્યારે નથી લેપાતા ત્યારે કર્મબંધ થતો નથી. તેથી આધાકર્મિક આહાર એકાંત દુષ્ટ છે તેમ માનનાર દ્વારા આ ભજનાસૂત્ર સંગત થાય નહીં.

હવે પૂર્વપક્ષી આ સૂત્રને સંગત કરવા માટે કહે કે “જે આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે તે લેપાય છે, અને જે વાપરતા નથી તે લેપાતા નથી.” આ પ્રમાણે સૂત્રનો અર્થ કરીએ તો આધાકર્મી આહારને એકાંતે દુષ્ટ માની શકાય અને ભગવતીસૂત્રનો વિષય ઉત્તરગુણઅશુદ્ધને આશ્રયીને છે, એમ કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

પૂર્વપક્ષીએ આપેલા સમાધાનનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે

ભજનાસૂત્રમાં 'અન્નમન્ને=અન્યોન્ય' પદ ગ્રહણ કર્યું છે, માટે આવો અર્થાતર કરવો શક્ય નથી.

આશય એ છે કે 'અન્યોન્ય' પદથી એ નક્કી થાય છે કે, "(૧) જે આધાકર્મિક આહારને વાપરે છે, તે આધાકર્મિક આહાર અને તેનો આત્મા પરસ્પર સ્વકર્મો દ્વારા=સ્વક્રિયા દ્વારા, લેપાય છે, એમ જાણવું; અને (૨) જે આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે, તે આધાકર્મિક આહાર અને તેનો આત્મા પરસ્પર સ્વકર્મો દ્વારા નથી લેપાતા, એમ જાણવું." આ પ્રમાણેનો અર્થ 'અન્યોન્ય' પદના ગ્રહણને કારણે થઈ શકે, પરંતુ અન્યથા થઈ શકે નહીં; કેમ કે પરસ્પરનો અર્થ એ છે કે, "આધાકર્મિક આહાર અને આધાકર્મિક આહારને વાપરનાર આત્મા પરસ્પર લેપાય છે અને પરસ્પર નથી લેપાતા."

હવે જો 'પરસ્પર'નો અર્થ 'આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે તે પરસ્પર લેપાય છે, અને જે નથી વાપરતા તે પરસ્પર નથી લેપાતા' એ અર્થ કરીએ તો તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે બીજા વિકલ્પમાં અર્થાત્ 'જે નથી વાપરતા તે પરસ્પર નથી લેપાતા એ રૂપ બીજા વિકલ્પમાં, આધાકર્મિક આહારનું ગ્રહણ જ નથી તો પરસ્પર નથી લેપાતા, એવું કેમ કહી શકાય ? તેથી બીજા વિકલ્પમાં પણ આધાકર્મિક આહાર વાપરનારને ગ્રહણ કરીને પરસ્પર નથી લેપાતા,' એમ કહેવું જોઈએ.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે, 'અન્નમન્ને=અન્યોન્ય=પરસ્પર' શબ્દનો માત્ર પ્રથમ વિકલ્પ સાથે=ઉપરમાં બતાવેલ નં. ૧ સાથે, અન્વય કરીને અર્થ કરીએ તો અમારા કથન પ્રમાણે અર્થ થઈ શકશે. તે આ રીતે –

'જે આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે, તે આત્મા પરસ્પર સ્વકર્મ વડે લેપાય છે; અને જે આધાકર્મિક આહાર નથી વાપરતા, તે નથી લેપાતા.' આ રીતે 'પરસ્પર' શબ્દનો અન્વય માત્ર પ્રથમ વિકલ્પ સાથે કરવાથી 'આધાકર્મિક એકાંતે દ્રુષ્ટ છે' તે સિદ્ધ થઈ શકે છે.

પૂર્વપક્ષીના આ સમાધાન સામે ગ્રંથકાર કહે છે કે સ્વરૂપથી અસાવધમાં ભજના બતાવવાનું અનતિપ્રયોજન છે.

આશય એ છે કે 'આધાકર્મિક આહાર જે વાપરે છે, તે પરસ્પર સ્વકર્મો

દ્વારા લેપાય છે' તેમ કહ્યા પછી 'નથી વાપરતા તે નથી લેપાતા' એ રૂપ બીજો વિકલ્પ સ્વરૂપથી અસાવધ છે, તેથી તેવા સ્થાનમાં ભજના કહેવાનું ખાસ કોઈ પ્રયોજન જ નથી. જેમ કોઈ કહે કે 'હિંસા કરવાથી પાપ બંધાય અને ન કરવાથી ન બંધાય.' આ સ્થાનમાં 'પાપ ન કરવાથી કર્મ ન બંધાય' એ કહેવાનું કાંઈ ખાસ પ્રયોજન નથી. ફક્ત 'પાપ કરવાથી કર્મ બંધાય' તે વાતને દૃઢ કરવા પૂરતો જ બીજો વિકલ્પ ઉપયોગી છે. પરંતુ પ્રસ્તુતમાં તો સાધુ માટે આધાકર્મિક આહાર અનાચરણીય છે, તેમ બતાવવું છે અને તેમાં ભજના બતાવવી છે. તેથી એમ જ બતાવવું ઉચિત કહેવાય કે 'આધાકર્મિક આહાર જે વાપરે છે, તે પરસ્પર સ્વકર્મ દ્વારા=આધાકર્મિક આહાર વાપરવાની ક્રિયારૂપ સ્વકૃત્ય દ્વારા, લેપાય છે અથવા નથી લેપાતા.'

તેનાથી એ ફલિત થાય કે સંયમની વૃદ્ધિના ઉપાયરૂપે આધાકર્મિક આહારનો ઉપયોગ કરતા હોય ત્યારે અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ હોવાથી લેશ પણ કર્મબંધ થતો નથી, જ્યારે પ્રમાદવશ આધાકર્મિક આહારનું ગ્રહણ કરી વાપરે તો લેપાય છે; આ પ્રકારની ભજના બતાવવાનું સૂચગડાંગ સૂત્રના ભજનાસૂત્રનું તાત્પર્ય છે. તેથી આધાકર્મિકને એકાંતે દુષ્ટ કહીને તે ભોગવનાર સાધુ કર્મ જ બાંધે છે, તેમ બતાવીને તેવી ભિક્ષા આપનાર ગૃહસ્થ પણ કર્મ જ બાંધે છે, માટે તેને આશ્રયીને અશુદ્ધ દાન આપનારને નિર્જરા થાય છે એમ કહી શકાય નહીં, એમ જે પૂર્વપક્ષી કહે છે અને તેની સંગતી માટે ભગવતીસૂત્રનાં વચનોનો અર્થ કરે છે કે, 'અશુદ્ધ દાન આપનારને અલ્પ કર્મબંધ છે અને ઘણી નિર્જરા છે, તે કથન ઉત્તરગુણને આશ્રયીને જ છે, આધાકર્મિક દાનને આશ્રયીને નહીં' તે ઉચિત નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે -

(A) જે સાધુ સૂત્રવિધિસમગ્ર હોય અર્થાત્ સૂત્રાનુસારી સંયમની પૂર્ણ આચરણા કરતા હોય, અને સંયમવૃદ્ધિના ઉપાયરૂપે યતનાપૂર્વક આધાકર્મિક આહાર લઈ આવે, એટલું જ નહીં, પણ વાપરતાં સુધી પણ સૂત્રાનુસાર ઉપયોગપૂર્વક આધાકર્મિક વાપરે તો લેશ પણ કર્મબંધ થતો નથી, પરંતુ તેવા સમયે તે આધાકર્મિક આહારનો ઉપભોગ જ સંયમવૃદ્ધિ દ્વારા નિર્જરાનું કારણ બને છે.

(B) જે સાધુ સૂત્રવિધિસમગ્ર નથી, છતાં (૧) અનુકૂળ પદાર્થો પ્રત્યે સંશ્લેષવાળા છે, માટે આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે અથવા

(૨) અનુકૂળ પદાર્થો પ્રત્યે સંશ્લેષ નહીં હોવા છતાં નિર્દોષ ગવેષણા માટે પ્રમાદવાળા છે, તેથી આધાકર્મિક આહાર વાપરે છે અથવા

(૩) નિર્દોષ ગવેષણા માટે અપ્રમાદવાળા હોવા છતાં આહાર વાપરતી વખતે અપેક્ષિત યતનામાં અપ્રમાદવાળા ન હોય અથવા

(૪) આધાકર્મિક આહાર વાપર્યા પછી તેના દ્વારા સંચિત બલ-વીર્યને સંયમયોગના વ્યાપારમાં પ્રવર્તાવતા ન હોય, તો તેનો આધાકર્મિક આહારનો ઉપભોગ કર્મબંધનું કારણ છે; કેમ કે આધાકર્મિક આહારની ગ્રહણક્રિયામાં ક્યાંક પ્રમાદનો પરિણામ છે કે જેના કારણે કર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ઉપર્યુક્ત (A) તથા (B) વિકલ્પ બતાવવા માટે ભજનાસૂત્ર છે, માટે આધાકર્મિક આહારને એકાંત દુષ્ટ કહેવું સંગત નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે કારણે વિવેકી શ્રાવક સાધુને આધાકર્મિક આહારનું દાન કરે તોપણ એકાંતે નિર્જરા થાય. તેથી સુપાત્રદાનની ચતુર્ભંગીમાંથી પ્રથમ ભાંગો એકાંત શુદ્ધ છે, અને બીજો ભાંગો સકારણ એકાંત શુદ્ધ છે અને નિષ્કારણ આપે તો અશુદ્ધ છે. તેથી બીજા ભાંગામાં ભજના છે અને મુગ્ધ દાયકની અપેક્ષાએ ભગવતીનું વચન છે. તેથી મુગ્ધ દાયક અશુદ્ધ દાન કરે ત્યારે અલ્પકર્મબંધ અને ઘણી નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, 'દાનસામગ્રીની અંશથી શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિને આશ્રયીને ભગવતીનું કથન છે' તે સંગત નથી. ॥૨૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨૧માં પાત્રદાનની ચતુર્ભંગી બતાવી. તેમાં કહેલ કે પ્રથમ ભાંગો સંશુદ્ધ છે. તે સંશુદ્ધ કઈ અપેક્ષાએ છે ? તે શ્લોક-૨૨માં સ્પષ્ટ કરેલ. બીજા ભાંગામાં ભજના છે અને તે ભજના શ્લોક-૨૩-૨૪-૨૫માં બતાવી. ત્યાં કોઈક પૂર્વપક્ષી ભિક્ષાની બાહ્યશુદ્ધિ-અશુદ્ધિને આશ્રયીને ભગવતીસૂત્રના કથનનું યોજન કરે છે. તેનું નિરાકરણ શ્લોક-૨૬માં કર્યું. તેથી બીજા ભાંગાનું કથન પૂર્ણ થયું. હવે છેલ્લા બે ભાંગા અનિષ્ટ

ફળવાળા છે, એમ જે શ્લોક-૨૧માં જણાવ્યું, તેનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરે છે -

શ્લોક :-

શુદ્ધં વા યદશુદ્ધં વાઽસંયતાય પ્રદીયતે ।

ગુરુત્વબુદ્ધ્યા તત્કર્મબન્ધકૃત્નાનુકમ્પયા ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ :-

અસંયતાય=અસંયતને યદ્=જે શુદ્ધં વા અશુદ્ધં=શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ આહારાદિનું દાન ગુરુત્વબુદ્ધ્યા=ગુરુત્વબુદ્ધિથી પ્રદીયતે=અપાય છે. તત્=તે કર્મબન્ધકૃત્=કર્મબંધને કરનાર છે. નાનુકમ્પયા=અનુકંપાથી અપાયેલું નહીં=અનુકંપાથી અપાયેલું કર્મબંધને કરનારું નથી. ॥૨૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અસંયતને જે શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ આહારાદિ ગુરુત્વબુદ્ધિથી અપાય છે, તે કર્મબંધને કરનારું છે, અનુકંપાથી નહીં=અનુકંપાથી અપાયેલું કર્મબંધને કરનારું નથી. ॥૨૭॥

ટીકા :-

શુદ્ધં ચેતિ-અસંયતાય યચ્છુદ્ધં વાઽશુદ્ધં વા ગુરુત્વબુદ્ધ્યા પ્રદીયતે । તદસાધુષુ સાધુસંજ્ઞયા કર્મબન્ધકૃત્ । ન પુનરનુકમ્પયા, અનુકમ્પાદાનસ્ય ક્વાપ્યનિષિદ્ધત્વાત્, “અનુકંપાદાણં પુણ જિણેહિ ન કયાઈ પડિસિદ્ધમ્” ઇતિ વચનાત્ ॥૨૭॥

ટીકાર્થ :-

અસંયતાય યચ્છુદ્ધં ઇતિ વચનાત્ ॥૨૭॥ અસંયતને જે શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ આહારાદિ ગુરુત્વબુદ્ધિથી પ્રદાન કરાય છે=અપાય છે, તે અસાધુઓમાં સાધુસંજ્ઞાને કારણે=અસંયમવાળા એવા અસાધુઓમાં ‘આ સાધુ છે’ એ પ્રકારની સંજ્ઞાને કારણે કર્મબંધને કરનારું છે, પરંતુ અનુકંપાથી નહીં; કેમ કે કોઈનામાં પણ અનુકંપાદાનનું અનિષિદ્ધપણું છે. તેમાં હેતુ કહે છે -

૧. અનુકમ્પાદાનં પુનર્જિનેનં કદાપિ પ્રતિષિદ્ધમ્ ।

“અનુકંપાદાન વળી જિનેશ્વરો વડે ક્યારેય પણ નિષેધ કરાયેલું નથી” - એ પ્રમાણેનું વચન છે. ॥૨૭॥

ભાવાર્થ :-

કોઈ દાતા અસંયતને, ‘આ સાધુવેષધારી છે, માટે સાધુ છે’ - એવી કલ્પના કરીને તેઓને શુદ્ધ=આધાકર્માદિ દોષરહિત, આહારાદિ દાન આપે કે અશુદ્ધ=આધાકર્માદિ દોષવાળા, આહારાદિનું દાન આપે તો તે કર્મબંધનું કારણ છે; કેમ કે અસંયતમાં સંયમની બુદ્ધિ વિપર્યાસરૂપ હોવાથી કર્મબંધનું કારણ છે. પરંતુ કોઈ સાધુવેષધારી પણ અસંયત સાધુ શ્રાવકને ત્યાં ભિક્ષા માટે આવ્યા હોય અને જો શ્રાવક તેવા અસંયમીને ભિક્ષા ન આપે તો તે અસંયમી સાધુને શાસન પ્રત્યે દ્વેષ થાય. એટલું જ નહીં, પણ ‘આ લોકોનો ધર્મ દાનનો પણ નિષેધ કરે છે, માટે આ ધર્મ સારો નથી.’ એ પ્રકારનો લોકોમાં શાસનનો ઉડાહ થાય તેમ હોય, તેવા સમયે તે અસંયતને દ્વેષ કરાવવામાં અને શાસનનો ઉડાહ કરવામાં શ્રાવક પોતે નિમિત્ત ન બને તે માટે તેવા અસંયતને શ્રાવક ભિક્ષા આપે તો તે અનુકંપાથી અપાયેલું દાન કહેવાય; કેમ કે ‘શાસનનો ઉડાહ કરીને ક્લિષ્ટ કર્મો લોકો ન બાંધે અને તે અસંયત સાધુ શાસન પ્રત્યે દ્વેષ કરીને ક્લિષ્ટ કર્મ ન બાંધે’, તેવા પ્રકારની અનુકંપાથી શ્રાવક અસંયતોને ભિક્ષા આપે છે; પરંતુ ‘આ સુસાધુ છે, મારા માટે પૂજનીય છે’ - એવી સુપાત્રની બુદ્ધિથી આપતા નથી, માટે તે રીતે અસંયતને અપાયેલી ભિક્ષા કર્મબંધનું કારણ નથી; અને આવું અનુકંપાદાન શાસ્ત્રસંમત છે, તે બતાવવા માટે કહે છે : ‘ભગવાને અનુકંપાદાનનો ક્યાંય પણ નિષેધ કર્યો નથી,’ એ પ્રકારનું શાસ્ત્રવચન છે.

આ રીતે અનુકંપાથી અસંયતને આધાકર્માદિ દોષ વગરનું શુદ્ધ દાન કે આધાકર્માદિ દોષવાળું અશુદ્ધ દાન કરે તો આપનારને કર્મબંધ નથી. ॥૨૭॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ શ્લોક-૨૭માં બતાવ્યું કે અસંયતને અનુકંપાથી દાન આપવામાં દોષ નથી. આમ છતાં અસંયતના દોષોનું પોષણ થતું હોય ત્યારે દાન આપવામાં લુકસાન થાય છે, તે બતાવવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

દોષપોષકતાં જ્ઞાત્વા તામુપેક્ષ્ય દદજ્જનઃ ।

પ્રજ્વાલ્ય ચન્દનં કુર્યાત્કષ્ટામઙ્ગારજીવિકામ્ ॥૨૮॥

અન્યથાથ :-

દોષપોષકતાં=દોષપોષકતાને જ્ઞાત્વા=જાણીને તામ્=તેની=દોષપોષકતાની ઉપેક્ષ્ય=ઉપેક્ષા કરીને દદત્=દેતો જનઃ=માણસ=અસંયતને દાન દેતો માણસ પ્રજ્વાલ્ય ચન્દનં=ચંદનને બાળીને કષ્ટામઙ્ગારજીવિકામ્=કષ્ટપ્રદ એવી અંગારજીવિકાને=કોલસા બનાવીને આજીવિકાને કુર્યાત્=કરે છે. ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

દોષપોષકતાને જાણીને તેની=દોષપોષકતાની, ઉપેક્ષા કરીને દેતો માણસ=અસંયતને દાન દેતો માણસ, ચંદનને બાળીને કષ્ટપ્રદ એવી કોલસા બનાવીને આજીવિકાને કરે છે. ॥૨૮॥

ટીકા :-

દોષેતિ-સ્પષ્ટઃ ॥૨૮॥

ટીકાર્થ :-

(શ્લોક સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા લખેલ નથી.)

ભાવાર્થ :-

કોઈ માણસ ચંદનનાં લાકડાંને બાળીને પોતાની આજીવિકા કરે તો તે કોલસા વેચવાથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય અને આજીવિકા પણ થાય, તોપણ તેનું તે કૃત્ય મૂર્ખતા ભરેલું છે. તેથી વિચારકને આ કૃત્ય ઉચિત જણાય નહીં. તેમ કોઈ શ્રાવક કોઈ અસંયમી સાધુને અનુકંપાબુદ્ધિથી દાન આપતો હોય અને તે દાનના કારણે તેના દોષો પોષાતા હોય, છતાં શ્રાવક તેની ઉપેક્ષા કરીને વિચારે કે “ભગવાને કુસાધુમાં ગુરુત્વબુદ્ધિ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે, પરંતુ અનુકંપાબુદ્ધિનો નિષેધ કર્યો નથી, માટે આ અસંયમી સાધુને હું અનુકંપાબુદ્ધિથી દાન આપું તો કોઈ દોષ નથી.” આમ વિચારીને શ્રાવક સાધુને દાન આપતો

હોય તો તે દાન આપવાની ક્રિયા અનુચિત છે; કેમ કે તે દાનમાં અનુકંપાબુદ્ધિ હોવા છતાં અસંયમી સાધુના દોષોનું પોષણ પણ છે. તેથી તે દાનથી અસંયમી સાધુનું અહિત થશે. માટે તે દાનની ક્રિયામાં પારમાર્થિક અનુકંપા નથી.

પરંતુ (૧) શાસનના ઉડાહના નિવારણ માટે જ્યારે અનુકંપાદાન કરવામાં આવે તો તે પારમાર્થિક અનુકંપા બને, અથવા

(૨) લોકોને બીજાધાનનું કારણ હોય તેવું દાન કરવામાં આવે તો તે પારમાર્થિક અનુકંપા બને, અથવા

(૩) યાચકને ભગવાનના શાસન પ્રત્યે થતા દ્વેષના નિવારણ માટે દાન કરવામાં આવે તો તે પારમાર્થિક અનુકંપા બને.

જે અનુકંપાદાનથી તેવું કોઈ ફળ ન પ્રાપ્ત થતું હોય અને સામેની વ્યક્તિના દોષ પોષાતા હોય તો તે અનુકંપા પારમાર્થિક અનુકંપા નથી. જેમ પ્રમાદી સાધુને દાન આપીને તેના દોષની પુષ્ટિ થતી હોય અને તે દોષોની પુષ્ટિના કારણે તે સાધુ વિશેષ પ્રકારનાં કર્મ બંધતો હોય, આમ છતાં તેની ઉપેક્ષા કરીને દાન આપવામાં આવે તો આપનારના હૈયામાં દાન આપવાનો પરિણામ હોવાથી સ્થૂલથી અનુકંપાનો ભાવ છે, તોપણ પરમાર્થથી અનુકંપાનો ભાવ નથી, પરંતુ તે સાધુના અહિતને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ છે.

જેમ - માછીમારને માછલાં પકડવા માટે દયાથી પ્રેરાઈને કોઈ વ્યક્તિ તેને જાળ અર્થે પૈસા જોઈતા હોય તો આપે અને વિચારે કે 'જો હું આ માછીમારને પૈસા નહીં આપું તો તે પોતાની આજીવિકા જાળ વિના કઈ રીતે કરશે ?' આવી અનુકંપાબુદ્ધિથી તે દાન કરે તો તેમાં સ્વનો કોઈ સ્વાર્થ નથી અને સ્વધનનો ત્યાગ છે, તેથી પુણ્ય તો બંધાય, પણ તે તુચ્છ પુણ્ય બંધાય છે; પરંતુ પેલો માછીમાર મહાઆરંભ કરશે અને જે અનર્થ થશે તેમાં જાળને દાનરૂપે આપનાર વ્યક્તિને અનુમોદનાનો પરિણામ હોવાથી તે દાન મહાપાપનું કારણ બને છે. તેથી આવા સ્થાનમાં કરાયેલી અનુકંપા અનુકંપા જ નથી, પરંતુ પારમાર્થિક રીતે તેમાં દોષની પોષકતા છે. તેમ જ સાધુઓ શિથિલ પરિણામવાળા છે, છતાં શ્રાવક તેની ઉપેક્ષા કરીને અનુકંપાબુદ્ધિથી તેઓને દાન આપ્યા કરે અને અસંયમી સાધુના દોષો પોષાયા કરે, તો તે દાન તે

અસાધુ માટે અહિતનું કારણ બને. તેથી આવા દાનથી શ્રાવકને બંધાયેલું તુચ્છ પુણ્ય ચંદન બાળીને અંગારાથી આજીવિકા કરવા જેવું છે, એટલું જ નહીં; દોષના પોષણમાં સહાયક થવાથી પોતાને પણ ભવિષ્યમાં સન્માર્ગના વિનાશની પ્રાપ્તિ થાય, તેવું પાપ પણ બંધાય છે. માટે જેમ ચંદનને બાળીને આજીવિકાવૃત્તિ કરવી તે અનુચિત કૃત્ય છે, તેમ અસંયમી સાધુની દોષપોષકતાની ઉપેક્ષા કરીને દાન આપવું તે અનુચિત કૃત્ય છે. ॥૨૮॥

શ્લોક :-

અતઃ પાત્રં પરીક્ષેત દાનશૌણ્ડઃ સ્વયં ધિયા ।

તત્ ત્રિધા સ્યાન્મુનિઃ શ્રાદ્ધઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તથાપરઃ ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ :-

અતઃ=આથી પૂર્વમાં કહ્યું કે સંયતને દાન આપવાથી નિર્જરા થાય છે અને અસંયતને ગુરુત્વબુદ્ધિથી દાન આપવાથી કર્મબંધ થાય છે આથી દાનશૌણ્ડઃ=દાન આપવામાં શૂરવીર ધિયા=બુદ્ધિથી સ્વયં=સ્વયં પાત્રં=પાત્રની પરીક્ષેત=પરીક્ષા કરે. તત્=તે=પાત્ર ત્રિધા=ત્રણ પ્રકારે સ્યાત્=છે. મુનિઃ=મુનિ શ્રાદ્ધઃ=શ્રાવક તથાપરઃ=અને અપર સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ=સમ્યગ્દૃષ્ટિ. ॥૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી=સંયતને દાન આપવાથી નિર્જરા અને અસંયતને ગુરુત્વબુદ્ધિથી દાન આપવાથી કર્મબંધ થાય છે. આથી દાન આપવામાં શૂરવીર, સ્વયં બુદ્ધિથી પાત્રની પરીક્ષા કરે. તે પાત્ર ત્રણ પ્રકારે છે - મુનિ, શ્રાદ્ધ=શ્રાવક, અને અપર સમ્યગ્દૃષ્ટિ. ॥૨૯॥

ટીકા :-

અત્ત ઇતિ-સ્પષ્ટઃ ॥૨૯॥

ટીકાર્થ :-

(શ્લોક સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા લખેલ નથી.)

ભાવાર્થ :-

પૂર્વ ગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે સુપાત્રને દાન આપવાથી નિર્જરા થાય અને અસંયમીને દાન આપવાથી કર્મબંધ થાય. આથી દાન આપીને આત્મકલ્યાણ કરવાની ઈચ્છાવાળા સાધકે બુદ્ધિથી સ્વયં પાત્રની પરીક્ષા કરવી જોઈએ કે જેથી 'આ પાત્ર છે' કે 'આ અપાત્ર છે' તેનો પોતાના ક્ષયોપશમને અનુરૂપ યથાર્થ નિર્ણય થાય અને પાત્રમાં ભક્તિ કરીને હિતની પ્રાપ્તિ થાય.

આ પાત્ર ત્રણ પ્રકારનાં છે :-

(૧) સાધુના આલયવિહારાદિ ઉચિત આચારોથી 'આ સાધુ છે' - એવો નિર્ણય થાય છે.

(૨) ભગવાનના વચન પ્રત્યેની સ્થિર શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉચિત આચારો પાળનારને જોઈને 'આ શ્રાવક છે' - તેવો નિર્ણય થાય છે.

(૩) જે શ્રાવકના આચારોને પાળતા નથી, આમ છતાં ભગવાનના વચન પ્રત્યેની સ્થિર શ્રદ્ધાવાળા છે, તેવાં લિંગો જોઈને 'આ સમ્યગ્દષ્ટિ છે' - એવો નિર્ણય થાય છે.

આ ત્રણ પાત્ર છે અને જે દાન આપનાર આ પાત્રોનો નિર્ણય કરીને દાન આપે છે, તેને ભક્તિનો લાભ મળે છે; અને જે દાન આપનાર તે પ્રકારનો પાત્રાપાત્રનો વિચાર કર્યા વગર દાન આપે છે, તેઓ તે દાન સુપાત્રને આપતા હોય કે અપાત્રને આપતા હોય, પરંતુ અવિચારકતાથી આકાંત એવી તેની દાનની પ્રવૃત્તિ હોવાને કારણે હિતનું કારણ બનતી નથી. ॥૨૯॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં કહ્યું કે દાનમાં શૂરવીરે પાત્રની પરીક્ષા કરવી જોઈએ અને તે પાત્ર ત્રણ પ્રકારનાં છે. હવે તે પાત્રની પરીક્ષા કરીને દાન આપવાથી તે દાન મોક્ષનું કારણ કઈ રીતે બને છે ? તે બતાવવા માટે કહે છે -

શ્લોક :-

एतेषां दानमेतत्स्थगुणानामनुमोदनात् ।
 औचित्यानतिवृत्त्या च सर्वसम्पत्करं मतम् ॥३०॥

અન્વયાર્થ :-

एतत्स्थगुणानाम्=આમનામાં રહેલા ગુણોનું=મુનિ આદિમાં રહેલા ગુણોનું
 अनुमोदनात्=અનુમોદન હોવાથી ઔચિત્યાનતિવૃત્ત્યા ચ=અને ઔચિત્યની
 अनतिवृत्तिथी=સ્વઆચારનું અનુલ્લંઘન હોવાથી एतेषां दानं=આમનું દાન=
 मुनि आदिने अपायेलું દાન सर्वसम्पत्करं=સર્વ સંપત્તિને કરનારું મતમ્=મનાયેલું
 છે. ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

मुनि आदिमां रहेला गुणोनुं अनुमोदन होवाथी અને औचित्य
 नुं अनुल्लंघन होवाथी, आमनुं दान=मुनि आदिने अपायेलुं दान,
 सर्वसंपत्तिने करनारुं मनायेलुं છે. ॥૩૦॥

ટીકા :-

एतेषामिति-एतेषां=मुनिश्राद्धसम्यग्दृशां दानम्, एतत्स्थानामेतद्वृत्तीनां गुणाना-
 ननुमोदनात्तद्दानस्य तद्भक्तिपूर्वकत्वात् । औचित्यानतिवृत्त्या=स्वाचारानुल्लङ्घनेन
 च, सर्वसम्पत्करं=ज्ञानपूर्वकत्वेन परम्परया महानन्दप्रदं, मतम् ॥३०॥

ટીકાર્થ :-

एतेषां=मुनि महानन्दप्रदं, मतम् ॥३०॥ आमने अपायेलुं=मुनि, श्रावक
 અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને અપાયેલું, દાન તેમનામાં રહેલા ગુણોના અનુમોદનને
 કારણે અને ઔચિત્યની અનતિવૃત્તિના કારણે=સ્વઆચારના અનુલ્લંઘનના
 કારણે, સર્વસંપત્કર કહેવાયું છે= જ્ઞાનપૂર્વકપણું હોવાના કારણે પરંપરાએ
 મહાઆનંદને દેનારું મનાયેલું છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે દાન આપવાની ક્રિયાથી તેમના ગુણોની અનુમોદના
 કેમ થાય છે ? તેથી કહે છે -

તે દાનનું=મુનિ આદિને અપાયેલા દાનનું, તદ્ભક્તિપૂર્વકપણું છે=તેમનામાં
 રહેલા ગુણો પ્રત્યેનું ભક્તિપૂર્વકપણું છે. ॥૩૦॥

ભાવાર્થ :-

સર્વસંપત્કર દાન ક્યારે બને ? :-

પાત્રની પરીક્ષા કરીને, પાત્રમાં રહેલા ગુણોને ઉપસ્થિત કરીને, તે ગુણને કારણે તેમના પ્રત્યે થયેલી ભક્તિપૂર્વક શ્રાવક જ્યારે મુનિને કે શ્રાવકને કે સમ્યગ્દૃષ્ટિને દાન આપતો હોય ત્યારે, પોતાની શ્રાવકઆચારની ઉચિત મર્યાદાનું અનુલ્લંઘન હોવાને કારણે તે દાનની ક્રિયા મોક્ષનું કારણ છે; કેમ કે મુનિ આદિ ત્રણે પાત્રોમાં જે મોક્ષને અનુકૂળ ગુણો વર્તે છે, તે ગુણોની ઉપસ્થિતિપૂર્વક તેમના પ્રત્યે થયેલી ભક્તિથી તે દાનની ક્રિયા કરે છે. વળી તે ગુણવાનને ગુણવાનરૂપે જાણીને ગુણ પ્રત્યે થયેલી ભક્તિથી શ્રાવક દાનની ક્રિયા કરે છે, તેથી તે દાનની ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વક હોવાના કારણે પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. ॥૩૦॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું કે સુપાત્રને અપાયેલું દાન સર્વસંપત્તિને કરનારું છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે, સુપાત્રને પણ દાન આપવામાં દ્રવ્યથી આરંભ-સમારંભ થાય છે, તે અપેક્ષાએ તો તે દાન કર્મબંધનું પણ કારણ થશે. તેનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે -

શ્લોક :-

શુભયોગેऽપિ યો દોષો દ્રવ્યતઃ કોઽપિ જાયતે ।

કૂપજ્ઞાતેન સ પુનર્નાનિષ્ટો યતનાવતઃ ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ :-

શુભયોગેઽપિ=શુભયોગમાં પણ=સાધર્મિકભક્તિ કરવાના શુભ વ્યાપારમાં પણ યઃ કોઽપિ=જે કોઈ પણ દ્રવ્યતઃ=દ્રવ્યથી દોષઃ=દોષ જાયતે=થાય છે, સઃ=તે પુનઃ=વળી યતનાવતઃ=યતનાવાળાને કૂપજ્ઞાતેન=કૂપદૃષ્ટાંતથી ન અનિષ્ટઃ=અનિષ્ટ તથી=કર્મબંધનું કારણ તથી. ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

શુભયોગમાં પણ જે કોઈપણ દ્રવ્યથી દોષ લાગે છે, તે યતનાવાળાને, કૂપદૃષ્ટાંતથી અનિષ્ટ નથી. ॥૩૧॥

* 'શુભયોગેऽપિ' અહીં 'અપિ' થી એ કહેવું છે કે અશુભ યોગમાં તો દોષ છે જ, પરંતુ શુભયોગમાં પણ=પ્રશસ્ત વ્યાપારમાં પણ, દ્રવ્યથી દોષ છે.

ટીકા :-

શુભયોગેऽપીતિ-પાત્રદાનવદ્બુદ્ધીનાં સાધર્મિકવાત્સલ્યાદૌ શુભયોગેऽપિ=પ્રશસ્ત-વ્યાપારેऽપિ, યઃ કોઽપિ દ્રવ્યતો દોષો જાયતે, સ કૂપજ્ઞાતેન=આગમપ્રસિદ્ધકૂપદૃષ્ટાન્તેન, યતનાવતો=યતનાપરાયણસ્ય, નાનિષ્ટઃ, સ્વરૂપતઃ સાવઘત્વેऽપ્યનુબન્ધતો નિરવઘત્વાત્ । તદિદમુક્તમ્ -

“જા જયમાણસ ભવે વિરાહણા સુત્તવિહિસમગ્ગસ ।

સા હોઙ્ગિજ્જરફલા અઙ્ગત્થવિસોહિજુત્તસ” ॥૧॥ (ઓ. નિ. ૭૫૯, પિં. નિ. ૬૭૭)

અત્ર હિ અપવાદપદપ્રત્યયાયા વિરાધનાયા વ્યાખ્યાનાત્ ફલભેદૌપયિકો જ્ઞાનપૂર્વકત્વેન ક્રિયાભેદ એવ લભ્યતે ।

ટીકાર્થ :-

પાત્રદાનવદ્બુદ્ધીનાં એવ લભ્યતે । પાત્રદાનવાળી બુદ્ધિ છે જેને તેવાઓના સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિવિષયક શુભયોગમાં પણ=પ્રશસ્ત વ્યાપારમાં પણ, જે કોઈપણ દ્રવ્યથી દોષ થાય છે=બાહ્ય હિંસા થાય છે, તે કૂપદૃષ્ટાંતથી= આગમપ્રસિદ્ધ કૂપદૃષ્ટાંતથી, યતનાવાળાને=યતનાપરાયણને, અનિષ્ટ નથી= કર્મબંધનું કારણ નથી; કેમ કે સ્વરૂપથી સાવઘપણું હોવા છતાં પણ અનુબંધથી નિરવઘપણું છે. તે=પૂર્વમાં કહ્યું તે, આ 'ઓઘનિર્યુક્તિ' અને 'પિંડનિર્યુક્તિ'માં કહેવાયું છે -

“સૂત્રવિધિસમગ્ર, અધ્યાત્મવિશુદ્ધિયુક્ત એવા યતમાનની જે વિરાધના થાય તે=વિરાધના, નિર્જરાકૃણવાળી થાય.” (ઓ. નિ. ૭૫૯, પિં. નિ. ૬૭૭)

અહીં=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં, અપવાદપ્રત્યય વિરાધનાનું વ્યાખ્યાન હોવાથી=કથન હોવાથી, કૃણભેદૌપયિક=કૃણભેદના ઉપાયભૂત, જ્ઞાનપૂર્વકપણું

હોવાના કારણે ક્રિયાભેદ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

✽ ‘સાવઘત્વેડપિ’ અહીં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે સ્વરૂપથી નિરવઘ હોય તો તે અનિષ્ટ નથી, પરંતુ સ્વરૂપથી સાવઘ હોવા છતાં પણ અનુબંધથી નિરવઘ હોવાથી અનિષ્ટ નથી.

ભાવાર્થ :-

જે શ્રાવકો પાત્રાપાત્રનો વિવેક કરીને ‘આ સુપાત્ર છે’ તેવી બુદ્ધિપૂર્વક સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય અને સાધર્મિકની ભક્તિમાં જે આરંભનો પરિહાર અશક્ય હોય તેટલો જ આરંભ કરતા હોય અને ભક્તિમાં ઉપયોગી ન હોય તેવા આરંભનો પરિહાર કરવા સમ્યક્ યતના કરતા હોય તો પ્રશસ્ત વ્યાપાર પણ વર્તતો હોય છે. તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ પ્રવૃત્તિમાં જે દ્રવ્યથી હિંસા થાય છે, તેનાથી તેઓને લેશ પણ કર્મબંધ થતો નથી.

આશય એ છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ કરનાર લોકસંજ્ઞાથી કરતા હોય અથવા પોતાના સામાજિક મોભા પ્રમાણે કરતા હોય તો તેમાં શુભયોગ નથી; પરંતુ ‘આ સાધર્મિકો ગુણોના આધાર છે અને તેવા ગુણવાન આત્માઓની ભક્તિ કરીને હું પણ તેવા ગુણોની પ્રાપ્તિ કરું,’ એવા શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ કરતા હોય, અને તે ક્રિયામાં પણ શક્ય એટલી હિંસાનો પરિહાર કરીને ભક્તિમાં ઉપયોગી હોય તેનાથી અધિક બિનજરૂરી હિંસા ન થાય તે રીતે યતનાપરાયણ હોય, તેવા શ્રાવકની સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ પ્રવૃત્તિમાં જે હિંસા થાય છે, તેનાથી તે શ્રાવકને લેશ પણ કર્મબંધ થતો નથી; કેમ કે તે ક્રિયા સ્વરૂપથી સાવઘ હોવા છતાં પણ સાધર્મિક પ્રત્યેના ગુણોના બહુમાનપૂર્વકની હોવાથી અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે યતનાપૂર્વકની હોવાથી ગુણવૃદ્ધિનું કારણ છે, માટે અનુબંધથી નિરવઘ છે. તેથી તેમાં થતી હિંસાથી કર્મબંધ નથી. તેમાં સાક્ષી આપતાં કહે છે -

“કોઈ જીવ સૂત્રવિધિથી પૂર્ણ હોય, ગુણવાનની ભક્તિ કરીને અધ્યાત્મભાવમાં જવા માટેની વિશુદ્ધિથી યુક્ત હોય અને સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં અનાવશ્યક હિંસાના પરિહારમાં યતનાવાળો હોય, તો તેના વડે જીવોની જે વિરાધના થાય છે, તે નિર્જરાફળવાળી છે.”

અહીં સાધર્મિકવાત્સલ્યને નિર્જરાફળવાળું ન કહેતાં સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનાને નિર્જરાફળવાળી કહી. તેનો આશય એ છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની પ્રવૃત્તિ તે સાધર્મિકની ભક્તિ અર્થે આરંભ-સમારંભની ક્રિયારૂપ છે અને આરંભ-સમારંભની ક્રિયા જીવોની વિરાધનારૂપ હોવા છતાં ગુણવૃદ્ધિનું કારણ છે. તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનારૂપ ક્રિયા નિર્જરાફળવાળી છે, એમ કહેલ છે; અને તે વિરાધના બાહ્ય આચારરૂપે વિરાધના છે, પરંતુ પરમાર્થથી તો ગુણાનિષ્પત્તિના ઉપાયભૂત એવી ક્રિયા છે. તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનારૂપ ક્રિયા નિર્જરાફળવાળી છે, એમ કહ્યું.

અહીં ઉદ્ધરણમાં 'સૂત્રવિધિસમગ્ર' રૂપ એક વિશેષણ આપવાના બદલે 'અધ્યાત્મવિશુદ્ધિયુક્ત', 'સૂત્રવિધિસમગ્ર' અને 'યતમાન' એવાં ત્રણ વિશેષણો આપ્યાં. જોકે 'સૂત્રવિધિસમગ્ર' એ વિશેષણ કહેવાથી અધ્યાત્મવિશુદ્ધિયુક્ત અને યતમાન એ બે વિશેષણોનો સૂત્રવિધિસમગ્રમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તોપણ શુભક્રિયામાં તે ભાવોની પણ પ્રધાનતા બતાવવા માટે 'સૂત્રવિધિસમગ્ર' થી તે બંને વિશેષણોને પૃથગ્ ગ્રહણ કરીને ત્રણ વિશેષણ કહેલ છે.

વળી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જે વિરાધના છે, તે અપવાદપદને બતાવનારી છે. તેથી સંસારની વિરાધના કરતાં આ વિરાધના જુદા પ્રકારની છે. તેથી સંસારની વિરાધનામાં કર્મબંધરૂપ ફળ મળે છે અને સંસારની આરંભ-સમારંભવાળી ક્રિયા સદૃશ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની આરંભ-સમારંભવાળી ક્રિયામાં નિર્જરારૂપ ફળ મળે છે; કેમ કે વિરાધનાની તે ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વકની છે.

આશય એ છે કે સંસારી જીવો પાંચે ઈન્દ્રિયોના ભોગ અર્થે આરંભ-સમારંભની ક્રિયા કરે છે અને તેનાથી કર્મબંધરૂપ ફળ મળે છે. બાહ્યથી સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં પણ તત્સદૃશ જ આરંભ-સમારંભની ક્રિયા હોવા છતાં તે ક્રિયા કરતાં જે વિરાધના થાય છે, તે અપવાદિક એવી સાધર્મિકવાત્સલ્યની પ્રવૃત્તિથી જન્ય વિરાધના છે. વળી સાધર્મિકવાત્સલ્યને કરનાર વ્યક્તિ શાસ્ત્રાનુસારે તે ક્રિયા કરે છે, તેથી જ્ઞાનપૂર્વકની તે ક્રિયા છે, આથી તે વિરાધનાની પણ ક્રિયા નિર્જરાફળવાળી છે. તેથી બાહ્ય રીતે તે બંને ક્રિયાઓ આરંભ-સમારંભરૂપે સમાન હોવા છતાં પરમાર્થથી જુદા પ્રકારની છે. માટે

વિરાધનાત્મક સાધર્મિકવાત્સલ્યની ક્રિયા નિર્જરાનું કારણ છે, અને સંસારની ક્રિયા સાધર્મિકવાત્સલ્ય સદૃશ વિરાધનાત્મક હોવા છતાં ભોગાર્થે કરાતી હોવાથી તે વિરાધના કર્મબંધનું કારણ છે.

ટીકા :-

યત્તુ વર્જનાભિપ્રાયજન્યાં નિર્જરાં પ્રતિ જીવઘાતપરિણામાજન્યત્વેન જીવવિરાધનાયાઃ પ્રતિબન્ધકાભાવત્વેનૈવાત્ર હેતુત્વમિતિ કશ્ચિદાહ સાહસિકઃ, તસ્યાપૂર્વમેવ વ્યાખ્યાનમ-પૂર્વમેવ યાગમતર્કકૌશલં, કેવલાયાસ્તસ્યાઃ પ્રતિબન્ધકત્વાભાવાત્ જીવઘાતપરિણામ-વિશિષ્ટત્વેન પ્રતિબન્ધકત્વે ચ વિશેષણાભાવપ્રયુક્તસ્ય વિશિષ્ટાભાવસ્ય શુદ્ધવિશેષ્ય-સ્વરૂપત્વે વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્તસ્ય તસ્ય શુદ્ધવિશેષણરૂપસ્યાપિ સમ્ભવાજ્જીવઘાત-પરિણામોઽપિ દેવાનાંપ્રિયસ્ય નિર્જરાહેતુઃ પ્રસજ્યેત ।

ટીકાર્થ :-

વર્જનાભિપ્રાયજન્યાં નિર્જરાહેતુઃ પ્રસજ્યેત । વર્જનાઅભિપ્રાયજન્ય નિર્જરા પ્રત્યે જીવઘાતપરિણામઅજન્યત્વરૂપે જીવવિરાધનાનું પ્રતિબંધકાભાવરૂપે જ અહીં=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં, હેતુપણું છે, એ પ્રમાણે વળી જે કોઈક સાહસિક કહે છે, તેનું અપૂર્વ જ વ્યાખ્યાન છે અને અપૂર્વ જ આગમ-તર્ક-કૌશલ્ય છે; કેમ કે કેવળ એવી તેનું=જીવઘાતપરિણામઅજન્યત્વરૂપ વિશેષણ વગરની કેવળ એવી જીવવિરાધનાનું, પ્રતિબંધકત્વાભાવ હોવાથી જીવઘાત-પરિણામવિશિષ્ટપણા વડે પ્રતિબંધકપણું પ્રાપ્ત થયે છે, વિશેષણા-ભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવનું શુદ્ધવિશેષ્યસ્વરૂપપણું હોતે છે તે વિશેષ્યા-ભાવપ્રયુક્ત એવા તેના શુદ્ધવિશેષણરૂપનો પણ સંભવ હોવાથી જીવઘાત-પરિણામ પણ દેવોને પ્રિય એવા તેને=મૂર્ખને નિર્જરાનો હેતુ પ્રાપ્ત થશે.

ભાવાર્થ :-

અહીં “કોઈ સાહસિક” શબ્દથી ધર્મસાગરજીનું ગ્રહણ છે. તેઓનું કહેવું છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં જે નિર્જરા થાય છે, તે વર્જનાઅભિપ્રાયથી થાય છે અને જીવવિરાધના સ્વયં તો નિર્જરામાં પ્રતિબંધક છે; આમ છતાં જે જીવવિરાધના જીવઘાતપરિણામઅજન્ય છે, તે જીવવિરાધના નિર્જરા પ્રતિ પ્રતિબંધક છે અને

સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં કરાતી જીવવિરાધના જીવઘાતપરિણામઅજન્ય છે, તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં વિરાધના હોવા છતાં વિશિષ્ટવિરાધના નથી અર્થાત્ જીવઘાતપરિણામઅજન્ય વિશેષણથી યુક્ત વિરાધના નથી; અને નિર્જરા પ્રત્યે વિશિષ્ટવિરાધના પ્રતિબંધક છે, તેથી વિશિષ્ટવિરાધનાનો અભાવ હોવાને કારણે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે વિરાધના નિર્જરા પ્રત્યે હેતુ છે. આ પ્રકારનું ધર્મસાગરજીનું તર્કકૌશલ્ય અપૂર્વ છે, એ કટાક્ષમાં પ્રયોગ કરાયેલ છે. વસ્તુતઃ તેમનું કથન અનુચિત છે અને તે અનુચિત કેમ છે ? તે બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે ન્યાયની યુક્તિથી વિચારીએ તો વિશિષ્ટાભાવ=વિશિષ્ટ વિરાધનાનો અભાવ ત્રણરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે -

- (૧) વિશેષણાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ,
- (૨) વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ અને
- (૩) વિશેષણ અને વિશેષ્ય ઉભયાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં વિરાધના હોવા છતાં જીવઘાતપરિણામરૂપ વિશેષણના અભાવને કારણે વિશિષ્ટવિરાધના નથી, માટે વિરાધનારૂપ પ્રતિબંધકનો અભાવ છે, તેથી તે નિર્જરા પ્રત્યે હેતુ છે. પરંતુ એમ કહેવામાં આવે તો - કોઈ શિકારી શિકાર કરતો હોય તે વખતે તેના હૈયામાં જીવઘાતનો પરિણામ છે, અને તેની શિકારની પ્રવૃત્તિથી હરણનો ઘાત ન થાય ત્યારે, જીવઘાતપરિણામરૂપ વિશેષણ હોવા છતાં જીવવિરાધનારૂપ વિશેષ્યાંશ નથી, તેથી વિશિષ્ટ જીવવિરાધનાનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય; અને આ વિશિષ્ટાભાવ શુદ્ધ વિશેષણરૂપ છે અર્થાત્ માત્ર જીવઘાતપરિણામરૂપ વિશેષણસ્વરૂપ છે. તેથી શિકારીની વિરાધનાની પ્રવૃત્તિમાં જીવઘાતનો પરિણામ પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે, તેમ માનવાનો પ્રસંગ ધર્મસાગરજીને આવે. તેથી આ પ્રકારનો કાર્યકારણાભાવ માનવો એ અનુચિત છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારના વિશિષ્ટાભાવ આ પ્રમાણે છે -

(૧) વિશેષણાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ :-

જીવઘાતનો પરિણામ એ વિશેષણ છે અને વિરાધના એ વિશેષ્ય છે. સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જીવઘાતપરિણામરૂપ વિશેષણના અભાવથી પ્રયુક્ત

જીવવિરાધનારૂપ વિશિષ્ટનો અભાવ છે અર્થાત્ તેમાં જીવઘાતનો પરિણામ નથી, તેથી વિશેષણાંશનો અભાવ છે અને જીવવિરાધનારૂપ વિશેષ્ય છે. તેથી વિશેષણાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં છે.

(૨) વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ :-

જેમ કોઈ શિકારી શિકાર કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો હોય ત્યારે જીવઘાત-પરિણામરૂપ વિશેષણ છે અને તે શિકારની પ્રવૃત્તિથી મૃગ મરે નહીં તો જીવવિરાધનારૂપ વિશેષ્યાંશ નથી. તેથી વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ આ સ્થાનમાં છે. તેથી આ સ્થાનમાં વિરાધનાનો અભાવ છે અને જીવઘાતનો પરિણામ છે. તેથી તે શિકારીની ક્રિયામાં પ્રતિબંધકાભાવરૂપે વિરાધના નિર્જરાનું કારણ માનવાની આપત્તિ ધર્મસાગરજીને આવે.

(૩) વિશેષણ અને વિશેષ્ય ઉભયાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ :-

કોઈક પ્રવૃત્તિમાં જીવઘાતનો પરિણામ પણ ન હોય અને વિરાધના પણ ન હોય ત્યારે ઉભયાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ છે. જેમ સાધુ યતનાપૂર્વક સ્વાધ્યાયાદિની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો ત્યાં જીવઘાતનો પરિણામ નથી અને જીવવિરાધના પણ નથી, તેથી તે સ્થાનમાં વિશેષણ અને વિશેષ્ય એ ઉભયના અભાવથી પ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ છે.

આ ત્રણ રૂપે પ્રાપ્ત થતા વિશિષ્ટાભાવમાં નં. ૧ અને નં. ૩માં વિશિષ્ટાભાવને કારણે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે વિરાધનાને હેતુ માનવામાં તો કોઈ દોષ આવતો નથી, પરંતુ નં. ૨માં વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ હોવાને કારણે જીવઘાતના પરિણામરૂપ વિશેષણ પણ નિર્જરાનું કારણ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સારાંશ :-

ધર્મસાગરજીને નિર્જરા પ્રત્યે વર્જના અભિપ્રાય માન્ય છે. વર્જના અભિપ્રાય=જે સાધક સૂત્રવિધિપૂર્ણ હોય, અધ્યાત્મવિશુદ્ધિયુક્ત હોય અને યતમાન હોય તેનામાં વર્તતો જે પરિણામ તે વર્જના અભિપ્રાય છે અર્થાત્ કર્મબંધને અનુકૂળ એવી હિંસાના વર્જનનો પરિણામ છે.

આવા વર્જનાના પરિણામથી નિર્જરા થાય છે, પરંતુ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં

થતી વિરાધના નિર્જરા પ્રતિ પ્રવર્તક કારણ નથી, પણ પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે; કેમ કે વિરાધનાને નિર્જરાનું પ્રવર્તક કારણ માની શકાય નહીં, આ પ્રકારનો તેમનો આશય છે. જ્યારે ગ્રંથકારને તો એ બતાવવું છે કે જેમ નિર્જરા પ્રત્યે વર્જનાનો અભિપ્રાય કારણ છે, તેમ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની બાહ્ય ક્રિયા વિરાધનારૂપ હોવા છતાં પણ કારણ છે. સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની પ્રવૃત્તિ તે માત્ર જીવના પરિણામરૂપ નથી, પરંતુ ઉચિત ક્રિયારૂપ પણ છે અને તે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની ઉચિત ક્રિયા આરંભ-સમારંભ આદિરૂપ છે અને આ આરંભ-સમારંભ વિરાધનારૂપ છે, તોપણ આ વિરાધના સંસારની અન્ય વિરાધના કરતાં જુદા પ્રકારની છે અર્થાત્ જ્ઞાનપૂર્વકની છે, તેથી આ વિરાધના નિર્જરાનું કારણ છે.

અહીં જીવઘાતપરિણામજન્ય વિરાધના એટલે ‘હું આ જીવને મારું’ તેવા પરિણામપૂર્વકની વિરાધના માત્રનો સંગ્રહ નથી; અને તેમ સ્વીકારીએ તો, જે ગૃહસ્થો સંસારની આરંભ-સમારંભની પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે, ‘હું આ જીવને મારું’ તેવો કોઈ વિચાર કરતા નથી, પરંતુ કેટલાક ગૃહસ્થો તો તે આરંભ-સમારંભમાં થતી હિંસા કેમ ઓછી થાય, તેવો યત્ન કરે છે, તેઓની સંસારની ક્રિયાનો વિરાધનામાં સંગ્રહ થાય નહીં. વસ્તુતઃ યતનાપૂર્વકની પણ ગૃહસ્થની સંસારની પ્રવૃત્તિમાં થતી હિંસા વિરાધના છે. તેથી સંસારના ભોગાર્થે કરાતી આરંભ-સમારંભની પ્રવૃત્તિ જીવઘાતપરિણામજન્ય છે અને ભગવાનના વચનાનુસાર સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના જીવઘાતપરિણામજન્ય છે; કેમ કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના શાસ્ત્રવચનરૂપ જ્ઞાનપૂર્વક છે અને સંસારની આરંભ-સમારંભની પ્રવૃત્તિ મોહપૂર્વકની છે. તેથી મોહપૂર્વકની વિરાધના જીવઘાતપરિણામવાળી છે અને જ્ઞાનપૂર્વકની વિરાધના જીવઘાત-પરિણામ વગરની છે.

ઉત્થાન :-

પૂર્વમાં ધર્મસાગરજીને ગ્રંથકારે દોષ આપ્યો કે જીવઘાતનો પરિણામ પણ પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ માનવાનો પ્રસંગ આવશે. તેથી સાધર્મિક-વાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કઈ રીતે કારણ છે ? તે

બીજી યુક્તિથી બતાવવા માટે ધર્મસાગરજી 'અથ' થી કહે છે -

ટીકા :-

અથ વર્જનાભિપ્રાયેણ જીવઘાતપરિણામજન્યત્વલક્ષણં સ્વરૂપમેવ વિરાધ-
નાયાસ્ત્યાજ્યતેऽતો નેયમસતી પ્રતિબન્ધિકેતિ ચેત્, કિમેતદ્વિરાધનાપદપ્રવૃત્તિનિમિત્તં
વિશેષણં વા? આદ્યે પ્રવૃત્તિનિમિત્તં નાસ્તિ, પદં ચોચ્યત્ત્વમ્ન્યત્તપ્રલાપઃ, અન્ત્યે
ચોક્તદોષતાદવસ્થ્યમિતિ શિષ્યધ્યન્ધનમાત્રમેતત્ ।

ટીકાર્થ :-

અથ વર્જનાભિપ્રાયેણ શિષ્યધ્યન્ધનમાત્રમેતત્ । વર્જનાઅભિપ્રાયથી જીવઘાત-
પરિણામજન્યત્વરૂપ વિરાધનાનું સ્વરૂપ જ ત્યાગ કરાય છે. આથી અવિધમાન
એવી આ=સ્વરૂપ વગરની એવી જીવવિરાધના, પ્રતિબંધક નથી, એ
પ્રમાણે જો ધર્મસાગરજી કહે તો ગ્રંથકાર કહે છે કે આ=જીવઘાતપરિણામ-
જન્યત્વરૂપ વિરાધનાનું સ્વરૂપ, વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે ? કે
વિશેષણ છે ?=વિરાધનાપદનું વિશેષણ છે ?

આધમાં=પ્રથમ વિકલ્પમાં અર્થાત્ જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ
વિરાધનાનું સ્વરૂપ વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે, એ પ્રકારના
પ્રથમ વિકલ્પમાં, પ્રવૃત્તિનિમિત્ત નથી=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જીવઘાત-
પરિણામજન્યત્વરૂપ વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત નથી અને પદ કહેવાય
છે=વિરાધના પદ છે, એમ કહેવાય છે, એ પ્રકારનો આ ઉન્મત્ત પ્રલાપ
છે=ધર્મસાગરજીનો આ પ્રલાપ ઉન્મત્તનો પ્રલાપ છે.

અને અંત્યમાં=જીવઘાતપરિણામજન્યત્વલક્ષણ વિરાધનાનું સ્વરૂપ
વિરાધનાનું વિશેષણ છે, એ પ્રકારના બીજા વિકલ્પમાં, ઉક્ત દોષ તાદવસ્થ્ય
છે=પૂર્વમાં વિશિષ્ટાભાવના ત્રણ વિકલ્પો પાડી જે દોષો બતાવ્યા, તે દોષો
પ્રાપ્ત થાય છે. એથી આ=બીજો વિકલ્પ, શિષ્યની બુદ્ધિનું અંધનમાત્ર છે,
અર્થાત્ પ્રતિબંધકાભાવવિધયા વિરાધનાને નિર્જરા પ્રત્યે કારણ માનવામાં
દોષ પૂર્વમાં બતાવેલ તે દૂર કરવા પૂર્વપક્ષી ફરી બીજા શબ્દોથી તે કથન
કહે છે. તેથી પોતાના શિષ્યોને સંતોષ આપવા ઊંઠા ભણાવવાની ક્રિયા છે.

ભાવાર્થ :-

વિધિપૂર્વક સાધર્મિકવાત્સલ્ય આદિ કરનાર શ્રાવક ભક્તિમાં ઉપયોગી ન હોય તેવી હિંસાનું વર્જન કરે છે. તેથી વર્જનાઅભિપ્રાયને કારણે સાધર્મિક-વાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનામાં રહેલ જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપસ્વરૂપનો ત્યાગ થાય છે. તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના સ્વરૂપ વગરની થવાથી નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક બનતી નથી. માટે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનાને પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ માનવામાં કોઈ દોષ નથી, તે પ્રકારે ધર્મસાગરજીનો આશય છે.

ગ્રંથકાર તેમને પૂછે છે કે વિરાધનામાં વર્તતું જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ સ્વરૂપ વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે ? કે વિરાધનાપદનું વિશેષણ છે ?

આશય એ છે કે ઘટમાં વર્તતું ઘટત્વસ્વરૂપ ઘટપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત છે અને ઘટમાં વર્તતું રક્તરૂપ અન્ય ઘટથી રક્તઘટને જુદું પાડનાર હોવાથી ઘટનું વિશેષણ છે; તેમ પ્રસ્તુતમાં ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ’ જે સ્વરૂપ છે, તે ‘આ વિરાધના છે’ - એ પ્રકારના વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું કારણ છે ? કે ઘટમાં રહેલું રક્તરૂપ જેમ ઘટનું વિશેષણ છે, તેમ જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ વિરાધનાનું સ્વરૂપ વિરાધનાપદનું વિશેષણ છે ?

આ રીતે પ્રશ્ન કરીને પ્રથમ વિકલ્પમાં દોષ બતાવે છે -

વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત નથી અને વિરાધનાપદનો પ્રયોગ કરાય છે, એ કથન ઉન્મત્તના પ્રલાપરૂપ છે.

આશય એ છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનામાં વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત એવું જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ સ્વરૂપ નથી, છતાં તે વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે, તેમ કહેવું તે ઉન્મત્તના વચન જેવું છે. જેમ કોઈ કહે કે ‘પટમાં ઘટપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત ઘટત્વ નથી, છતાં આ ઘટ જલધારણ કરવા માટે ઉપયોગી નથી’ તો તે ઉન્મત્ત પ્રલાપ છે; કેમ કે ઘટત્વ ન હોય તેવી અન્ય વસ્તુને ‘આ ઘટ જલધારણ કરવા સમર્થ નથી’ એમ કહી શકાય નહીં. તેમ વિરાધનાપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જીવઘાતપરિણામ-જન્યત્વ ન હોય તો તેને વિરાધના કહી શકાય નહીં. આમ છતાં વિરાધના

જ જ્યાં નથી ત્યાં તે વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે, તેમ કહેવું તે ઉન્મત્તના વચન જેવું છે.

પ્રથમ વિકલ્પમાં દોષ આવવાથી જો ધર્મસાગરજી એમ કહે કે જીવઘાત-પરિણામજન્યત્વરૂપ સ્વરૂપ એ વિરાધનાનું વિશેષણ છે, તો એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય કે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ વિશેષણથી વિશિષ્ટ વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે, તેથી શબ્દોને ફેરવીને પૂર્વના કથનનું પરાવર્તન થાય છે; કેમ કે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ વિશેષણથી વિશિષ્ટ વિરાધના પ્રતિબંધક છે, તેમ કહેવાથી, પૂર્વમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે વિશિષ્ટ વિરાધનાની પ્રાપ્તિ થાય; અને તેમ સ્વીકારવાથી કોઈને મારવાના અધ્યવસાયથી મારવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છતાં હિંસા ન થાય તે સ્થાનમાં, જીવઘાતપરિણામ પણ પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. માટે આ પ્રકારના વચનભેદથી પોતાની વાતને સ્થાપન કરવી તે પોતાના શિષ્યોને યથાતથા સમજાવીને પોતાની વાતને સ્થાપન કરવા જેવો પ્રયાસમાત્ર છે.

ઉત્થાન :-

પૂર્વમાં ધર્મસાગરજીએ વર્જનાઅભિપ્રાયથી જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ વિરાધનાનું સ્વરૂપ ત્યાગ થાય છે, તેમ બતાવીને નિર્જરા પ્રત્યે વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે, તેમ સ્થાપન કર્યું, તેમાં ગ્રંથકારે દોષ બતાવ્યો. તેથી હવે ધર્મસાગરજી બીજી રીતે અર્થ કરીને વિરાધનાને જ પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ બતાવતાં કહે છે -

ટીકા :-

अथ यद्धर्मविशिष्टं यद्वस्तु निजस्वरूपं जहाति स धर्मस्तत्रोपाधिरिति नियमाद्धर्जनाऽभिप्रायविशिष्टा हि जीवविराधना जीवघातपरिणामजन्यत्वं संयमनाशहेतुं परित्यजतीति भावार्थपर्यालोचनादनुपहितविराधनात्त्वेन प्रतिबन्धकत्वं लभ्यत इत्युपहितायास्तस्याः प्रतिबन्धकाभावत्वमक्षतमिति चेन्न, प्रकृतविराधनाव्यक्तौ जीवघातपरिणामजन्यत्वस्यासत्त्वेन त्याजयितुमशक्यत्वात् । अत एव तत्प्रकारकप्रमितिप्रतिबन्धरूपस्यापि तद्दानस्यानुपपत्तेः ।

ટીકાર્થ :-

જે ધર્મવિશિષ્ટ=જપાકુસુમધર્મથી વિશિષ્ટ, જે વસ્તુ=સ્ફટિકરૂપ વસ્તુ, પોતાનું સ્વરૂપ=નિર્મળતારૂપ સ્વરૂપ, ત્યાગ કરે છે, તે ધર્મ=જપાકુસુમરૂપ ધર્મ, ત્યાં=સ્ફટિકમાં, ઉપાધિ છે, એ નિયમથી વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ જીવવિરાધના, જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ સંયમનાશના હેતુનો પરિત્યાગ કરે છે, એ પ્રકારના ભાવાર્થના પર્યાલોચનથી અનુપહિત વિરાધનાપણાથી=વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિથી ઉપહિત નથી એવી વિરાધનામાં રહેલ વિરાધનાપણાથી, પ્રતિબંધકપણું પ્રાપ્ત થાય છે. એથી ઉપહિત એવી તેનું=વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિથી ઉપહિત એવી વિરાધનાનું, પ્રતિબંધકાભાવપણું=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધકાભાવપણું, અક્ષત છે, એ પ્રમાણે ધર્મસાગરજી કહે તો ગ્રંથકાર કહે છે કે, આ વાત બરાબર નથી; કેમ કે પ્રકૃત વિરાધનાવ્યક્તિમાં=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના વ્યક્તિમાં, જીવઘાતપરિણામજન્યત્વનું અસત્વપણું હોવાના કારણે ત્યાગ કરાવવા માટે અશક્યપણું છે. આથી જ=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વનું અસત્વ છે આથી જ, તત્પ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ પાણ=જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકજ્ઞાનનાપ્રતિબંધરૂપ પાણ, તે દાનની=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં કરાતા દાનની, અનુપપત્તિ છે.

ભાવાર્થ :-

વિરાધનાને પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ બતાવવા અર્થે યુક્તિ બતાવતાં ધર્મસાગરજી કહે છે કે આ પ્રકારનો ઉપાધિનું લક્ષણ છે કે જે ધર્મવિશિષ્ટ જે વસ્તુ=જપાકુસુમરૂપ ધર્મથી વિશિષ્ટ એવી સ્ફટિકરૂપ વસ્તુ, નિર્મળતારૂપ નિજસ્વરૂપનો ત્યાગ કરે છે, તે જપાકુસુમરૂપ ધર્મ સ્ફટિકમાં ઉપાધિ કહેવાય છે, આવો નિયમ છે. એ નિયમ પ્રમાણે જેમ જપાકુસુમના સાંનિધ્યથી સ્ફટિક નિર્મળતાનો ત્યાગ કરે છે, તેમ યતનાપૂર્વક સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરનાર જીવમાં વર્તતો વર્જનાનો અભિપ્રાય સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં વર્તતી વિરાધનામાં રહેલ જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ સંયમના નાશના હેતુનો ત્યાગ કરે છે. તેથી જેમ સ્ફટિક જપાકુસુમને કારણે નિર્મળતા વિનાનું બને છે, તેમ સાધર્મિક-

વાત્સલ્યાદિમાં થતી જીવવિરાધના વર્જના અભિપ્રાયને કારણે જીવઘાતપરિણામ-જન્યત્વ વગરની બને છે.

આ પ્રકારનો ભાવાર્થ વિચારવાથી એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય કે ઉપાધિ વગરની વિરાધના પ્રતિબંધક બને છે અર્થાત્ વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિ વગરની વિરાધના નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને છે, અને સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં વર્તતી વિરાધના ઉપાધિવાળી છે, તેથી ઉપાધિવાળી વિરાધનામાં નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધકાભાવપણું અક્ષત છે અર્થાત્ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધના વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિથી ઉપહિત છે, તેથી નિર્જરા પ્રત્યે તે વિરાધના પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે, તેમ માનવામાં કોઈ દોષ નથી. આ પ્રકારનું ધર્મસાગરજીનું કથન છે, તે યુક્ત નથી.

ધર્મસાગરજીનું આ કથન કેમ યુક્ત નથી ? તેમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે કે સ્ફટિકમાં નિર્મળતારૂપ ધર્મ છે, તેથી જપાકુસુમરૂપ ઉપાધિ દ્વારા તેની નિર્મળતા ત્યાગ થઈ શકે છે. પરંતુ સ્ફટિકમાં જેમ નિર્મળતા છે, તેમ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનામાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ નથી, તેથી વર્જનાઅભિપ્રાય દ્વારા તેનો ત્યાગ કરાવી શકાય નહીં.

ઉપર્યુક્ત સ્વકથનની પુષ્ટિ કરવા અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે કે આ જ કારણથી= સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ નથી માટે વર્જનાઅભિપ્રાય દ્વારા તેનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી આ જ કારણથી, તત્પ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ પણ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિના દાનની અનુપપત્તિ છે.

આશય એ છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારક પ્રમિતિ થતી હોય અને વર્જનાઅભિપ્રાય દ્વારા જીવઘાતપરિણામજન્યત્વનો ત્યાગ થઈ શકતો હોય, તો જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ વર્જનાઅભિપ્રાયવાળું સાધર્મિકવાત્સલ્યનું દાન થઈ શકે. પરંતુ સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ હોતું જ નથી, તેથી જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારક-પ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ સાધર્મિકવાત્સલ્યનું દાન થઈ શકે નહીં. જેમ સ્ફટિકમાં નિર્મળત્વપ્રકારકપ્રમિતિ થાય છે અને જ્યારે તે સ્ફટિક પાસે જપાકુસુમરૂપ ઉપાધિ આવે ત્યારે નિર્મળત્વપ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ જપાકુસુમથી વિશિષ્ટ

સ્ફટિક બને છે; તેમ જો સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં પૂર્વે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ હોત અને વર્જનાઅભિપ્રાયથી તે પરિણામનો ત્યાગ થતો હોત, તો તેમ કહી શકાય કે આ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં પૂર્વે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિ હતી, તે હવે વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં નથી. પરંતુ વિવેકીનું સાધર્મિકવાત્સલ્ય ક્યારેય જીવઘાતપરિણામવાળું હોતું નથી. તેથી તેનું સાધર્મિકવાત્સલ્ય જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ છે, તેમ પણ કહી શકાય નહીં; કેમ કે પૂર્વમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિ થતી હોય અને પાછળથી કોઈક ઉપાધિને કારણે તેનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ થાય તો તત્પ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ તે દાન બને.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ જીવ પ્રથમ શાસ્ત્રવિધિ વગર યથાતથા સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતો હોય તો તે સાધર્મિકવાત્સલ્યને જોઈને જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારક સાધર્મિકવાત્સલ્યનું દાન છે, તેવું જ્ઞાન થાય છે; અને કોઈક ઉપદેશક દ્વારા ઉપદેશને પામીને તે જ સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરનાર જીવ વર્જનાઅભિપ્રાયવાળો બને તો તે સાધર્મિકવાત્સલ્યને જોઈને પૂર્વમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિ થતી હતી, તેના પ્રતિબંધરૂપ વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ પાછળથી કરાતું સાધર્મિકવાત્સલ્યનું દાન બને. પરંતુ જે સાધર્મિકવાત્સલ્ય પ્રારંભથી જ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કરાતું હોય તે સ્થાનમાં તો જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિ થતી જ નથી, તેથી તે સાધર્મિકવાત્સલ્ય જીવઘાતપરિણામજન્યત્વપ્રકારકપ્રમિતિના પ્રતિબંધરૂપ બને નહીં. માટે સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં થતી વિરાધનાને પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ માનવી ઉચિત નથી.

વળી ધર્મસાગરજીએ કહ્યું કે વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ જીવવિરાધના જીવઘાતપરિણામજન્યત્વરૂપ સંયમનાશના હેતુનો ત્યાગ કરે છે. એમ કહેવાથી એ કહેવું છે કે સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં જીવઘાતપરિણામ વર્તતો હોય છે, અને તે જીવઘાતપરિણામ સંયમનાશનો હેતુ છે અર્થાત્ સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં જે યતનારૂપ સંયમ છે, તેના નાશનો હેતુ જીવઘાતપરિણામ બને છે, અને તેનો ત્યાગ વર્જનાઅભિપ્રાયથી થાય છે, તેથી સાધર્મિકવાત્સલ્ય સંયમપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે; કેમ કે શ્રાવકનાં બાર વ્રતોમાં અંતિમ ચાર વ્રત શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. શિક્ષાવ્રત એટલે સંયમના અભ્યાસને કરનારી ક્રિયા. તે ચાર શિક્ષાવ્રતમાં

અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં સાધર્મિકવાત્સલ્યનો અંતર્ભાવ થાય છે. સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરીને શ્રાવક સંયમની શિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેથી વિવેકી શ્રાવકનું સાધર્મિકવાત્સલ્ય સંયમનો હેતુ છે. એ પ્રકારનો ધર્મસાગરજીનો આશય છે. વસ્તુતઃ સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં જીવઘાતપરિણામ નથી. માટે વર્જનાઅભિપ્રાયથી તેનો ત્યાગ થાય છે તેમ માનવું ઉચિત નથી.

ઉત્થાન :-

પૂર્વમાં ધર્મસાગરજીએ વર્જનાઅભિપ્રાયને ઉપાધિરૂપ બનાવીને વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિથી જીવઘાતપરિણામજન્યત્વનો ત્યાગ થાય છે, અને વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ઉપાધિવાળી વિરાધના નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ છે, એમ સ્થાપન કર્યું. તેમાં પણ ગ્રંથકારે દોષ બતાવ્યો. હવે તેની સામે પૂર્વપક્ષી શું કહે તે બતાવીને તે પણ સંગત નથી, તેમ બતાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે -

ટીકા :-

स्यादेतत् वर्जनाभिप्रायाभावविशिष्टविराधनात्वेन प्रतिबन्धकत्वे न कोऽपि दोषः, प्रत्युत वर्जनाभिप्रायस्य पृथक्कारणत्वाकल्पनाल्लाघवमिति, मैवं, विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनाविरहात् । अन्यथा दोषाभावविशिष्टबाधत्वेनैव दुष्टज्ञाने प्रतिबन्धकत्व-प्रसङ्गात्, विशेष्याभावस्थलेऽतिप्रसङ्गाच्च ।

ટીકાર્થ :-

ધર્મસાગરજીના મતમાં આ પ્રમાણે થાય -

વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટવિરાધનાત્વેન પ્રતિબંધકપણું હોતે છતે= વિરાધનાનું પ્રતિબંધકપણું હોતે છતે, કોઈ દોષ નથી. ઊલટું વર્જનાઅભિપ્રાયના પૃથક્ કારણત્વની અકલ્પના હોવાથી લાઘવ છે. 'इति' શબ્દ ધર્મસાગરજીના કથનની સમાપ્તિમાં છે.

ધર્મસાગરજીને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે એમ ન કહેવું; કેમ કે વિશેષણ-વિશેષ્યભાવમાં વિનિગમનાનો વિરહ છે અર્થાત્ વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવને વિશેષણ કરવું અને વિરાધનાને વિશેષ્ય કરવી, કે વિરાધનાને

વિશેષણ કરવી અને વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવને વિશેષ્ય કરવું, એ રૂપ વિશેષણ-વિશેષ્યાભાવમાં વિનિગમનાનો વિરહ છે. અન્યથા=વિશેષણ-વિશેષ્યાભાવમાં વિનિગમનાનો વિરહ હોવા છતાં બંને રીતે કાર્યકારણભાવ સ્વીકારવામાં આવે તો, દોષાભાવવિશિષ્ટબાધપણાથી જ બાધ જ્ઞાનનો દુષ્ટ જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધકપણાનો પ્રસંગ હોવાથી વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવ-વિશિષ્ટ વિરાધનાપણાથી વિરાધનાનું પ્રતિબંધકપણું માની શકાશે નહીં, એમ અન્યથ છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે દોષાભાવવિશિષ્ટબાધત્વરૂપે બાધજ્ઞાનનું દુષ્ટ જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધકપણું અમે સ્વીકારી લઈશું, તેથી કોઈ દોષ આવશે નહીં. તેથી ગ્રંથકાર બીજો હેતુ કહે છે -

વિશેષ્યના અભાવસ્થળમાં અતિપ્રસંગ હોવાથી=વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધક સ્વીકારીએ તો વિરાધનારૂપ વિશેષ્યના અભાવના સ્થળમાં વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવને નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ માનવાનો અતિપ્રસંગ હોવાથી, વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટ-વિરાધનાપણારૂપે વિરાધનાનું પ્રતિબંધકપણું માની શકાય નહીં, એમ અન્યથ છે.

ભાવાર્થ :-

વિરાધનાને પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ સ્વીકારવા માટે વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવવિશિષ્ટવિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવામાં કોઈ દોષ નથી, ઊલટું વર્જનાનો અભિપ્રાય નિર્જરા પ્રત્યે પૃથક્ કારણ માનવાની જરૂર રહેતી નથી. તેથી લાઘવ છે, તેમ ધર્મસાગરજી કહે છે.

આશય એ છે કે શ્રાવક સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતા હોય અને તેના સાધર્મિક-વાત્સલ્યમાં વર્જનાઅભિપ્રાયનો અભાવ હોય તો તે સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં થતી વિરાધના વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવથી વિશિષ્ટ બને છે અને તેવી વિરાધના નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક છે. તેથી તે સાધર્મિકવાત્સલ્યની પ્રવૃત્તિથી નિર્જરા થાય નહીં. આ પ્રકારનો કાર્યકારણભાવ માનવાથી વર્જનાઅભિપ્રાયને સ્વતંત્ર કારણ માનવાની જરૂર રહેતી નથી; કેમ કે જ્યારે વર્જનાઅભિપ્રાય વર્તતો હોય ત્યારે

તે સાધર્મિકવાત્સલ્યની વિરાધના વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવથી વિશિષ્ટ નથી. તેથી તે વર્જનાઅભિપ્રાયવિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ માનવાથી વર્જનાઅભિપ્રાયને સ્વતંત્ર કારણ માનવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

આ પ્રકારે ધર્મસાગરજી કહે તો ગ્રંથકાર કહે છે કે એમ ન કહેવું; કેમ કે વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવને વિશેષણ માનવું અને વિરાધનાને વિશેષ્ય માનવી ? કે વિરાધનાને વિશેષણ માનવી અને વર્જનાઅભિપ્રાયના અભાવને વિશેષ્ય માનવું ? એ બે વિકલ્પોમાં વિનિગમનાનો વિરહ છે. તેથી બંને રીતે પ્રતિબંધક માનવા પડે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક વર્જનાઅભિપ્રાય-અભાવવિશિષ્ટ વિરાધના પણ છે, અને વિરાધનાવિશિષ્ટ વર્જનાઅભિપ્રાયનો અભાવ પણ છે, અને તેમ સ્વીકારવાથી વર્જનાઅભિપ્રાયનું પૃથક્ કારણ અકલ્પનાકૃત લાઘવ રહેતું નથી; કેમ કે બંને પ્રતિબંધકાભાવને કારણ માનવાથી બે કારણની કલ્પના થાય જ છે. એટલું જ નહીં પણ આ પ્રકારના બે કારણની કલ્પનામાં ઉપસ્થિતિકૃત ગૌરવ અને શરીરકૃત ગૌરવની પણ પ્રાપ્તિ છે. તે આ રીતે —

વર્જનાઅભિપ્રાયને નિર્જરાનું કારણ માનવામાં આવે અને વિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવામાં આવે તો બંનેનાં શરીર નાનાં છે અને બંનેની ઉપસ્થિતિ પણ શીઘ્ર થાય છે; કેમ કે વર્જનાઅભિપ્રાયની ઉપસ્થિતિ વર્જનાઅભિપ્રાયત્વેન થાય છે અને વિરાધનાની ઉપસ્થિતિ વિરાધનાત્વેન થાય છે. જ્યારે વર્જના-અભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટવિરાધનાને પ્રતિબંધક માનીએ ત્યારે વર્જનાઅભિપ્રાય-અભાવવિશિષ્ટવિરાધના અને વિરાધનાવિશિષ્ટવર્જનાઅભિપ્રાયનો અભાવ એ રૂપ દીર્ઘ શરીરવાળા બે પ્રતિબંધકો પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શરીરકૃત ગૌરવની પ્રાપ્તિ છે અને ઉપસ્થિતિમાં પણ વર્જનાઅભિપ્રાય પછી તેનો અભાવ અને તેનાથી વિશિષ્ટવિરાધના, એ રીતે ઉપસ્થિતિ કરવામાં પણ ગૌરવની પ્રાપ્તિ છે. તેથી તે રીતે કાર્યકારણાભાવ મનાય નહીં. આમ છતાં પૂર્વપક્ષી ધર્મસાગરજી વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટવિરાધનારૂપ પ્રતિબંધક માને તો દોષાભાવવિશિષ્ટબાધરૂપે જ બાધજ્ઞાનનું દુષ્ટ જ્ઞાનમાં પણ પ્રતિબંધકપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે.

આશય એ છે કે શુક્તિમાં=છીપમાં, રજતનું જ્ઞાન='આ ચાંદી છે,' એવું જ્ઞાન, એ દુષ્ટ જ્ઞાન છે; અને મધ્યાસ્નકાળે દૂર રહેલી શુક્તિ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડવાથી જે ચકચકાટ દેખાય છે, તે રૂપ ચાકચિક્ય દોષ છે, અને તે દોષ દુષ્ટજ્ઞાનનો જનક છે, અને ચાકચિક્યરૂપ દોષને કારણે દુષ્ટજ્ઞાન પેદા થયા પછી તે વ્યક્તિ રજતને લેવા માટે તે સ્થાનમાં જાય ત્યારે ત્યાં પહોંચ્યા પછી રજતના બદલે શુક્તિને જોઈને બાધજ્ઞાન પેદા થાય છે અર્થાત્ 'इदं न रजतं'=આ રજત નથી, એવું પ્રત્યક્ષથી બાધજ્ઞાન થાય છે, અને તે બાધજ્ઞાન 'इदं रजतं' એ જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રતિબંધક બને છે. આ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ કાર્યકારણ-ભાવવાળા સ્થાનમાં પણ ચાકચિક્યાદિરૂપ દોષાભાવવિશિષ્ટબાધત્વેન બાધજ્ઞાનને દુષ્ટજ્ઞાનમાં પ્રતિબંધક માનવાનો પ્રસંગ આવે અર્થાત્ છીપ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં નથી તે સ્થળમાં છીપને જોઈને 'આ છીપ છે' એવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યાં ચાકચિક્ય દોષ નથી. તેથી દુષ્ટજ્ઞાન થતું નથી. તેવા સ્થળમાં દુષ્ટજ્ઞાન નહીં થવાનું કારણ ચાકચિક્યરૂપ દોષનો અભાવ છે. ત્યાં પણ દોષાભાવવિશિષ્ટબાધત્વેન બાધજ્ઞાન પ્રતિબંધક માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. વસ્તુતઃ તે સ્થાનમાં ચાકચિક્ય દોષ નહીં હોવાને કારણે દુષ્ટજ્ઞાન થતું નથી. આમ છતાં તેવા સ્થાનમાં શુક્તિમાં રજતના બાધનું જ્ઞાન પ્રતિબંધક છે, તેમ કહેવું અનુચિત છે; કેમ કે દુષ્ટજ્ઞાન જ્યારે ન હોય ત્યારે તે દુષ્ટજ્ઞાન પ્રત્યે દોષાભાવવિશિષ્ટબાધજ્ઞાનને પ્રતિબંધક કહેવું, એ પ્રકારનો કાર્યકારણભાવ કોઈ વિચારકને માન્ય નથી. તેથી જેમ દુષ્ટજ્ઞાનમાં દોષાભાવવિશિષ્ટબાધત્વેન બાધજ્ઞાન પ્રતિબંધક માની શકાય નહીં, તેમ વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાત્વેન વિરાધનાને નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક માની શકાય નહીં. આમ છતાં પૂર્વપક્ષી કહે કે દોષાભાવવિશિષ્ટબાધત્વેન બાધજ્ઞાનને દુષ્ટજ્ઞાનમાં પ્રતિબંધક અમે સ્વીકારી લઈશું અને તેની જેમ વર્જનાઅભિપ્રાયઅભાવવિશિષ્ટ વિરાધના પણ નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધક છે, તેમ માનીશું, તો શું વાંધો છે ? તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે વિશેષ્યાભાવસ્થળમાં અતિપ્રસંગ છે.

જેમ કોઈ શિકારી હરણને મારવા માટે યત્ન કરતો હોય અને તેની પ્રવૃત્તિથી કોઈ હરણની વિરાધના ન થાય ત્યારે તે શિકારીમાં વર્જનાઅભિપ્રાયનો અભાવ વિદ્યમાન છે, આમ છતાં વિરાધનારૂપ વિશેષ્ય અંશ નથી, તેથી તે

સ્થાનમાં વિશિષ્ટવિરાધનાનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય, જે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે, તેમ માનવું પડે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શિકારીના હૈયામાં વર્તતો વર્જનાઅભિપ્રાયનો અભાવ તે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે. તેથી આવો કાર્યકારણભાવ કોઈ સ્વીકારી શકે નહીં.

ઉત્થાન :-

પૂર્વમાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે “સૂત્રવિધિસમગ્ર, અધ્યાત્મવિશુદ્ધિયુક્ત અને યતમાનની જે વિરાધના છે તે નિર્જરાનું કારણ છે અને ધર્મસાગરજીને વિરાધનાની પ્રવૃત્તિ નિર્જરા પ્રત્યે કારણરૂપે માન્ય નથી. તેથી વિરાધનાને નિર્જરા પ્રત્યે પ્રતિબંધકાભાવરૂપે કારણ બતાવવા માટે પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ તે ઉચિત નથી, તેમ બતાવીને તેનું ગ્રંથકારે નિરાકરણ કર્યું. હવે નિગમન કરતાં ‘તસ્માત્’ થી કહે છે —

ટીકા :-

તસ્માદ્વર્જનાભિપ્રાયસ્યૈવ ફલવિશેષે નિશ્ચયતો હેતુત્વં, વ્યવહારેણ ચ તત્તદ્વ્યક્તીનાં ભાવાનુગતાનાં નિમિત્તત્વમિતિ સાંપ્રતમ્ । વિપંચિતં ચેદમન્યત્રેતિ નેહ વિસ્તરઃ ॥૩૧॥

ટીકાર્થ :-

તે કારણથી=પૂર્વમાં ધર્મસાગરજીની યુક્તિનું નિરાકરણ કર્યું અને સ્થાપન કર્યું કે વિરાધના નિર્જરા પ્રત્યે કારણ છે તે કારણથી, શું ફલિત થયું ? તે બતાવે છે —

વર્જનાઅભિપ્રાયનું જ ફલવિશેષમાં નિશ્ચયથી હેતુપણું છે અને વ્યવહારથી ભાવઅનુગત=વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ભાવથી અનુગત, તે તે વ્યક્તિઓનું=સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ વિરાધનાની ક્રિયારૂપ તે તે વ્યક્તિઓનું, નિમિત્તપણું છે, એ પ્રમાણે સાંપ્રત છે=યુક્ત છે; અને આ=વર્જનાઅભિપ્રાય, નિશ્ચયથી નિર્જરામાં હેતુ છે અને વ્યવહારથી વર્જનાઅભિપ્રાયરૂપ ભાવથી અનુગત વિરાધનારૂપ વ્યક્તિનું નિમિત્તપણું છે, એ અન્યત્ર બતાવ્યું છે. એથી અહીં=ગ્રંથમાં, વિસ્તાર નથી.

ભાવાર્થ :-

કોઈ શ્રાવક સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતો હોય ત્યારે શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કરવાના અધ્યવસાયવાળો હોય, અને “ગુણવાન એવા સાધર્મિકોની ભક્તિ કરીને સંયમની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક એવાં કર્મોની નિર્જરાને હું પ્રાપ્ત કરું” - એ પ્રકારની અધ્યાત્મની વિશુદ્ધિયુક્ત હોય અને સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં અનાવશ્યક હિંસાના પરિહાર માટે યતનાવાળો હોય એવા શ્રાવકના સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં વર્જનાઅભિપ્રાયનો પરિણામ છે, અને તે સાધર્મિકવાત્સલ્યમાં વર્તતો ગુણવાનની ભક્તિના પરિણામથી યુક્ત એવો વર્જનાઅભિપ્રાય સંયમપ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક એવાં કર્મોની નિર્જરારૂપ ફલવિશેષમાં નિશ્ચયનયથી હેતુ છે.

તેથી એ ફલિત થયું કે નિશ્ચયનય નિર્જરા પ્રત્યે જીવમાં વર્તતા વર્જના-અભિપ્રાયને હેતુ કહે છે, બાહ્યક્રિયાને નહીં; અને વ્યવહારનય વર્જના-અભિપ્રાયરૂપ ભાવથી અનુગત એવી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ તે તે ક્રિયાઓને નિર્જરા પ્રત્યે નિમિત્તકારણ કહે છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે વ્યવહારનયથી માત્ર ભાવ નિર્જરા પ્રત્યે કારણ નથી, પરંતુ વર્જના-અભિપ્રાયરૂપ ભાવથી યુક્ત એવી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની ક્રિયા નિર્જરાનું નિમિત્ત કારણ છે.

અહીં નિમિત્ત કારણ કહેવાથી એ બતાવવું છે કે, નિર્જરા આત્મામાં થાય છે અને ક્રિયા બાહ્યઆચરણા રૂપ છે અને તે વિરાધના સ્વરૂપ છે. આમ છતાં વિશેષ પ્રકારના પરિણામથી યુક્ત એવી આ વિરાધનાની ક્રિયા વિશેષ પ્રકારના જીવના અધ્યવસાયને નિષ્પન્ન કરીને નિર્જરાનું કારણ છે, તેથી બાહ્યવિરાધના નિમિત્ત કારણ છે. તેથી એ ફલિત થાય કે જીવમાં થતી નિર્જરાને અનુકૂળ અંતરંગ પરિણાતિને પેદા કરવામાં વિરાધનારૂપ બાહ્યક્રિયા નિમિત્ત કારણ છે; કેમ કે તે ક્રિયાના નિમિત્તને પામીને જીવમાં તેવો અધ્યવસાય પ્રગટે છે કે જેથી નિર્જરા થાય છે. માટે વિરાધનાને વ્યવહારનયથી નિર્જરાનું કારણ માનવામાં કોઈ દોષ નથી. ॥૩૧॥

શ્લોક :-

इत्थं दानविधिज्ञाता धीरः पुण्यप्रभावकः ।

यथाशक्ति ददद्दानं परमानन्दभाग् भवेत् ॥३२॥

અવ્યયાર્થ :-

ઈત્યં=આવા પ્રકારની=અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એવા પ્રકારની દાનવિધિજ્ઞાતા=દાનની વિધિનો જ્ઞાતા ધીરઃ=શાસ્ત્રઅનુસાર વિધિ પ્રમાણે કરવામાં ધીર, પુણ્યપ્રભાવકઃ=પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ધન દ્વારા શાસનપ્રભાવના કરનાર યથાશક્તિ દાનં દદત્=શક્તિ પ્રમાણે દાનને આપતો પરમાનન્દભાગ્=મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારો ભવેત્=થાય છે. ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

આવા પ્રકારની દાનની વિધિનો જ્ઞાતા, ધીર, પુણ્યપ્રભાવક, શક્તિ પ્રમાણે દાનને આપતો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારો થાય છે. ॥૩૨॥

ટીકા :-

ઈત્યમિતિ-સ્પષ્ટઃ ॥૩૨॥

ટીકાર્થ :-

(શ્લોક સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા લખેલ નથી.)

ભાવાર્થ :-

અત્યાર સુધી અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાનનું જે વર્ણન કર્યું, તે વર્ણનના પરમાર્થને જે સમજી શકે તે દાનવિધિનો જ્ઞાતા છે. આ રીતે દાનવિધિને જાણનારો શ્રાવક, તે વિધિ અનુસાર સમ્યગ્ યત્ન કરે તેવી ધીરતાવાળો હોય, ભૂતકાળના પુણ્યના ઉદયથી દાનને અનુકૂળ એવી સામગ્રીને પામેલો હોય અને તેનાથી શાસનની પ્રભાવનાને કરનારો હોય, એવો શ્રાવક શક્તિ પ્રમાણે અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાન કરતો હોય તો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારો થાય છે. ॥૩૨॥

॥ ઇતિ દાનદ્વાત્રિંશિકા ॥૧॥

卐 卐 卐

“इत्थं दानविधिज्ञाता
धीरः पुण्यप्रभावकः ।
यथाशक्ति ददद्दानं
परमानन्दभाग् भवेत् ॥”

“आ रीते दाननी विधिना ज्ञाता,
धीर पुण्यप्रभावक,
शक्ति प्रमाणे दानने आपता श्रावक
मोक्षने प्राप्त करनारा थाय छे”

: प्रकाशक :

‘**गितार्थगंगा**’

प, जैनमरचन्ट सोसायटी, इतेहपुरा रोड, पालडी, अमदावाड-३८०००७
ફોન : (०७९) २६६०४९१, ३०९१४७१

: मुद्रक :

सूर्या ओइसेट

आंभलीगाम, सेटेलाईट-जोपल रोड, अमदावाड
ફોન : (०२७१७) २३०३६६, २३०११२

Design by : IC@N : 20553213, 25654543